

Biblioteca Socec

❧ Scriitori Români ❧

B. A. R. P. R.

I

5290

I

DIMITRE ONCIUL

Din

Istoria României

Ediție îndreptată de autor

BUCUREȘTI

Editura Librăriei **SOCEC & Co.**, Săciatate Anonimă

1909

LIBRĂRIA

SOCEC & Co

SUCURSALE :

SOCIETATE ANONIMA

CRAIOVA : :

IAȘI : : : :

PLOEȘTI : :

BUCUREȘTI

EDITURA

REGISTRE

COPIERE

PAPETĂRIE

□ □ □

DEPOZIT DE HÂRTIE

□ □ □

MARE ASORTIMENT DE

CĂRȚI ȘI PUBLICAȚII

ROMÂNEȘTI ȘI STREINE

□ □ □

ARTICOLE DE BIUROU

□ □ □

PICTURĂ, DESEN

ETC., ETC.

□ □ □ □ □ □ □

BIBLIOTECA SOCEC

DIMITRE ONCIUL

Din
Istoria României

BUCUREȘTI

Editura Librăriei SOCEC & Co., Societate Anonimă

1908

TRAIAN IMPĂRATUL ROMANILOR
INTEMEIETORUL POPORULUI ROMÂN

CAROL I REGE AL ROMANIEI
INTEMEIETORUL REGATULUI ROMÂN

DIN ISTORIA ROMÂNIEI*)

I

ROMÂNII IN DACIA TRAIANĂ

PÂNĂ LA INTEMEIEREA PRINCIPATELOR ROMÂNE

România împreună cu țerile locuite de Români la nordul Dunărei între Nistru și Tisa, unite în antichitate sub numele Dacia, au fost cuprinse în lumea romană și câștigate pentru latinitate, sunt acum tocmai 1800 de ani, prin cucerirea și colonizarea Daciei de către împăratul Traian, întemeietorul poporului român. Cu vreun secol mai înainte se aruncase prima semăntă a naționalității române la sudul Dunărei, în părțile locuite de vechii Iliri (străbunii Albanezilor de astăzi) și de foștii Traci (aproape înrudiți cu Ilirii), între Adriatică și marea Neagră, țeri definitiv supuse de Romani sub împăratul Octavian August, după cuceririle începute aci în timpul republicei. Dar abia creațiunea lui Traian, prin care stabilirea elementului roman la Dunăre a fost îndeplinită, a dat ființă poporului român în Dacia.

*) Din *Călăuza oficială a Expozițiunei generale române din 1906*. Ediție revăzută de autor.

Chiar dela cele dintâi mărturii istorice asupra Românilor ca popor propriu, cu numele de „Vlahi“, începând din secolul al XI-lea, tradiția istorică despre originea lor (constatată mai întâiu la scriitori bizantini din secolul al XI-lea și al XII-lea) îi prezintă în legătură cu Traian și cucerirea Daciei sau ca urmași ai colonilor romani de aci. De asemenea cei dintâi cronicari ai Ungariei (din secolul al XII-lea și al XIII-lea) cunosc pe „Vlahii“ din regatul ungar ca „foști coloni ai Romanilor“, rămași în țară și găsiți aci de Unguri. Și tradiția națională, constatată mai întâiu în prima jumătate a secolului al XVI-lea ca tradiție scrisă, a păstrat cunoștința originii dela „Râm“ (Roma), de când — cum călugării din mănăstirea Deal spuneau lui Francesco della Valle (1532) — „Traian împăratul, cucerind această țară, o împărți ostașilor săi și o făcù colonie de Romani“. Numai dela sfârșitul secolului al XVIII-lea încoace, o seamă de istorici și filologi s’au nevoit să opună acestei tradițiuni constante, până atunci general admisă în istoriografie, o teorie contrară, după care Românii din Dacia (Daco-Românii) s’ar fi format ca popor la sudul Dunărei, laolaltă cu frații lor din peninsula Balcanică (Macedo-Românii), de unde ei ar fi emigrat în evul mediu spre a popula vechea Dacie, părăsită de Romani cu mai multe secole mai înainte. Fără mărturii directe în sprijinul unei transmigrațiuni de acest fel, cari până acum n’au putut fi produse, știința nu poate părăsi tărâmul real al tradițiunei istorice, adevărită chiar dela prima arătare a Românilor în istorie. Așa fiind,

cucerirea Daciei de către Romani acum 1800 de ani este punctul de plecare al istoriei române pe acelaș pământ locuit de Români.

Dacii, popor de neam trac (din familia indo-europeană), înființară înainte de miezul secolului I-*iu* î. d. C., sub regele lor Burvista (Boerebistas), un regat puternic între Nistru și Tisa, care-și întinse curând stăpânirea și peste Dunăre, în părțile trace și ilirice la hotarele romane, cum și spre apus până la poalele Alpilor, spre răsărit până la gura Niprului. Această unire a neamurilor traco-ilirice din ținuturile dunărene făcea din regatul lui Burvista un vecin primejdios Romei. Contra vrăjmașului amenințător, Cesar proiectă o expediție, care însă fu zădărnicită prin moartea lui. Urmășul său Octavian August (43 [31] î. d. C.—14 d. C.), întinzând stăpânirea Romei până la Dunăre, trimise o oaste în Dacia spre a pedepsi pe nepașnicul vecin care nelinișteă noua cucerire: eră prima oaste romană ce călcă atunci pământul Daciei. Vreo șapte decenii după aceasta, în care timp Dacii, divizați între ei, au ținut pace cu Romanii, regele lor Decebal, reunindu-i sub autoritatea sa, începû ostilitățile pe timpul împăratului Domițian (81—96), năvălind în Moesia (provincia dintre Dunăre și Balcan). Două oști romane fură bătute, până când a treia repurtă o învingere asupra Dacilor în țara lor. Prin pacea încheiată apoi (90), Decebal intră în clientela imperiului roman, ca „amic al amicilor și dușman al dușmanilor Romanilor“, cu îndatorirea de a servi cu trupe auxiliare; iar Domițian se obligă

să-i plătească subsidii anuale pentru întreținerea trupelor și să-i pună la dispoziție meșteri romani pentru lucrările de războiu și de pace: părea ca și cum Roma s'ar fi făcut tributară Dacilor.

Această rușine o șterse Traian (98—117), supunând Dacia în două războaie conduse de el însuși. În primul războiu (101—102), Decebal fu silit să primească condițiuni de pace prin cari Dacia ca țară sub clientelă romană deveni efectiv dependentă de imperiul roman; capitala Sarmizegetusa și alte cetăți dace primiră garnizoane romane, potrivite a ține țara în ascultare. Regele Dacilor neconformându-se condițiunilor de pace, după trei ani războiul începù din nou. De astă dată însă, Traian luă hotărîrea să supună Dacia cu desăvârșire, prefăcând-o în provincie romană. În acest scop, el făcù minunatul pod de piatră peste Dunăre, ale cărui resturi se văd încă astăzi la Turnu-Severin. Podul, început pe malul stîng în primul războiu, eră făcut ca să împreune definitiv malul stîng cu malul drept. Al doilea războiu începù în 105 și fu sfârșit în 106. Cu admirabilă vitejie, Dacii luptară această luptă de moarte, în care o mare parte a poporului fu nimicită. După ce totul eră pierdut, Decebal se străpunse cu arma sa; fruntașii poporului îi urmară în moarte prin armă proprie sau prin venin, spre a nu împărți soarta celor căzuți în robie; alții, spre a-și scăpa libertatea, se retraseră în mase la hotarele de miază-noapte și răsărit ale țerei. Dacia, prin moarte și prin emigrare în mare parte deșertată de locui-

tori, fu făcută provincie romană și din nou populată cu „nenumărate cete de oameni din toată lumea romană“, cum zic scriitorii antici. Importanța ce s'a dat atunci acestei cuceriri se vede din faptul că festivitățile serbate la Roma în lauda ei au ținut 123 de zile, în cari 10.000 de gladiatori au luptat și 11.000 de fiere au sângerat în arenă pentru desfătarea poporului. În amintirea ei, Traian a ridicat monumentul triumfal *Tro-paeum Traiani*, descoperit în zilele noastre din ruine, la Adam-Klisi în Dobrogea; iar la Roma se făcù forul lui Traian, în mijlocul căruia se înalță de atunci încă astăzi columna lui Traian, cu reliefuri ce reprezintă epizoade din războaiele dacice. Un monument mai neperitor însă, Traian și-a durat în Dacia cucerită: poporul român.

Dacia lui Traian (cu partea dela țărmul mării, unită apoi cu provincia Moesia inferioară din dreapta Dunărei și numită *Ad-Moesiam*) se întindea între Dunăre, Tisa și Nistru, coincidând aproape cu teritoriul de răspândire de acum al Românilor la nordul Dunărei. Dar nu tot teritoriul românesc de astăzi în această parte a fost romanizat în timpul stăpânirii romane. Colonizarea cu acele „nenumărate cete de oameni din toată lumea romană“ ce au fost aduse în Dacia cuprindea numai Oltenia cu malul opus al Oltului, partea răsăriteană a Banatului și Ardealul, în întindere aproximativă de 1000 de mile romane (1500 km) împrejur. Aci se desfășură toată viața romană în Dacia, despre care numeroasele inscripțiuni romane și celelalte descoperiri arheologice din aceste părți ne dau

clocuentă mărturie. Colonizația romană se întindea mai ales dealungul căilor romane ce străbăteau provincia dela miază-zi spre miază-noapte, cu ramificări spre apus și spre răsărit. Dela Dunăre plecau cinci căi cunoscute, trei prin Oltenia (pe Olt, pe Jiu și dela podul lui Traian), două prin Banat (dela gura Cernei și dela gura Carașului), unin-du-se parte în Oltenia și în Banat, parte la *Ulpia Traiana* (vechea Sarmizegetusa, la Grădiște lângă Hațeg), metropola Daciei, și la *Apulum* (Alba-Iulia), de unde ele se continuau spre miază-noapte prin o singură linie, pe la *Potaissa* (Turda) și *Napoca* (Cluj) până la *Porolissum* (Moghigrad), punctul cel mai nordic al colonizațiunei romane în Dacia. În legătură cu acestea, alte căi duceau spre apus, în regiunea minelor de aur și pe Mureș până la Tisa, cum și spre răsărit (pe valea superioară a Oltului, pe Târnava mare, pe Mureș și pe Someș, cu legături transversale între ele) până la valul Carpaților.

Dealungul acestor căi, presărate de cetăți, stațiuni și așezări romane, s'a desvoltat o viață romană mai intensivă, cu civilizația și influența ei covârșitoare, așa încât Dacia lui Traian deveni curând una din cele mai înfloritoare provincii ale imperiului, numindu-se *Dacia felix* (Dacia fericită). În afară de rețeaua căilor romane, nu sunt constatate, în părțile răsăritene și nord-vestice ale țerei, alte urme romane decât de castre detașate și de fortificațiuni (valuri) la hotarele răsăritene și apusene, cu câteva așezări romane pe malul Dunărei. Aci populația autoctonă, împăcată cu

noua stăpânire, a continuat să ducă viața sa proprie, mai mult sau mai puțin neatinsă de influența civilizațiunei romane. Și în părțile colonizate s'au păstrat resturi de populație dacă, cari au transmis cuceritorilor vechile numiri topografice; dar aceste resturi, neînsemnate ca naționalitate, s'au contopit în urmă cu elementul domnitor, romanizându-se. Administrația și militarismul Romanilor, cu puterea lor asimilatoare, au desăvârșit romanizarea provinciei în părțile colonizate. Astfel, în mai bine de un secol și jumătate de stăpânire romană, elementul latin a prins rădăcini trainice între Olt (*Alutus*) și Timiș (*Tibiscus*) până pe Mureș (*Marisus* sau *Marisia*), teritoriu colonizat mai intensiv (unde și alte numiri antice se recunosc în cele de astăzi), cu ramificări în munții apuseni, pe Ompoiu (*Ampelus*), pe Criș (*Gerasus* sau *Crisia*) și pe Someș (*Samus*).

În 271 Dacia fu pierdută pentru imperiul roman. Pe timpul anarhiei din imperiu sub Gallienus (260—268), partea cea mai mare a provinciei căzută în mâinile barbarilor năvălitori dela miază-noapte și răsărit. Între aceștia, cei mai puternici erau Goții, popor german, cari de curând se așezase la nordul mării Negre, venind de lângă marea Baltică. Împăratul Aurelian (270—274), neputând recuceri Dacia pierdută, cu toată învingerea reputată aci asupra Goților (271), făcù pace cu ei, cedându-le provincia ca unor federați ai imperiului, în schimbul îndatoririi lor de a păzi limita dunăreană și de a servi cu trupe auxiliare. În urma acestei renunțări, cele două legiuni romane

din Dacia, mai înainte cu cartierele generale la *Apulum* (Alba-Iulia), *Potaissa* (Turda) și *Napoca* (Cluj), iar în timpul din urmă concentrate în Banat (regiune mai puțin expusă năvălirilor), au fost retrase. Odată cu legiunile s'au strămutat și provincialii romani din partea încă stăpânită până atunci, câți se solidarizară cu imperiul. Aurelian le asigăna locuințe în dreapta Dunărei, în provincia nou înființată din o parte a Moesiei, numită Dacia, în amintirea provinciei părăsite, sau, spre deosebire de aceasta, Dacia Aureliană, așezată drept în preajma Olteniei. Așa se sfârși, dupe 165 de ani, domnia romană în Dacia lui Traian.

E bine înțeles că nu toată populația romană și romanizată a Daciei Traiane a fost strămutată peste Dunăre, precum nici Dacia Aureliană (unde se arată că au fost așezați provincialii strămutați), provincie aproximativ cât Oltenia de mare, n'ar fi putut s'o adăpostească toată, pe lângă vechea sa populație. Negreșit, un număr destul de însemnat de provinciali romani, mai ales din clasa de jos ce nu prea aveă simțământul solidarității cu imperiul, a rămas în țară sub stăpânirea Goților, transmitând urmașilor numirile vechi ce s'au păstrat până astăzi în părțile colonizate de Romani. Și numele „Calea lui Traian“ ce locuitorii din valea Oltului dau și acum resturilor căii romane de aci (adeverit ca nume popular și la începutul secolului al XVIII-lea) e constatat, în an-

tichitate, pentru continuarea ei dela Apulum la Porolissum, numită în inscripțiuni *via Traiana*. Iar când în evul mediu României încep să fie menționați în părțile Daciei, ei se găsesc aci mai întâiu chiar în părțile ce au fost colonizate de Romani, unde și tradiția cronicilor naționale arată locuințele lor mai vechi. Continuitatea elementului roman în aceste părți, ca bază pentru formarea poporului român în Dacia Traiană, are drept mărturie și vechea tradiție istorică despre originea Românilor.

Stăpânirea barbarilor ce s'au succedat în Dacia, după părăsirea ei de către Romani, a atins mai puțin părțile romanizate. Goții (271—375), deși stăpânind toată țara, s'au așezat aci, ca popor ne-deprins cu traiul dela munte, numai în șesul dintre Carpați și Nistru; aci se constată locuințele Goților apuseni (Visigoți), cari stăpâneau Dacia, și aci s'a găsit tezaurul gotic dela Pietroasa, singura rămășiță dela stăpânirea lor. De asemenea Hunii (375—453), popor turanic (de rasă mongolă) din stepele Asiei, cari au stăpânit Dacia în urma Goților, n'au locuit aci decât în șesul Tisei, având centrul puterii lor (cu reședința lui Atila) între Tisa și Dunăre. Tot în șesul dintre Tisa și munți găsim pe Gepizi (453—566), de neam gotic, cari după risipirea Hunilor au luat în stăpânire Dacia ca federați (cum fusese Goții) ai imperiului roman de răsărit (395—1453), apoi pe Avari (566—799), de neam turanic (ca și Hunii), stăpânitorii ei următori, cu centrul puterii lor dincolo de Tisa. Aceste popoare, originare din șes sau stepă, n'au avut, ca stăpânitori ai Daciei, locuințele lor pe

teritoriul colonizațiunei romane, unde în părțile muntoase eră adăpostită vechea populație. Aci, în timpul năvălirilor, s'au așezat în mase numai vechii Sloveni sau Șchiai (amestecați cu Sarmati), veniți ca supuși ai celorlalți barbari și în alaiul lor (în secolele III—VI), poporul care, în numirile topografice de origine slavă, răspândite peste tot teritoriul Daciei, ca și în numeroasele elemente slave în limba Daco-Românilor, a lăsat mărturia existenței sale mai îndelungate, el însuși dispărând aci prin romanizare.

Din timpul stăpânirii barbarilor în Dacia nu avem nicio știre despre elementul roman de aci, până la invaziunea Avarilor. Abia sub stăpânirea acestora se arată la nordul Dunărei o populație creștină mai numeroasă, de origine romană, numită „captivii Avarilor“, cari în unire cu Bulgarii, supuși Avarilor, s'au ridicat (în secolul al VII-lea) ca să scuture jugul avar. Între așa numiții captivi ai Avarilor, arătați ca „popor întins și numeros“ ce se compunea din captivi transportați de Avari din provinciile romane dela sudul Dunărei, pe timpul năvălirilor făcute în imperiu (până la 626), și din indigeni convertiți de ei la creștinism, erau negreșit și urmașii provincialilor romani rămași în Dacia. La aceștia, cuvântul de mângăiere al lui Cristos ajunsese încă înainte de propagatorii aduși de Avari. În provinciile romane de pe malul drept al Dunărei, biserica creștină, dela organizarea ei sub Constantin cel Mare (325) încoace, eră înfloritoare până la invaziunea Slavilor la începutul secolului al VII-lea. Contactul

viu cu creștinii de acolo, favorizat prin legăturile federale ale Goților și Gepizilor cu imperiul, eră mijlocul cel mai activ pentru răspândirea noiei credințe la nordul Dunărei. Pe lângă această influență continuă de trei secole, și captivii transportați din imperiu de către barbari, precum cei arătați sub Avari, făceau o vie propagandă creștină. Astfel numărul creștinilor în Dacia a sporit a încât sub Avari ei puteau fi considerați ca „popor întins și numeros“. Terminologia creștină de origine latină în limba română, cu caracterul ei vechiu, este cea mai sigură probă că Românii sunt creștini din timpul roman: ei sunt creștini, și la sudul Dunărei și în Dacia, din perioada romană a bisericeii creștine din provinciile dunărene, cu limbă bisericească latină și cu organizație dependentă de scaunul dela Roma. Când Slavii păgâni au ocupat provinciile romane din dreapta Dunărei și au desființat organizația bisericească de acolo, creștinarea Străromânilor eră îndeplinită.

Așezarea Slavilor în peninsula Balcanică pe la începutul secolului al VII-lea a schimbat cu desăvârșire situația elementului roman la Dunăre. Provinciile dunărene dintre Adriatică și marea Neagră, romanizate în cursul stăpânirii romane de șase secole și mai bine, fură ocupate de Slavi (Sloveni în părțile răsăritene, Sârbi în cele apusene) și pierdute pentru imperiu. Astfel acesta pierdù caracterul său roman de până atunci, devenind preponderant elementul grec din părțile meridionale. Limba latină, până atunci limba statului în „*Romania*“ (cum se numia imperiul ro-

man de răsărit sau bizantin), fu scoasă din administrație și din oaste, fiind înlocuită cu cea greacă (606). Aceasta este epoca ce desparte Romani de Români. Elementul roman din provinciile invadate, de origine și formațiune identice cu ale celui din Dacia (format în unitate teritorială cu el), a fost risipit atunci prin cumplitele năvăliri ale Avarilor, în alaiul cărora mai ales Slavii au ocupat părțile balcanice: populația romană de acolo a fost parte nimicită în acele vremi când „sânge curgea ca apa“, parte dusă în captivitate sau silită a se retrage spre miază-zi, unde astăzi se află Macedo-Românii. O parte s'a retras negreșit și spre miază-noapte, la frații din Dacia, mai ales în timpul de liniște ce a urmat aci după risipirea Avarilor (la sfârșitul secolului al VIII-lea) până la venirea Ungurilor (la sfârșitul secolului al IX-lea), când ambele maluri ale Dunărei erau unite sub stăpânirea Bulgarilor.

Vechii Bulgari, popor turanic (de acelaș neam ca și Hunii și Avarii), locuiau mai înainte la nordul mării Negre, între Volga și gurile Dunărei, unde ei deveniră supuși Avarilor. Pe la 635 ei se liberară de stăpânirea acestora și intrară în legături federale cu imperul Romaniei, în urma cărora kanul lor primi dela împăratul Eracliu (610—641) titlul de „patriciu“. Tot sub Eracliu (după ultima năvălire a Avarilor, în 626, când ei au fost siliți a se retrage cu neisbândă dinaintea Constantino-polei), și Slavii de curând așezați în peninsula Balcanică s'au desfăcut de Avari, unindu-se cu imperiul. Eră o răsvrătire generală a neamurilor

supuse stăpânirii avare, care de atunci urmă să decadă repede. La această mișcare au luat parte și creștinii de origine romană dela nordul Dunărei, numiți „captivii Avarilor“, în unire cu Bulgarii din acele părți.

În urmă, orda Bulgarilor de lângă Dunăre trecu fluviul și înființă, în părțile ocupate de Sloveni între Dunăre și Balcan, un stat bulgar (679—1018), care s'a întins apoi și la miază-zi de Balcan (în Tracia și Macedonia, cu părți din Albania, Epir și Tesalia), cuprinzând aproape tot teritoriul de răspândire al Românilor în peninsula Balcanică. După căderea puterii Avarilor, stăpânirea bulgară s'a întins și în părțile Daciei Traiane, făcându-le mai mult sau mai puțin depedente. După creștinarea lor (864), Bulgarii s'au slavizat repede în mijlocul Slovenilor supuși, cari primiră numele stăpânilor bulgari. La contopirea celor două popoare a contribuit și introducerea limbei slovenești în bisericile lor, prin discipolii fraților Ciril și Metodie, apostolii Slavilor apuseni. În atârnare politică de statul bulgar, Românii au urmat să fie și în atârnare bisericească de acesta, așa încât și la ei s'a introdus limba slovenească în biserică, în locul celei latine dela început. Prin statul bulgar și prin biserica bulgară, Românii din Dacia au fost despărțiți definitiv de atingerea cu imperiul și de lumea latină, rămânând supuși mult timp influenței slave. Stăpânirea bulgară în Dacia a fost desființată prin Unguri; iar influența bisericii bulgare a continuat până la organizarea bisericii române în secolul al XIV-lea, după întemeierea principatelor.

Când Ungurii (popor din aceeaș familie ca și Hunii, Avarii și vechii Bulgari, de cari se deosebiau însă prin amestec finic) veniră la sfârșitul secolului al IX-lea la Tisa și Dunăre, părțile Daciei erau locuite de „Vlahi și Sloveni“, organizați în voievodate. Un asemenea voivodat, sub un duce român „Gelou“ (cum îl numește primul cronicar unguresc), este arătat în partea nord-vestică a Ardealului, cu capitala pe Someș (pe la Gilău, la vest de Cluj); alte două, în părțile dintre munți și Tisa, în legături cu statul bulgar. Unul din aceste voievodate, supuse de Unguri curând după venirea lor, s'a menținut în Banat, în atârnare de stăpânirea ungurească, până în timpul lui Stefan cel Sfânt (995—1038), primul rege al Ungariei și creștinătorul Ungurilor, când fu desființat. El este arătat în atârnare bisericească de episcopatul bulgar dela Vidin, de care depindeau probabil și ceilalți creștini răsăriteni din părțile Daciei. Un alt voivodat, numit „bulgăresc“ (depedent de statul bulgar), s'a menținut în partea sud-estică a Ardealului până pe la 1003, când fu supus de Stefan. În această parte cu țara Făgărașului, se află apoi „țara Vlahilor“ (*terra Blacorum*), ca teritoriu cu oarecare autonomie națională sub regii ungurești. De aci, tradiția națională aduce pe descălecătorul Negru Vodă al Țerei-Românești.

Prin cuceririle lui Stefan cel Sfânt, întemeietorul regatului ungar și al bisericei catolice în Ungaria, părțile românești de peste munți au fost definitiv supuse de Unguri. În acelaș timp, statul bulgar fu desființat de Bizantini (1018), cari-și întinseră

stăpânirea până la Dunăre. Biserica bulgară însă a continuat să existe ca biserică autocefală, cu scaunul arhiepiscopal la Ohrida, capitala țărilor bulgari în timpul din urmă. Arhiepiscopatului de Ohrida au rămas supuși (dupe hrisovulul împăratului Vasile II din 1020) și „Vlahii din toată Bulgaria“ (în întinderea cea mai mare a fostului stat bulgar); cu ei împreună, negreșit și Românii dela nordul Dunărei. Locuințele „Vlahilor“ răspândiți în „toată Bulgaria“ și alte părți ale peninsulei Balcanice erau (după mărturii bizantine din acel timp) în muntele Balcan și mai ales în Macedonia, Epir și Tesalia (numită „Vlahia mare“). La nordul Dunărei, ei sunt arătați în părțile Daciei ocupate de Unguri, unde ei erau cunoscuți cronicarilor ungurești ca foști „coloni ai Romanilor“; aci, ca și în Oltenia, și tradiția cronicilor naționale arată locuințele lor mai vechi.

După cucerirea părților de peste munți prin Unguri, în acelaș timp cu desființarea statului bulgar prin Bizantini, rămâneă dintre țărilor locuite de Români numai Oltenia ca țară nesupusă altei stăpâniri. Aci Românii au urmat apoi să-și desvolte începuturile de organizație națională din timpul legăturilor cu statul bulgar.

În părțile la răsărit de Carpați, încă nelocuite de Români, se așezase, dela sfârșitul secolului al IX-lea, Pecenegii (popor turc, din familia turanică), ale căror orde stăpânitoare se mutară apoi peste Dunăre. După ei veniră, în a doua jumătate

a secolului al XI-lea, Cumanii (de acelaș neam), dar fără a se așeza aci în mod statornic, având centrul stăpânirii lor între Don și Nipru. Pe timpul stăpânirii Cumanilor (până la 1240), părțile la răsărit de Olt și de Carpați, numite „Cumania“ sau „Cumania neagră“, fură ocupate succesiv de Români de peste munți și din Oltenia. Cele dintâi știri despre Români în aceste locuri se găsesc în secolul al XII-lea, la hotarul Galiției (1164) și în părțile despre marea Neagră (1166). Ei sunt arătați în relațiuni prietenești cu Bizantinii și în ostilitate cu Ungurii: o oaste bizantină, care atacă pe Unguri „din părțile despre marea Neagră“ (prin Țara-Românească), fu ajutată de o „ceată numeroasă de Vlahi, vechi coloni din Italia“, cum zice contemporanul istoriograf bizantin.

Imprejurarea că Românii din regatul ungar s'au întins dincoace de munți a dat Ungurilor motivul de a considera „părțile transalpine“ (cum ei numiau părțile românești de dincoace) ca dependente de regat. Aceste pretențiuni au provocat conflicte între Români și Unguri și în secolul al XIII-lea, cum și după întemeierea principatelor. Asemenea conflicte s'au ivit pe timpul legăturilor Românilor de dincoace cu imperiul vlaho-bulgar al Asanizilor (1186—1257), întemeiat de „Vlahii“ din Balcan în unire cu Bulgarii, sub conducerea fraților „vlahi“ Asan și Petru, ca reînființare a fostului stat bulgar. Atât la întemeierea imperiului cât și mai pe urmă, cei dintâi Asanizi, ale căror oști se compuneau mai ales din „Vlahi și Cumanii“, erau ajutați, în războaiele lor, de aliații lor

Cumani și de „Vlahi“ dela nordul Dunărei. Astfel Românii din „Vlahia“ nord-danubiană au intrat în legături mai strinse cu noul stat, cu care îi uniau și vechile legături politice și bisericești. Domnitorii din dinastia română a Asanizilor, ca „împărați ai Bulgarilor și Vlahilor“ sau ai „Bulgariei și Vlahiei“ (titlu întrebuințat în corespondența lor cu papa), ca și nou instituitul „arhiepiscop primat al Bulgariei și Vlahiei“, investit de papa după uniunea făcută cu biserica romană (1204), și-au întins autoritatea și în Vlahia dela nordul Dunărei, asupra căreia și Ungurii făceau pretențiuni. Aceasta a provocat conflicte pentru „confiniile Ungariei, Bulgariei și Vlahiei“, sub Ioan (numit și Kaloioan sau Ioaniță, 1197—1207) și Ioan Asan II (1218—1241), cei mai însemnați Asanizi.

Pe la 1230 Ungurii, repurtând o învingere asupra oștii lui Ioan Asan II la Vidin, se făcură stăpâni pe o parte din Oltenia și înființară aci, pentru siguranța noii cuceriri, „banatul Severinului“. Puțin mai înainte, ei și-au întins stăpânirea și în „Cumania“, unde cavalerii Teutoni, așezați în țara Bârsei de peste munți (1211-1225), au ocupat, ca feudatari ai regelui Ungariei, o parte de țară până la Dunăre. Sub protectoratul Ungariei se înființă aci (în regiunea Milcovului) un episcopat catolic, numit „episcopatul Cumanilor“ (1227—1241), al cărui teritoriu se întindea între Carpați și riul Siret, cu locuitori „Cumani, Secui și Vlahi“. Regele Ungariei adăogă apoi la titlul său și pe cel de „rege al Cumaniei“. În urmă se află în Țara-Românească două voivodate românești, unul în

„Țara Severinului“ (Oltenia), altul la răsărit de Olt, ambele constatate ca dependente de Ungaria (1247). Pretențiunile coroanei ungurești asupra părților dincoace de munți au isbutit deci să fie recunoscute, parte ca protectorat asupra teritoriului episcopatului cuman, parte ca suzeranitate asupra voivodatelor românești, înființate de mai înainte.

Năvălirea Tătarilor (1241), ultimul popor de rasă mongolă ce s'a revărsat asupra țărilor noastre, luând în stăpânire Cumania, puse stavilă întinderii stăpânirii ungurești dincoace de Carpați. Totuși voivodatele românești ce devenise dependente de Ungaria au rămas în această atârănare până la unirea lor în principatul Țerei-Românești.

Tradiția națională, păstrată în cea mai veche cronică a Țerei-Românești (începută în secolul al XVI-lea), cunoaște o organizație națională mai veche în Oltenia, sub conducători proprii, numiți „Bani“ (ca și Banii ungurești de Severin), din „un neam ce le ziceă B a s a r a b i“. Cel dintâiu B a s a r a b cunoscut din mărturie contemporană (cu numele corupt „Bezerenbam“, în o cronică tătărească dela începutul secolului al XIV-lea) se află aci în 1241, pe timpul năvălirii Tătarilor; el avu luptă cu Tătarii (cari au intrat în „țara *Ilaut*“ = *terra Lytua*, în Oltenia) și fu bătut. Urmașul său Lytuon (sau „Lython“), constatat în 1247 ca voivod român în „țara Severinului“ sub suzeranitate ungurească, căzû în luptă cu Ungurii (pe la 1279), refuzând să plătească tributul pentru o parte de țară „transalpină“ (*terra Transalpina* = țara Muntenească, la răsărit de Olt), ocupată de el cu

frații săi. Tot pe timpul năvălirii Tătarilor, și în partea dela răsărit de Olt, numită de ei „*Kara-Ulag*“, adică Vlahia neagră (turcește *Kara-Iflak*, bulgărește și sârbește *Kara-Vlaška* = Țara-Românească), este arătat în luptă cu ei un voivod al cărui nume corupt („Mișlav“) se recunoaște în cel al voivodului român Seneslau (sau Semeslav), constatat aci în 1247 sub suzeranitate ungurească. În această parte, tradiția națională atribue întemeierea statului român unui Negru Vodă (personaj legendar, personificând originile naționale în partea numită „Vlahia neagră“, mai înainte „Cumania neagră“), care, descălecând de peste munți și închinându-se lui și Basarabii de peste Olt, ar fi întemeiat principatul a toată Țara-Românească.

După mărturii mai certe, unirea voivodatelor mai vechi într'un singur stat, cu numele „Ungro-vlahia“ sau „*Valachia Transalpina*“ (Țara-Românească), începută sub Lytuon și frații săi, s'a îndeplinit sub Basarab Voivod, fiul lui „Thocomer“ (probabil urmaș al lui Basarab din 1241), după care Țara-Românească a fost numită și „Basarabia“ (în secolul al XIV-lea și al XV-lea). Principatul întemeiat de Basarab, cu dinastia Basarabilor (originară, după tradiție, din Oltenia), a început existența sa ca stat de sine stătător pe timpul interregnului în Ungaria (1301—1308), după stingerea dinastiei ungurești a Arpazilor.

În Moldova, care după invaziunea Tătarilor a ramas peste un secol sub stăpânirea acestora (1241—1345), Românii s'au putut organiza în stat

abia după retragerea ordelor tătărești. Aceasta a urmat după expediția victorioasă ce oștile regelui Ungariei, Ludovic de Anjou, au făcut contra Tătarilor din Moldova în 1345, cu lupte continuate și în anii următori. La aceste lupte au luat parte (după o tradiție păstrată într'o cronică moldovenească dela începutul secolului al XVI-lea și cunoscută cronicarilor următori) și Românii din Maramureș, cari descălecând pe atunci dincoace de munți, pe apa Moldovei, au înființat aci un voivodat, numit „țara Moldovei“ (*terra Moldaviae*), în atârnare de Ungaria. Ca cel dintâiu voivod, cronicile țerei numesc pe Dragoș Vodă din Maramureș.

Românii din „țara Maramureșului“ (*terra Maramorisiensis*) se bucurau, sub regii ungurești, de o autonomie națională sub conducători proprii, numiți „cnezi“ (*kenezi*), cu un „voivod“ național în frunte. Această organizație, cu cnezi ca conducători și judecători naționali ai satelor românești, se află în acelaș timp, ca organizație națională (de origine anterioară cuceririi ungurești), și la Românii din Ardeal și Banat. Ea eră cea dintâiu organizație românească și dincoace de munți înainte de întemeierea principatelor, unde cnezii (denumire slavă), constatați aci ca judecători sătești sau ca moșneni încă în timpurile următoare, se numiau și cu vechea denumire românească „judeci“ (judece, judec, județ jude), negreșit numele național mai vechiu și al cnezilor români de peste munți. Cnezatul sau „judecia“ eră o veche instituție românească și

dincolo și dincoace de munți, cum și la Români de peste Dunăre. Mai multe cnezate sau judecii unite alcătuiau o „țară“, cu un „voivod“ (sau „domn“) în frunte, titlu păstrat apoi și de domnitorii principatelor. Din asemenea uniuni de cnezate s'au alcătuit cele dintâi voivodate românești.

Precum în Țara-Românească, așa și în Moldova erau mai multe voivodate de acest fel înainte de întemeierea principatelor. Deosebit de voivodatul „țara Moldovei“ sub Dragoș și fiul său Sas, numiți în cronicile moldovenești ca cei dintâi voievozi, se află aci, în vecinătate cu Polonia, un voivodat român (cu „țara Șepenițului“, între Prut și Nistru) sub un voivod Ștefan (înainte de 1359), cunoscut cronicarilor poloni. Din aceste voivodate, împreună cu alte teritorii ocupate de Români, s'a format principatul Moldovei în întinderea sa de mai pe urmă. El a fost întemeiat, ca stat de sine stătător, pe la 1359 (data întemeierii după toate cronicile vechi ale țerei, începute în secolul al XV-lea), de către voivodul român din Maramureș, Bogdan, după care Moldova (*Moldavia* sau *Moldovlachia*, mai înainte *Maurovlachia*=Vlahia neagră) a fost numită și „Bogdania“ (turcește *Kara-Bogdan* = Bogdania neagră). Partea meridională, unde Ungurii, după retragerea Tătarilor, au reînființat în 1347 fostul episcopat cuman, cu numele de episcopat de Milcov, a fost unită cu Țara-Românească și numită, ca și ea, Basarabia; sub acest nume (întins în urmă asupra Basarabiei de astăzi), partea de lângă gurile Dunărei a fost împreunată apoi cu Moldova.

Cu întemeierea principatelor Țara-Românească și Moldova, în secolul al XIV-lea, se încheie perioada I-a a istoriei române, istoria veche a Românilor.

II

ȚARA-ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA

DELA ÎNTEMEIEREA PRINCIPATELOR PÂNĂ LA 1866

1.— Sub dinastiile Basarabilor și Bogdan-Mușatinilor

Principatele Țara-Românească și Moldova, cari unindu-se au format România de astăzi, au început existența lor ca state, constituindu-se fiecare prin unirea sub o singură domnie a voivodatelor și teritoriilor din cele două țeri dependente de Ungaria, întemeindu-și dinastii naționale și făcându-se independente de regatul ungar. Astfel Basarab Voivod, întemeietorul dinastiei Basarabilor în Țara-Românească, și Bogdan Voivod, întemeietorul dinastiei Bogdan-Mușatinilor în Moldova, au întemeiat cele două principate românești ca state de sine stătătoare. Perioada dinastiilor în ambele principate, începând cu acești domnitori, ține până sub Mihai Viteazul (1593—1601), care trecător le-a unit în 1600; apoi urmează perioada domnilor din diferite familii până la întemeierea dinastiei României în 1866, cu care, după unirea principatelor în domnia lui Alexandru Ioan Cuza (1859—1866), începe o nouă perioadă, istoria contemporană a României.

Basarab I (c. 1301 — 1330), numit și Ioan (Ivanco) Basaraba*), a moștenit dela tatăl său Thocomer un voivodat dependent de Ungaria, format din voivodatele anterioare ale lui Lytuon (în Oltenia) și Seneslav (în Muntenia), cu alte teritorii anexate. Lytuon (constatat 1247—1279), care împreună cu frații săi au unit sub stăpânirea lor cele două voivodate (după moartea lui Seneslav), a plătit cu viața încercarea de a se face independent de regatul ungar. Urmașul său Thocomer, pe care nu-l cunoaștem decât ca tată (negreșit și predecesor) al lui Basarab, a rămas, pe cât se vede, supus coroanei ungurești, plătind tribut suzeranului. Dar în timpul interregnului ce a urmat în Ungaria după stingerea dinastiei Arpazilor (1301—1308), „voivodul Transalpin“ câștigă o situație mai mult sau mai puțin independentă de regat, cu putere suverană în „toată Țara-Românească“, cum se numia noul principat unit („toată Ungrovlahia“, în actele grecești și slovenești).

Noul rege al Ungariei, Carol Robert de Anjou (1308—1342), trimise în mai multe rânduri (înainte de 1324) un sol la Basarab, spre a restabili legăturile anterioare și a regulă unele chestiuni privitoare la confinii. Neobținând rezultatul dorit, Carol Robert făcù în 1330 o expediție în Țara-Românească, „spre a recupera confiniile regatului pe

*) Domnii Țerei-Românești, cum și (după ei) cei ai Moldovei, întrebuintau prenumele *Ioan* (prescurtat *Io.*) ca nume domnesc înaintea numelui propriu, precum ultimii domnitori din dinastia Asanizilor, după Ioan și Ioan Asan II, ca și urmașii lor în Bulgaria.

cari Basarab le deținea în prejudiciul coroanei“. Confiniile litigioase erau Severinul, pe care regele îl ocupă îndată la începutul războiului, și oarecari părți stăpânite de Basarab „în regatul Ungariei“ la confiniile transilvane (pentru cari papa Ioan XXII îi adresa o scrisoare în 1327), negreșit „părțile de peste munți“ ce se găsesc apoi în posesiunea domnilor români ca „ducat al Făgărașului și Amlașului“. Mai înainte constatate în stăpânirea Ungurilor încă în 1291, Severinul și țara Făgărașului (cu o parte limitrofă la N. de riul Lotru, întinzându-se peste munți în regiunea Amlașului) au trecut apoi, nu se știe cum, în stăpânirea voivodului Transalpin ca vasal al coroanei ungurești. Războiul întreprins de Carol Robert spre recuperarea lor fu nenorocos pentru Unguri. După ce ocupă Severinul, regele înaintă spre cetatea Argeș, reședința domnului român, unde suferi o grea înfrângere. Abia scăpând cu viață, Carol Robert n'a mai cercat apoi să restabilească suzeranitatea coroanei ungurești în Țara-Românească.

Înainte de războiul cu Ungurii, Basarab, socru al țarului bulgar Alexandru (1330—1365), a ajutat cu oaste numeroasă pe predecesorul acestuia, Mihail, contra Byzantinilor (1323) și Sărbilor (1330). Alianța cu Bulgaria, cum și instituțiunile de origine bizantino-bulgară ale statului român erau o urmare a legăturilor dintre ambele țeri din timpul Asanizilor, desființate prin suzeranitatea ungurească.

Alexandru I (1330—1364), fiul lui Basarab și asociat la domnie pe timpul războiului cu Ungurii, restabili bune relațiuni cu Ungaria sub regele Lu-

dovic I (1342—1382). Având cu acesta o întâlnire în Ardeal (1343), el recunoscu suzeranitatea regelui pentru posesiunile de peste munți, primite ca feude ungurești. Luând parte, ca aliat al Ungurilor, la luptele contra Tătarilor din Moldova (1345—1346), el câștigă și ținutul „spre părțile tătarești“ (numit în titlul domnilor următori alături de „părțile de peste munți“) de lângă Milcov până la mare, cucerite atunci dela Tătari. Episcopatul catolic de Milcov (înființat aci în 1347 ca restaurare a fostului episcopat cuman) încetând curând să funcționeze, Alexandru recunoscu jurisdicția bisericească a episcopului Transilvaniei asupra catolicilor din Țara-Românească. Soția sa din a doua căsătorie, Clara Doamna, era catolică și o ferventă protectoare a catolicismului. Pe lângă ocrotirea dată catolicilor în țara sa, el avu grije să organizeze și biserica română, înființând în 1359 mitropolia Ungrovlahiei, sub chiriaria patriarhiei de Constantinopole (probabil în locul autorității anterioare a Ohridei). „Mitropolitul a toată Ungrovlahia“ avea și jurisdicția bisericească asupra Românilor din regatul ungar, cu titlul de „exarh a toată Ungaria și al plaiurilor“. Intemeietor al mitropoliei cu scaunul la Argeș, unde s'a păstrat cea mai veche biserică a țerei (biserica domnească), Alexandru este și ctitorul vechii biserici a mănăstirii dela Câmpulung, unde se află mormântul său. Inscriptia (slovenească) de pe piatra funerară îl numește „marele și singur stăpânitorul domn Io. Nicola Alexandru Voivod, fiul marelui Basaraba Voivod“. În documente și cronici, el este numit

numai Alexandru. La sfârșitul domniei sale, el eră în neînțelegere cu regele Ungariei, suzeranul său pentru părțile de peste munți, din cauza pretențiunilor de suzeranitate și asupra Țerei-Românești, pe cari domnul român refuză a le recunoaște. In această stare de ostilitate cu Ungaria, îi urmă în domnie fiul său Vladislav.

In acelaș timp, **Bogdan I** (1359—1365), întemeietorul principatului Moldovei, eră în luptă cu Ungaria pentru independența noului stat. Încă înainte de a lua domnia Moldovei, el avuse, ca voivod al Românilor din Maramureș, neînțelegeri cu regele Ungariei, în urma cărora el este numit în documente ungurești (1343 și 1349) „infidel notoriu“. Pe urmă, Bogdan și fiii săi trecând în Moldova, posesiunile lor în Maramureș au fost confiscate, și regele le conferi apoi (1365) fiilor lui Sas, despoiați de bunurile și drepturile lor în „țara Moldovei“ de către Bogdan. Ieșind din Maramureș, voivodul răsvrătit a ocupat Moldova în neatârnare de coroana ungurească, ale cărei pretențiuni asupra acestei țeri, începând încă înainte de invazia Tătarilor, fusese restabilite după liberarea ei de sub stăpânirea tătărească prin oștile regelui Ludovic (1345—1346). In țara Moldovei, Bogdan se făcù stăpân pe voivodatul dependent de Ungaria, înființat puțin mai înainte (după unele cronici, în 1352) sub Dragoș Vodă din Maramureș și fiul său Sas, și întemeie un principat independent. Regele trimise contra lui pe Românul Dragoș, fiul lui Giula din Maramureș, „spre restaurarea

țerei Moldovei“ și spre a readuce la ascultare pe „Vlahii rebeli ce s’au abătut dela calea credinței datorite“. Pentru serviciile sale, Dragoș fu răsplătit prin donațiunea unor sate românești în Maramureș (20 martie 1360). Și în anii următori, Ludovic a trimis mai adeseori oștile sale contra lui Bogdan, dar fără să isbutească a-l supune.

Cronicile țerei pun întemeierea principatului la 1359 și dau lui Dragoș 2 ani, lui Sas 4 ani, lui Bogdan 6 ani de domnie. Data întemeierii 1359 se raportează la începutul domniei lui Bogdan (numit în liste oficiale din 1403 și 1407 ca cel dintâiu domn), care a ieșit din Maramureș puțin înainte de 1360. Împreună cu voivodatul înființat sub Dragoș și Sas sub suzeranitate ungurească, Bogdan a cuprins, în principatul întemeiat de dânsul, și alte teritorii, între cari și un voivodat românesc asupra căruia Polonia făcea pretențiuni de suzeranitate. În acest voivodat, regele polon Cazimir III (1333—1370), cucerind partea vecină a Rusiei roșii (la hotarele de miază-noapte ale Moldovei), trimise în 1359 o oaste în ajutorul unui pretendent Stefan, fiu al unui fost voivod Stefan, contra fratelui său mai tânăr Petru, care dețineă moștenirea părintească după moartea tatălui, înlăturând pe Stefan „cu ajutorul Ungurilor“ (cum zice cronicarul polon, probabil în loc de Maramureșeni). Oastea polonă suferi o grea înfrângere în codrul din ținutul Șepenișului (între Prut și Nistru). Pretențiunile de suzeranitate ale Poloniei asupra Moldovei nu mai reapar apoi decât după ce urmașii lui Bogdan au recunoscut suzeranitatea lui Ludovic,

regele Ungariei și Poloniei, care urmă unchiului său Cazimir pe tronul polon (1370). Mormântul lui Bogdan se află în biserica zidită de dânsul la Rădăuți (catedrala episcopiei de mai pe urmă). Inscriptia pusă de Stefan cel Mare „străbunului“ său îl numește Bogdan Voivod „cel Bătrân“.

Cu **Latsco** (1365—1373), fiul lui Bogdan, s'a stins descendența bărbătească a întemeietorului principatului. Fratele său Bogdan a murit mai înainte, fără urmași cunoscuți*). Latsco, trecând cu o parte a poporului său la biserica latină, înființă un episcopat catolic la Siret (1371). Murind fără moștenitori bărbătești, îi urmă în domnie principele lituan **Iurg Koriatovici** (1373—1375), căsătorit (probabil) cu Anastasia, fiica lui Latsco. Iurg înființă un episcopat ortodox, atribuit de cronicari fiului său Iuga (confundat cu dânsul), care a domnit mai târziu (1400). În domnia lui, principatul s'a întins până la mare, cu Cetatea-Albă, unde apoi (1393) se găsește primul scaun episcopal ortodox al Moldovei. În această parte nou ocupată, el avu lupte cu Tătarii, în urma cărora răsplăti serviciile „nameasnicului“ Cetății-Albe (1374); documentul respectiv (cunoscut numai după o copie) este cel dintâiu hrisov de donațiune domnească în Moldova. Prin cancelaria lui s'a introdus și formularul lituano-rus al hrisoavelor moldovenești. Ca strein,

*) În pomelnicul cunoscut mitropolitului Dosoftei, fiul lui Bogdan, numit „Fedor (=Bogdan) Bogdanovici“, eră pomenit înainte de Latsco. El este probabil identic cu Bogdan, „vărul“ fiilor lui Iuga din Maramureș (nepoții de frate ai lui Bogdan cel Bătrân), constatat în 1353 ca voivod de Maramureș.

Iurg n'a reușit să câștige simpatiile țerei și fu răsturnat în favoarea Mușatinilor, descendenți (probabil) în linie femeiască ai lui Bogdan. Așa s'a întemeiat dinastia Bogdan-Mușatinilor, care a domnit în Moldova până la sfârșitul secolului al XVI-lea.

În Țara-Românească, **Vladislav I** (1364—1374), fiul lui Alexandru, începî domnia în ostilitate cu Ungaria, refuzînd, ca și tatăl său, a recunoaște suzeranitatea ungurească asupra principatului. Conflictul fû aplanat (1366), Vladislav primind Severinul ca feud unguresc, cu titlul de „ban al Severinului“, împreună cu titlul de „duce al Făgărașului“ pentru posesiunile de peste munți, conferite prin nouă investitură (ca „nouă plantațiune“), și recunoscînd pe regele Ungariei ca „domn natural“ (suzeran) al său. El confirmă apoi Brașovenilor, prin un privilegiu comercial (1368), vechile libertăți ce le-au fost acordate în Țara-Românească; acest document (scris latinește, cu pecete atârnată) este cea mai veche diplomă ce s'a păstrat dela un domn român. Tot dela dînsul este și cea mai veche monetă românească*), cu legendă latină, avînd pe o parte vulturul ca marca țerei, pe alta, scutul casei Anjou din Ungaria. Ca vasal al regelui Ungariei, Vladislav îi venî acestuia în ajutor contra Turcilor (1368), cari în unire cu țarul bulgar dela Târnova, Șişman (vasal turcesc), atăcară Bulgaria apuseană cu capitala Vidin, de curînd cucerită de Unguri, și contribuî cu lăudată vitejie la

*) Monetele atribuite lui Bogdan I sunt mai probabil dela Bogdan II (1449—1451).

respingerea dușmanului: eră cea dintâiu luptă a Românilor cu Turcii. Noue neînțelegeri între vasal și suzeran provocară apoi un războiu între ei (1369); oastea ungurească, condusă de voivodul Transilvan, care căzù pe câmpul de bătaie, suferi o înfrângere (pe Ialomița) și fu silită a se retrage în grabă. Iarăși împăcat cu regele, Vladislav institui un episcop pentru catolicii din principat și din părțile de peste munți, ca sufragant al episcopului Transilvaniei (1369), cu scaunul la Argeș (unde sunt ruinele unei vechi biserici catolice „San-Nicoară“). El înființă și un episcopat ortodox la Severin (1370), în atârnare de mitropolitul Ungrovlahiei. În părțile Severinului, el fundă mănăstirea Vodița; hrisovul de fundațiune (scris slovenește, fără dată), care se păstrează în Arhivele Statului, este cel mai vechiu document intern al țerei. La sfârșitul domniei sale, Vladislav avù uu nou războiu cu Ungurii (pe la 1374), care se sfârși cu înlăturarea suzeranității ungurești: în 1377 Țara-Românească este arătată ca independentă de Ungaria.

Fratele său **Radul I** (între 1374 și 1385), urmându-i ca domn independent, renunță la feudele ungurești, luate în stăpânire de Unguri. În Severin se găsește apoi iarăși un Ban unguresc (1376), cum și un episcopat catolic (1382), în locul celui de Argeș, care nu mai funcționă; de asemenea părțile de peste munți au fost reunite cu Transilvania. Tot atunci, și ținutul „spre părțile tătarești“ dela gurile Dunărei, ce fusese unit cu Țara-Românească, seamănă să fi trecut (sub numele „Basarabia“) în stăpânirea Moldovei, supusă su-

zeranității ungurești sub urmașii lui Bogdan. În aceste părți românești „despre Tătari“, papa Grigore XI, adresându-se regelui Ungariei și arhiepiscopilor din Ungaria (1374), voiă să înființeze un episcopat catolic; pe urmă se găsește aci episcopatul ortodox al „Maurovlahiei“, cu scaunul la Cetatea-Albă, ca episcopat moldovenesc. Radul a fundat mănăstirile Tismana, Cozia și Cotmeana. Ca pios fundator de mănăstiri, în acelaș timp domn independent și străbun al Basarabilor următori, el a fost considerat, în tradiția monastică dela Tismana, și ca fundator al statului: astfel el fu confundat cu descălecătorul Negru Vodă al tradițiunei populare și pus în fruntea listei domnilor, cu numele „Radul Negru“. Ca domn care a renunțat la posesiunile de peste munți, câștigate de predecesorii săi ca feude ungurești, lui s'a atribuit apoi de către cronicarii mai târzii descălecatul țerei din „Amlaș și Făgăraș“ (numite în titlul domnilor), prin analogia descălecatului Moldovei din Maramureș și pe temeiul tradițiunei despre vechiul descălecat al Românilor de peste munți în partea răsăriteană a Țerei-Românești sub legendarul Negru Vodă.

* * *

Dinastia Moldovei, după stingerea descendenței bărbătești a lui Bogdan, fu reîntemeiată, ca continuare a casei acestuia în linie femeiască, de către **Petru I Mușat** (1375 — 1391) și fratele său **Roman I** (1391 — 1394). Mama lor „Mușata“ (convertită catolică cu numele *Margaritha*), după care noul

domn a primit numele patronimic, reprezintă dreptul de moștenire al urmașilor ei la tronul țerei, ca descendenta lui Bogdan, „străbun“ al Mușatinilor*). Ca tată, știri mai târzii arată pe Costea Voivod (numit, în pomelnicul oficial al dinastiei, între domnii țerei înainte de Petru), probabil voivodul unui teritoriu cuprins apoi în principat. Mama lui Petru avea o pioasă solitudine pentru fundațiunea catolică a lui Latsco la Siret, înzestrând-o cu o fundațiune din partea sa, pentru care obținut o donațiune dela fiul ei (1384).

Încă dela înființarea episcopatului de Siret (al cărui episcop era din Polonia și ordinar de cel dela Cracovia), Moldova a intrat, pe timpul unirei regatului polon cu cel ungar sub Ludovic (1370—1382), în relațiuni cu Polonia, mai strinse decât cu Ungaria. După moartea lui Ludovic, cele două coroane, moștenite de cele două fiice ale lui, își disputau suzeranitatea asupra Moldovei. Prin căsătoria moștenitoarei Poloniei cu Vladislav Iagiello, ducele Lituaniei, regatul polon, unit cu Lituania, deveni statul cel mai puternic la hotarele Moldovei (despre Rusia roșie și Podolia, cuprinse în noua monarhie). Față cu anarhia ce în același timp era în Ungaria până la recunoașterea ca rege a lui Sigismund de Luxemburg, Petru (unit și prin oarecare alianță de familie cu regele Poloniei) recunoscu în 1387 suzeranitatea coroanei

*) Anastasia, fiica lui Latsco, era mătușa (slav. *teta*, tradus greșit „soacră“ = *testa*) lui Alexandru cel Bun, probabil ca vară a tatălui său Roman. În acest caz, Mușata, prin care Mușatinii descindeau din Bogdan, ar fi deci fiica acestuia.

polone. Actul omagial (scris latinește, cu pecete atârnată) este cea mai veche diplomă moldovenească ce s'a păstrat. Dela Petru sunt cele dintâi monete moldovenești, cu legendă latină, având pe o parte capul de bour ca marca țerei, pe alta, scutul casei Anjou din Ungaria, rămas dela suzeranitatea ungurească. Reședința lui eră la Suceava, vechea capitală a Moldovei.

Sub fratele său **Roman**, care în hrisoavele sale (unul din 1392, scris slovenește, cu pecete atârnată, se păstrează în Arhivele Statului) se numește „domn țerei Moldovei dela munte până la mare“, se iscă un conflict între biserica Moldovei și patriarhul de Constantinopole. Acesta numi un mitropolit pentru „Maurovlahia“ (1393), pe care domnul cu cei doi episcopi ai țerei (Iosif, cu scaunul la Cetatea-Albă, și Meletie) nu voiau să-l primească, refuzând a recunoaște dreptul pretins de patriarhul. Conflictul fu aplanat mai târziu (1401), biserica Moldovei recunoscând autoritatea patriarhiei de Constantinopole (probabil în locul celei dela Ohrida), și patriarhul confirmă pe episcopul Iosif ca mitropolit al „Moldovlahiei“.

În Țara-Românească, după domnia pașnică a lui Radul I, șirul domnilor răsboinici se continuă cu fiii săi **Dan I** (1385—1386) și **Mircea I cel Bătrân** (1386—1418). Dan întreprinse recucerirea Severinului, năvălind cu puternică oaste în Banat. El căzû în luptă cu țarul bulgar Șişman, când Românii au cucerit Silistria și Dobrogea, țara lui Dobrodici (mort pe la 1386), care se desfăcuse de

Bulgaria. Mircea, în cele dintâi hrisoave ale sale (1387), se numește „mare voivod și domnitor a toată țara Ungrovlahiei și al părților de peste munți, încă și spre părțile tătărești, și Amlașului și Făgărașului herțeg, și banatului dela Severin domn, și de amândouă părțile pe toată Dunărea până la marea cea mare și cetății Dârstorului stăpânitor“. În documente latinești, el poartă titlul: „voivod Transalpin, duce al Făgărașului și Amlașului, comite (sau ban) al Severinului, despot al țerei lui Dobrodici și domn al Silistriei“. Posesiunile exterioare numite în titlu (între cari cele „spre părțile tătărești“ erau un rest din anterioara posesiune de lângă Milcov până la mare) erau stăpânite în realitate. Severinul și părțile de peste munți (Amlașul și Făgărașul) au fost recăștigate, după luptele lui Dan cu Ungurii, ca feude ungurești; iar Dobrogea și Silistria au fost cucerite în războiul cu Șişman.

Prin posesiunea transdanubiană, Mircea intră în conflict cu Turcii, cărora Dobrodici fusese tribut, cum eră și Șişman. În bătălia dela Câmpul-Mierlei (1389), el luptă contra lor ca aliat al Sărbilor. În vederea furtunei ce-l așteptă în urmă, el încheie, prin mijlocirea lui Petru Mușat, un tractat de alianță cu regele Poloniei (1390), înnoit la începutul domniei lui Roman (1391). Eră o alianță defensivă (în care eră cuprinsă și Moldova ca țară sub suzeranitate polonă) contra ori-cărui dușman, însă în primul rând contra regelui Ungariei, în cazul când acesta ar atacă pe unul din aliați. Atacul unguresc la care aliații se așteptau

priviă mai ales Moldova. Spre a o supune din nou suzeranității ungurești, regele Sigismund trecu munții în iarna din 1394 spre 1395, chiar pe timpul când Mircea era în cel mai greu războiu cu Turcii.

Sultanul Baiazit, învingătorul dela Câmpul-Mierlei, supunând Bulgaria răsăriteană cu capitală Târnova (1393), luase și Dobrogea cu Silistria. După încercarea lui Mircea de a le recuceri, Baiazit, cu puternică oaste, trecu Dunărea în Țara-Românească. La Rovine, lângă Craiova, s'a dat memorabila bătălie din 10 octomvrie 1394, în care, după mărturii sârbești, bulgărești, bizantine și românești, Mircea — „principe între creștini cel mai viteaz și cel mai ager“, cum îl numește cronicarul turcesc — a învins pe Baiazit. „Și fu războiu mare cât se întunecă de nu se vedeă văzduhul de mulțimea săgeatelor, așa de se vărsă sânge mult cât era văile crunțe“*). Pierderile de ambe părțile fiind mari, Baiazit se retrase peste Dunăre, iar Mircea la Argeș. Aci Turcii îl atacară din nou; cu ajutorul vrăjmașului dinlăuntru, al pretendentului la domnie **Vlad**, ridicat rival ca vasal turcesc, învingătorul dela Rovine fu învins și silit a se retrage peste munți. În acelaș timp, Sigismund trecea munții în Moldova.

La Suceava domniă **Stefan I** (1394—1400), „nepotul“ lui Roman**). El a venit la domnie „cu aju-

*) Cronică lui Moxa (Hasdeu, *Cuvente den bătrâni* I, 402).

**) În hrisovul său pentru mănăstirea Pobrata, citat într-o cronică compilată înainte de 1775, Stefan numește pe

torul“ regelui Poloniei, după detronarea unchiului său în urma ostilităților ce acesta avuse cu ducele lituan Vitold, vărul și puternicul vasal al regelui. Aceasta avu ca urmare o încordare în relațiunile cu Mircea, aliatul lui Roman. În războiul cu Turcii, regele Poloniei și domnul Moldovei, aliații lui de până atunci, nu i-au venit în ajutor. Acum Mircea, nevoit să caute ajutorul regelui Ungariei, nu putea să ajute pe domnul Moldovei contra Ungurilor. Sigismund, înaintând până la Suceava, sili pe Stefan, după o rezistență înverșunată, să i se închine (ianuarie 1395). În acelaș timp, Stefan trimise și regelui Poloniei un act omagial. Conform obligațiunei sale din acest act, el luă apoi parte la expediția polono-lituană sub conducerea lui Vitold contra Tătarilor (1399); dar oastea creștină fu bătută, și neisbânda atrase lui Stefan căderea, prin o încercare a lui Roman de a ocupa iarăși tronul. De aceste certe profită **Iuga (Jurjevici)**, fiul lui Iurg Koriatovici și al Anastasiei, spre a luă domnia (1400), până când Mircea interveni (după moartea lui Roman și a lui Stefan) în favoarea lui Alexandru, fiul lui Roman.

Sigismund, întorcându-se din expediția în Moldova, încheie la Brașov (7 martie 1395) un tractat cu Mircea, prin care acest din urmă se obligă, pentru ajutorul ce regele îi va da contra Turcilor,

fiii lui Roman ca „frați“ (=veri) ai săi; el este deci identic cu Stefan, „nepotul“ lui Roman, numit într'un hrisov al acestuia. În cronici, el este numit *brat* (frate), probabil în loc de *bratan* (nepot), al lui Roman.

să-i vină în ajutor contra lor totdeauna și el în persoană, de câte ori regele va plecă în persoană, și numai cu oastea sa, când regele va trimite numai oastea. Cu ajutorul lui Sigismund, Mircea învinse pe rivalul său Vlad și recucerii cetatea Nicopolea-Mică (Turnu-Măgurele) din mâinile Turcilor (maiu 1395). La reîntoarcere, Sigismund fu atacat, în munți (la Posada lângă Rucăr), de o ceată de Români, negreșit partizani ai lui Vlad. În anul următor, Mircea luă parte, ca aliat al regelui Ungariei, la bătălia dela Nicopole (28 septembrie 1396), nenorocoasă pentru oastea creștină, compusă de Unguri, Români, Germani, Francezi și Englezi. Alături cu regele Ungariei și cu domnul Țerei-Românești, a luptat acolo burgravul de Nuremberg, Frederic VI de Zollern, strămoșul Domnitorului României sub a cărui conducere, „tot acolo, după cinci secole aproape, urmașii lui Mircea, răsbunând pe strămoșii lor, au început lupta care a întemeiat regatul român“^{*)}.

După bătălia dela Nicopole, Mircea avu din nou lupte cu Turcii și cu Vlad, susținut de ei. Vlad fu prins de oastea ungurească ce veni în ajutor lui Mircea; iar Turcii, bătuți pe teren nepriincios lor, se retraseră cu mari pierderi (1397). După o nouă isbândă asupra unei oști turcești ce năvăli în Țara-Românească (1400), Mircea făcù pace cu Turcii, învoindu-se să plătească tribut, în schimbul pose-

^{*)} *Nicopole, 1396—1877—1902*. Cuvântare rostită în Academia Română de Carol I Regele României. Ședința dela 21 martie 1904.

siunei transdanubiene, recăștigată ca feud turcesc: ea este numită apoi (după o întrerumpere dela 1393) iarăși în titlul lui („de amândouă părțile pe Dunăre până la marea cea mare“, cu „cetatea Dărs-torului“ și alte „cetăți turcești“). Prin capitulațiunea încheiată după această pace (pusă la anul hegirei 805, luna rebi-el-avvel = 1402 octomvrie), care a format baza legăturilor ulterioare cu Poarta, se garantă autonomia țerei, cu dreptul de alegere a domnului, în schimbul unui tribut anual de 3000 „bani roșii“ (galbeni). Și ca domn tributar, Mircea a mai avut lupte cu Turcii, ajutând pe un fiu al lui Baiazit, Musa, contra fraților lui (1406—1413); în urmă, cu sultanul Mahomet I (1413 și 1416), cu care a înnoit capitulațiunea anterioară.

Pe lângă faptele sale războinice, pentru cari el a fost apretuit ca cel mai viteaz principe creștin între contemporanii săi, Mircea s'a distins și prin faptele păcei. El a înzestrat cu donațiuni fundațiunile mănăstirești ale tatălui său și a zidit biserica mănăstirei dela Cozia, un prețios monument al vechei arhitecturi românești; aci se află mormântul său și chipul său zugrăvit ca ctitor. În domnia lui s'a reînființat episcopatul catolic de Argeș. Cu grije și pentru prosperarea economică a țerei, el a acordat privilegii comerciale neguțătorilor din Lemberg (unul în 1409, și altul anterior, fără dată) și a reînnoit pe cele acordate de predecesorii săi Brașovenilor, stabilind taxele vamale (1413). Cu Mircea se încheie șirul domnilor sub cari principatul Țerei-Românești s'a consolidat așa încât a putut să reziste furtunilor următoare.

În Moldova, consolidarea principatului s'a îndeplinit sub contemporanul mai tânăr al lui Mircea, **Alexandru I cel Bun** (1400—1433). Cea dintâiu grijă a lui Alexandru a fost de a restabili ordinea în biserică, aplanând conflictul cu patriarhia de Constantinople, iscat sub tatăl său Roman. El obținut dela patriarhul recunoașterea episcopului Iosif dela Cetatea-Albă ca mitropolit al Moldovei (1401) și așază scaunul mitropolitan la Suceava. Vechea catedrală a mitropoliei (astăzi frumos restaurată), a cărei fundațiune se atribue de tradiția locală lui Petru Mușat, este un monument din cele mai prețioase ale arhitecturii românești. La Suceava, Alexandru aduse dela Constantinople pe învățatul călugăr Grigore Țamblac, ca predicator și învățător la mitropolie, unde se înființă atunci o școală. La aducerea moaștelor lui Ioan cel Nou dela Cetatea-Albă la Suceava (1402), Țamblac eră stabilit aci și rosti un cuvânt panegiric; el a scris apoi și *Viața mucenicului* (care suferise martiriul pe la 1330 în Cetatea-Albă, sub Tătari). Alexandru înființă episcopiile de Roman și de Rădăuți, la mănăstirile ce erau acolo de mai înainte. El înființă și un al doilea episcopat catolic (pe lângă cel dela Siret, care după Latsco funcționă numai nominal), cu scaunul la „Târgul-Moldovei“, *) mutat apoi la Bacău. Din fundațiunile sale mănăstirești.

*) „Civitas Moldaviensis“ (Târgul-Moldovei), numită „capitala Valahiei mici“, unde eră și un episcopat ortodox, nu poate fi Baia (cum se crede); probabil eră Roman, numit și „Târgul-de-jos“ (*Dolnii torg*), ca a doua capitală a țerei (pentru țara de jos).

cea mai însemnată este mănăstirea Bistrița, unde a fost înmormântat și unde sub fiii săi s'a început a se scrie cea dintâiu cronică a țerei, letopișețul dela Bistrița. Tot acolo s'a păstrat cel mai vechiu pomelnic al dinastiei (început în 1407).

Pe lângă întocmirile sale înțelepte înlăuntru, Alexandru avu grije și pentru întărirea pozițiunei sale în afară. El reînnoi legăturile de vasalitate cu Polonia (1402); în acelaș timp și Mircea reînnoi alianța cu regele Poloniei, restabilindu-se astfel tripla alianță polono-română. Alexandru regulă apoi și comerțul cu Polonia, prin un hrisov dat orășenilor din Lemberg (1408), ca și Mircea; el a acordat și Brașovenilor un privilegiu comercial, înnoit de urmașii săi. După alegerea regelui Ungariei, Sigismund, ca împărat al Germaniei (1410), alianța între Polonia, Țara-Românească și Moldova fu reînnoită prin nouе tractate cu Mircea și cu Alexandru (1411), în cari se prevedea îndatorirea celor trei aliați de a veni în ajutor unul altuia, mai ales contra regelui Ungariei, dacă acesta ar ataca pe unul din ei. Totuși în tractatul dela Lublau (1412), încheiat între regii Ungariei și Poloniei, Vladislav Iagiello consimți, în schimbul recunoașterii suzeranității sale personale asupra Moldovei din partea lui Sigismund, ca domnul Moldovei să fie dator a veni în ajutor regelui Ungariei contra Turcilor, iar dacă s'ar împotrivi, țara lui să fie împărțită între cei doi regi. Invoiala fu ținută secretă, așa încât Alexandru, nebănuind nimica, ajută apoi (1414 și 1422, ca și mai înainte în 1410) pe regele Poloniei contra cavalerilor Teutoni din Prusia, unde

ostașii moldoveni s'au distins la Marienburg (1422). El se și căsătorî cu vara regelui, Rimgala (de care se despărți în 1421), și căsătorî pe fiul său Iliăș cu cumnata regelui (1425). Dar în cele din urmă, aflând probabil de cele urzite contra tronului său, el își încheie domnia în răsboiu cu suzeranul, năvălind în Pocuția și Podolia (1430—1432). Intorcându-se din răsboiu învins și bolnav, el muri fără să fi încheiat pace.

În domniile lungi, înțelepte și vitejești ale lui Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun, principatele românești s'au ridicat la o însemnătate între statele europene cum n'o avuse până atunci. Puterile vecine au învățat să prețuească amicia și alianța lor, să cunoască pericolul dușmăniei lor. În marea primejdie de care lumea creștină eră amenințată din partea Turcilor, tinerele state ale Românilor s'au dovedit ca zid de apărare al creștinătății, zid viu ce-a stat necurmat și'n furtunile următoare. Consolidarea lor trainică, cu asemenea putere de rezistență, s'a îndeplinit sub domnii de până aci, mai ales sub Mircea și Alexandru, apărători în afară, organizatori înlăuntru.

Domnii țineau țara cu ajutorul și cu sfatul boierilor. Hrisoavele lui Mircea și ale contemporanilor săi în Moldova sunt cele dintâi în cari sunt numiți boierii sfatului domnesc ca martori, cu titlul boieriei lor. Boieriile erau întocmite după tipul bizantin, cu denumiri grecești sau slovenești (dvornic = *palatinus*, logofet = *cancellarius*, spatar = *gladifer*, vistiar = *thesaurarius*, postelnic = *cubi-*

cularius, păharnic [în Moldova, ciașnic] = *pincerna*, stolnic = *dapifer*, comis = *comes stabuli*). În Țara-Românească, banul Craiovei (denumire împrumutată probabil dela Unguri), primul între boierii țerei, și județii (slovenește *sádeťs*), capii județelor, cu denumire veche românească, erau de origine anterioară întemcierei principatului. Părcălabii (ungurește *porkoláb*, lat. *castellanus*), capii cetăților cu ținuturile lor, și starostele (polonește *starosta*, lat. *capitaneus*), capul ținutului Cernăuți (apoi și cel al ținutului Putnei), erau dregătorii de origine ungurească și polonă. Boierii erau de două categorii: boieri mari, din cari se alcătuiă sfatul domnesc, și boieri mici sau boierinași, și erau toți oșteni. Din ei, domnul își alegea dregătorii statului și demnitarii curții; iar ei, împreună cu mitropolitul și cu episcopii, alegeau pe domn dintre membrii dinastiei.

Boierii, boierinașii și moșnenii (țerani liberi, numiți și rezeși), împreună cu episcopiile și mănăstirile, aveau proprietatea pământului moștenit (ocină) sau conferit lor prin donațiune domnească; restul eră proprietatea domnului ca stăpân suveran „a toată țara”. Veniturile proprietăților domnești și ale vămilor (pentru import și export), împreună cu dările, formau veniturile vistieriei statului. Pământul se lucra de proprietari și de țerani așezați pe proprietățile domnești, bisericești și boierești, numiți (în documente românești de mai târziu) „rumăni” sau „vecini”. Ca muncitori se întrebuințau și robi țigani și tătari, pomeniți mai întâiu în hrisoavele lui Dan (1385) și Mircea (1387) în Țara-

Românească („ațigani“), în cele ale lui Alexandru (1401, tătari, 1428, țigani și tătari) în Moldova, ca familii („sălașe“ și „bordeie“) dăruite mănăstirilor. Agricultura, vîeritul, creșterea vitelor, albinăritul, pescuitul, pădurile și ocnele de sare, cu produsele lor primitive, erau izvoarele de bogăție ale țerei. Negoțul și meseriile, avînd centrele lor în orașe, se întrețineau în mare parte prin streini, mai ales Sași și alți Nemți (importatorii instituțiilor orășenești de origine germană). Pentru aceștia, pe lângă Secuii (Ciangăi) imigrați din Ardeal în ținuturile vecine, erau instituite episcopiile catolice. Ca neguțători sunt cunoscuți și Armenii, așezați sub Alexandru în mai multe orașe ale Moldovei; și imigrarea Evreilor, numeroși în Polonia, va fi început de pe atunci.

* * *

Sub urmașii lui Mircea și Alexandru, certe pentru domnie au turburat cele două principate și au împiedecat dezvoltarea statului în direcția dată de acești domnitori. Cauza eră mai ales lipsa unei reguli bine stabilite pentru succesiunea la tron. În ambele țeri, obiceiul vechiu eră de a se alege ca domn cel mai bătrîn dintre fiii de domni, succesiunea alternînd între fiul mai mare al domnului și fratele următor. Spre a înlătura neajunsurile acestui sistem ereditar-electiv, unii domni căutau să asigure succesiunea fiului mai mare, asociindu-l la domnie. Dacă însă un alt membru al dinastiei eră preferit de boieri sau de o fracțiune, fie ca senior, fie pentru calitățile sale per-

sonale, sau din alte motive, apoi alegerea urmă să producă desbinări ce prea adeseori provocau lupte lăuntrice și intervenție streină. Această mahnitoare priveliște o dau domniile urmașilor lui Mircea cel Bătrân în Țara-Românească și ai lui Alexandru cel Bun în Moldova. Certele pentru domnie au adus amestecul Turcilor și Ungurilor în Țara-Românească, al Polonilor și Ungurilor în Moldova; ele le-au sfâșiat înlăuntru și le-au umilit în afară; ele au oprit propășirea statului și a poporului în dezvoltarea politică și culturală: mai rău decât dușmanul din afară a lovit dușmânia dinlăuntru.

În Țara-Românească, dela 1418 până la 1456, fiii lui Mircea: **Mihail I, Radul II, Alexandru II și Vlad I Dracul** (dintre cari numai Mihail, asociat la domnie de tatăl său, eră legitim, iar ceilalți fii naturali), și descendenții fratelui său Dan: **Dan II** (fiul acestuia), **Dan III, Basarab II și Vladislav II** (fiii lui Dan II), își disputau tronul. Dăneștii, ca linie legitimă, se răzimau mai ales pe Oltenia, patria Basarabilor; fiii naturali ai lui Mircea și urmașii lor, numiți Drăculești (după Vlad Dracul), gasiau sprijin mai ales în partea răsăriteană a țerei, cu noua capitală Târgoviște. Unii chiemând pe Turci, alții pe Unguri în ajutor, țara ajunsese la îndoită vasalitate, fiind și tributară Turcilor și sub suzeranitate ungurească. În luptele ce au urmat, posesiunile exterioare au fost pierdute, Dobrogea către Turci (1419), Severinul (1419) și părțile de peste munți (1462) către Unguri, iar tributul turcesc se urcă la 10.000 de galbeni pe an. Ca vasali ungurești, Vlad Dracul (numit așa

după ordinul Draconului ce a primit dela împăratul Sigismund) a luat parte la bătălia dela Varna (1444), sub regele Vladislav, iar Dan III, la bătălia dela Câmpul-Mierlei (1448), sub Românul Ioan Corvin de Hunyad, guvernatorul Ungariei, ambele nenorocoase pentru oștile creștine.

În Moldova, dela 1433 până la 1457, aceleași lupte fratricide sfășiau țara sub fiii și nepoții lui Alexandru cel Bun: **Iliaș I**, **Stefan II** (fiii lui Alexandru), **Roman II** (fiul lui Iliaș), **Petru II** și **Bogdan II** (fiii lui Alexandru), **Alexandru II** (fiul lui Iliaș) și **Petru III Aron** (fiu natural al lui Alexandru I), până când Stefan cel Mare, fiul. lui Bogdan II, le puse capăt. Prin aceste lupte, în cari unii recurgeau la Poloni, alții la Unguri, țara ajunsese să fie împărțită între doi domni și să fie vasală și Polonilor și Ungurilor. Petru II și Bogdan II, în luptă cu fiii lui Iliaș, susținuți de Poloni, au recunoscut suzeranitatea ungurească (1448—1451); iar Alexandru II, spre a se menține, a recunoscut în acelaș timp și suzeranitatea Ungariei și pe cea a Poloniei (1453). Petru III Aron, ca vasal al coroanei polone, s'a învoit să plătească și tribut Turcilor, 2000 de galbeni pe an (1456).

Din această stare de cădere, Moldova fu scăpată de către **Stefan III cel Mare** (1457—1504). Prin tatăl său Bogdan II, nepot al lui Alexandru cel Bun, prin mama sa Oltea Maria, strănepot al Basarabilor, Stefan — „bărbat viteaz, norocos și cu frica lui Dumnezeu“, cum îl laudă cronicarul contemporan al țerei — întrunește și vitejia lui Mircea

și înțelepciunea lui Alexandru. „Om prea înțelept, vrednic de multă laudă, iubit mult de supușii săi, îndurător și drept, mult apărător și generos“ : așa îl caracterizează medicul său Matei Muriano, în relațiunea către dogele Veneției. În cea mai lungă domnie ce a fost dată țerei lui, el a dominat scena istoriei române prin aproape jumătate de secol, slăvit ca erou al neamului român și al creștinății. „Toate gurile te numesc, și toți într'un gând preamult te laudă“, îi scrie papa Sixt IV. Iar el însuși, în ajunul morții, zicea medicului venețian care îl căută: „De când sunt domn al acestei țeri, 36 de răboaie am dat, în 34 am învins, și 2 am pierdut“. Războaiele ce a purtat contra Polonilor, Ungurilor, Tătarilor, Turcilor și contra vasalilor turcești pe tronul Țerei-Românești, luptând pentru neatarnare și pentru credință, ca și faptele păcei prin cari a strălucit nu mai puțin, pun domnia lui în rândul celor mai însemnate evenimente istorice ale secolului său.

Eră un timp din cele mai grele pentru neamul românesc și pentru creștinătate, când Stefan luă domnia. Cu patru ani mai înainte, Constantinopolea cu ultima rămășiță a imperiului Romaniei căzuse în mâinile Turcilor; împărăția creștină a Răsăritului fu desființată, aceeaș soarte având și celelalte state creștine ale peninsulei Balcanice, care toată deveni osmană. Cuceritorul Mahomet II își așeză tronul în cetatea lui Constantin, și semiluna înlocui crucea de pe Sfânta-Sofia: groază cuprindea inimile descurajate ale Europei creștine. În așa timp veni

Stefan al Moldovei, „luptător al lui Cristos“, cum îl numia papa dela Roma.

Înainte de a întreprinde lupta contra dușmanului creștinătății, Stefan avea să lupte cu vecinii creștini spre a-și apăra moștenirea. Răsboindu-se cu Polonii și Ungurii, la cari detronatul Petru Aron (rivalul său) află adăpost pentru ca să poată fi readus la domnie la timp oportun, el își câștigă recunoaștere prin puterea armelor sale, duse cu isbândă peste Nistru și peste Carpați. Prin pacea încheiată apoi cu regele Cazimir IV al Poloniei, el restabili cuminte legăturile anterioare ale Moldovei cu Polonia, recunoscând suzeranitatea coroanei polone (1459). În ostilitățile ce au urmat cu Ungurii, el repurtă o învingerea asupra regelui Matiaș Corvin (fiul lui Ioan de Hunyad) la Baia (1467). Făcând apoi pace cu dânsul, el câștigă în Ardeal cetățile Ciceu și Cetatea-de-Baltă cu ținuturile lor, ca feude ungurești, prin cari regele Ungariei urmă să salveze măcar aparența unei suzeranități asupra domnului Moldovei. Relațiunile lui Stefan cu Ungaria au urmat apoi să fie cele mai bune până la sfârșitul domniei sale. Astfel împăcat cu Polonii și cu Ungurii, el putea să întreprindă lupta contra dușmanului comun, care de mai bine de un secol amenința Europa creștină și civilizația ei.

În această luptă îi merse înainte domnul Țerei-Românești, **Vlad II Țepeș** (1456—1462), fiul lui Vlad Dracul (după care s'a numit și Draculea). Cel mai crud domn ce a fost pe un tron român,

Vlad Țepeș (numit așa după supliciul prin țeapă ce aplică victimelor cruzimei sale) eră unul din urmașii lui Mircea la care vitejia moștenită s'a manifestat încă în luptă cu Turcii. Fără actele sale de cruzime, cari trădează o stare patologică, el ar fi lăsat un nume de laudă în istoria țerei sale și ar fi putut să ajute mult lupta pentru creștinătate a contemporanului său din țara soră. Sprijinindu-se pe regele Ungariei, Matiaș Corvin (cu care eră înrudit prin căsătorie), Vlad începù ostilitățile cu Turcii, refuzând să plătească tributul sporit. Hamza-Pașa din Vidin, însărcinat să-l aducă la Poartă, fu prins și tras în țeapă, împreună cu oamenii săi; apoi Vlad trecù Dunărea înghiețată și jefui malul turcesc, omorînd peste 20.000 de oameni (1461—1462). În primăvara următoare, sultanul Mahomet cu puternică oaste (60.000) veni asupra vasalului răsvrătit; în acelaș timp, el trimise o flotă să atace Chilia. Această cetate la gurile Dunărei, mai înainte a Țerei-Românești, apoi trecută în stăpânirea Moldovei și cedată Ungurilor de Petru II, intrase iarăși în posesiunea Țerei-Românești, în urma legăturilor acesteia cu Ungaria sub domnii din urmă. Odată cu flota turcească, veni și Stefan să atace Chilia spre a o recuceri Moldovei, pentru ca ea să nu cadă în mâinile Turcilor. Bine apărată de Vlad și de garnizoana ungurească ce se află acolo, cetatea rezistă îndoitului atac. Și contra armatei pe uscat a sultanului, Vlad obținù un succes, atacând-o așa încât Turcii suferiră mari pierderi (c. 15.000 de oameni). Dar neputând susține mai departe lupta,

fără ajutorul aşteptat dela Unguri, care nu sosise, el fu nevoit a se retrage în Ardeal. Mahomet puse domn pe Radul, fratele lui Vlad, ca vasal devotat. Vlad, cercând apoi a se înţelege în taină cu Turcii, fu prins de Unguri şi închis la Buda.

Sub **Radul III cel Frumos** (1462–1474), legăturile cu Turcia au fost din nou stabilite (prin o nouă capitulaţiune, pusă la anul hegirei 872=1467/8), reînnoindu-se stipulaţiunile capitulaţiunei din timpul lui Mircea, însă cu sporirea tributului la 10.000 de galbeni, şi regulându-se raporturile cu Otomanii, opriţi a se aşeza şi a dobândi proprietăţi în ţară. Din mâinile lui Radul, Stefan cucerî Chilia (1465), după ce cetatea fusese părăsită de garnizoana ungurească. Apoi domnul Moldovei porni lupta pentru înlăturarea vasalului turcesc de pe tronul Țerei-Româneşti, spre a pune în locul lui un domn devotat cauzei creştine. Războaiele întreprinse în acest scop erau începutul ostilităţilor lui Stefan cu Turcii. Lupta contra duşmanului credinţei fu inagurată cu noroc prin o învingere asupra Tătarilor, la Lipinţi, aproape de Nistru, unde ordele tătăreşti ce năvălise în Moldova fură zdrobite de Stefan (1470). În acelaş an, el începî lupta contra lui Radul. În războaiele ce au urmat (1470—1474), Radul, susţinut şi ajutat de Turci, pierdî tronul şi viaţa. Învingătorul Stefan, intrând în „cetatea Dâmboviţei“ (Bucureşti), reşedinţa lui Radul, puse domn Țerei-Româneşti pe **Basarab III Laiotă** (1474—1477), un fiu (natural) al lui Dan II, şi luă la sine pe soţia şi pe fata lui Radul, cu care se căsătorî apoi.

Până peste hotarele Europei pătrunse faima acestor învingeri. Șahul Persiei, Uzun Hasan, și el în luptă cu Turcii, oferi lui Ștefan alianța sa, cerându-i în acelaș timp să îndemne pe toți principii creștini ca să unească armele lor cu ale Perșilor spre a zdrobi pe dușmanul comun. Când această scrisoare sosi în Moldova, o oaste turcească sub Soliman-Pașa, în putere de 120.000 de oameni, veniă ca să răsbune înfrângerea suferită în Țara-Românească. Basarab, pus în domnie de Ștefan, dar nevoit a se da apoi de partea Turcilor, înmulți cu oastea sa rândurile turcești. Ștefan nu aveă sub arme decât 40.000 de Moldoveni, cu 5000 de Secui și 2000 de Poloni ce-i venise în ajutor. Lângă Vaslui, el dădă vestita bătălie dela Racova, la Podul-Inalt (10 ianuarie 1475), zdrobind cu desăvârșire pe dușman. Eră cea mai strălucită învingere ce armele creștine au repurtat până atunci asupra Osmanilor.

Inregistrând acest eveniment, cronicarul contemporan al Poloniei (Ioan Dlugosz) exclamă: „O bărbat minunat, întru nimic mai prejos eroicilor principii pe cari îi admirăm atât de mult: care în zilele noastre o învingere atât de strălucită, între principii lumii cel dintâiu, a repurtat asupra Turcului!”. Iar papa Sixt IV scrieă eroului dela Racova: „Faptele tale contra necredincioșilor Turci, dușmanii noștri comuni, ce le-ai îndeplinit până acum cu atâta înțelepciune și vitejie, au adăogat atâta strălucire numelui tău, încât toate gurile te numesc și toți într'un gând preamult te laudă“. Ștefan însuși, vesticind dela Suceava (25 ianuarie)

principilor creștini învingerea repurtată, le scrieă : „Invinsu-i-am și i-am pus sub picioarele noastre, și pe toți i-am repus cu tăișul sabiei, pentru care lucru Dumnezeu fie lăudat“. El le puneă în vedere pericolul amenințator, „Turcul necredincios voină să cuprindă această poartă a creștinătății ce întimpină în țara noastră“, cum el numia Moldova sa; „și dacă această poartă ar fi pierdută de mine“, ziceă el, „toată creștinătatea ar fi amenințată“. El le cereă să se ridice asupra dușmanului creștinătății cât mai este timp, încredințându-i: „Noi făgăduim pe credința noastră cea creștinească să stăm cu capul nostru și să luptăm până la moarte pentru creștinătate“.

În anul următor, sultanul Mahomet în persoană, cu oaste de 200.000 de oameni, împreună cu Basarab, veni să-și ia răsbunare. În acelaș timp, o flotă fu trimisă contra Chiliei și Cetății-Albe. „Până când Românii stăpânesc Chilia și Cetatea-Albă, iar Ungurii Belgradul sârbesc“, ziceă Mahomet, „nu vom putea birui pe creștini“. Oastea turcească mai eră ajutată și de 30.000 de Tătari, chiemați să facă o diversiune. Acestei multiple puteri dușmane se puse în cale Ștefan singur, numai el cu Moldovenii săi, 40.000; ajutorul așteptat dela Unguri și Poloni nu venise. În vreme ce Turcii urmau să treacă Dunărea, Tătarii trecură Nistrul, jefuind țara până aproape de Suceava. După ce bătù și gonì ordele tătărești, Ștefan, lăsând ostașii țerani pe câteva zile să-și caute vetrele pustiite, se retrase cu restul oștirei spre munți, lângă cetatea Neamț. Aci, la Valea-Albă, loc numit de atunci

Răsboieni, Thermopylele române, cei 10.000 de călări cu cari eroul rămase să susțină eroica luptă se închină morții (26 iulie 1476). Floarea Moldovei rămase pe câmpul de bătăie: „mulți din boierii cei mari au picat, și vitejii cei buni au perit cu totul atuncea“ (zice cronica lui Ureche). Ștefan scăpă ca prin minune, cu puțini ai săi. Turcii intrară în Suceava, dar nu putură cuprinde cetatea. Decimați prin boală și foame, ei se întoarseră, dând foc orașului, arzând și prădând țara. La întoarcere, ei fură loviți de Ștefan și suferiră mari pierderi, așa încât retragerea lor eră, cum regele Matiaș Corvin scriea papei, „o fugă rușinoasă“. Astfel Chilia și Cetatea-Albă au fost încă scăpate.

În unire cu oastea ungurească ce veni prea târziu pentru a fi de ajutor contra Turcilor, Ștefan detronă pe Basarab și ajută pe **Vlad 'Țepeș** (liberat de curând din închisoarea ungurească) să reia domnia (1476). Reinstalat cu ajutor dela Turci, după omorirea lui Vlad, **Basarab Laiotă** fu din nou bătut și detronat de Ștefan. El a fost cel dintâiu domn român care, ca vasal turcesc, s'a legat să servească cu trupe auxiliare în răsboiu; în acest înțeles, cronicile țerei spun despre dânsul că „a închinat țara Turcilor“. În locul lui, Ștefan ajută pe **Basarab IV cel Tânăr** (1477—1482), poreclit Țepeluș, fiul lui Basarab II, să ia domnia. Acesta trecând apoi și el de partea Turcilor, Ștefan susțineă contra lui pe un pretendent **Mircea**, fiu natural al lui Vlad Dracul. În răsboaiele ce a avut

cu Basarab Țepeluș (1481—1482), Stefan a luat cetatea Crăciuna cu ținutul ei (Vrancea), care până atunci fusese a Țerei-Românești. Cu tot ajutorul primit dela Turci, Basarab pierdù tronul către **Vlad III Călugărul** (1482—1496), alt fiu natural al lui Vlad Dracul, susținut de Unguri. Dar și acesta, spre a se menține, a fost nevoit să treacă de partea Turcilor și să-i ajute chiar contra lui Stefan, în războiul ce a urmat pentru Chilia și Cetatea-Albă.

Cu înfricoșată oaste (se zice 300.000 de oameni și 100 de corăbii), sultanul Baiazit II veni să cuprindă cele două cetăți. După zădarnică împotrivire, ele căzură în mâinile Turcilor (1484). Eră al doilea din cele două războaie pierdute de Stefan, care și de astă dată rămase fără ajutor dela vecinii creștini. În cei doi ani următori, mai năvăliră trupe turcești; Stefan le bătù la Catlabuga (1485) și la Șcheia (1486), dar fără să poată recuceri cetățile pierdute. Sperarea lui din urmă într'o coaliție contra dușmanului creștinătății, pentru care el căută să câștige și pe marele duce al Moscului, Ivan III Vasilievici (al cărui fiu Ivan Ivanovici eră căsătorit cu fiica lui Stefan, domnița Olena), fu zădărnicită. Legăturile de pace ale Ungariei și Poloniei cu Poarta, în care pace eră cuprinsă și Moldova ca țară depedentă, îl siliră să renunțe a duce mai departe lupta sfântă, începută cu atâta credință și susținută cu atâtea sacrificii și decepțiuni.

În anii din urmă ai domniei sale, Ștefan avu ostilități cu Polonia, în urma cărora vechile legături de vasalitate au fost rupte. Neînțelegerile ce au precedat ruptura s'au ivit îndată după pacea încheiată de Polonia cu Poarta (1489), prin care ajutorul promis pentru recucerirea cetăților Chilia și Cetatea-Albă s'a dovedit ca făgăduință amăgitoare. Când apoi, după moartea lui Matiaș Corvin (1490), Vladislav, fiul regelui Poloniei, și Maximilian de Austria, fiul împăratului Germaniei, își disputau coroana Ungariei, Ștefan se declară pentru cel din urmă. Maximilian îi dădu plenipotențe extraordinare în Ardeal, împuternicindu-l să primească în numele său jurământul de credință al Ardelenilor, și poruncind staturilor transilvane să-i dea ascultare. Relațiunile lui Ștefan cu Polonia, devenite în acel timp ostile, au urmat să fie, și după recunoașterea lui Vladislav ca rege al Ungariei, tot mai încordate, până ce vechile legături de vasalitate au fost rupte cu desăvârșire.

După moartea regelui Cazimir (1492), Ștefan nu înnoi urmașului acestuia, Ioan Albert, obișnuita juruință de vasal. Sub pretext de a merge contra Turcilor spre a le lua Chilia și Cetatea-Albă, Ioan Albert, cu 80.000 de oșteni și 40.000 de oameni de gloată, intră ca dușman în Moldova (august 1497). În vreme ce Polonii impresurau cetatea Sucevei, Ștefan primi ajutor din Ardeal, sub conducerea voivodului Transilvan Bartolomei Dragfy, și din Țara-Românească, unde domniă Radul IV, fiul lui Vlad Călugărul. În fața oștilor aliate, Polonii, după trei săptămâni de impresurare zădar-

nică a cetății, primiră învoiala, mijlocită de Dragfy, ca să se întoarcă pe drumul pe unde au venit. Luând însă un drum mai scurt, ei fură loviți de Stefan în codrul Cozminului (26 octomvrie), aproape de Cernăuți, și suferiră o înfrângere, cu pierderi atât de mari încât a rămas zicătoarea polonă: „In zilele lui Albert craiul a perit șleahta“. În tradiția românească, această înfrângere a dat naștere legendei despre Dumbrava-Roșie. În anul următor, Stefan năvăli în Galiția, făcând multă pradă și luând un mare număr de captivi (se dă numărul de 100.000), cari fură așezați în Moldova. Prin mijlocirea regelui Ungariei, se făcù apoi pace, întărită prin un tractat de alianță defensivă și ofensivă între cei doi regi și Stefan contra Turcilor, cu îndatoriri egale pentru cei trei aliați (1499). Domnul Moldovei încheie acest tractat pe picior de egalitate, fără nicio indicare de vasalitate: neatárnarea lui eră recunoscută de suzeranii de altă dată. După moartea lui Ioan Albert (1501) se iviră nouă neînțelegeri cu urmașul său Alexandru. Stefan intră în Pocuția și o ocupă, reclamând-o ca parte veche a Moldovei (ce fusese zălogită lui Petru Mușat și lui Alexandru cel Bun pentru un împrumut dat regelui și nerestituit). Regele Poloniei cerù din nou intervenția regelui Ungariei pentru pace; dar înainte de a ajunge la o înțelegere, Stefan închise ochii pentru veșnicie (2 iulie 1504).

Pe lângă războaiele ce a purtat pentru creștinătate și pentru neatárnare, Stefan strălucia nu

mai puțin și prin faptele păcei. Numeroasele mănăstiri și biserici zidite de el (cronica țerei arată 44) erau tot atâtea locașuri de cultură a neamului românesc și de învățătură creștinească. Arhitectura lor, pictura lor, și odoarele lor, între cari și chipul său zugrăvit în fresc sau brodat, sunt cele mai prețioase monumente ale artei naționale. Iar averile hărăzite lor, ca și multor mănăstiri ale ctiitorilor de mai înainte, au asigurat bisericei mijloace bogate de bunăstare și prosperitate. În mănăstirea Putna, pe care și-a ales-o ca locaș de veșnică odihnă, s'a început în domnia lui (1470) letopisețul dela Putna (continuat până la 1546), care, împreună cu letopisețul dela Bistrița, au format baza istoriografiei moldovenești. În mănăstirea Humorului (din timpul lui Alexandru cel Bun) s'a păstrat o evanghelie dăruită de Stefan, cu chipul său. frumos și tânăr încă, zugrăvit în miniatură. În părțile stăpânite în Ardeal, el a înființat mănăstirea Vadului, unde se află apoi cel dintâiu scaun episcopal ortodox al Românilor de peste munți. Și bisericile creștinilor de peste Dunăre s'au bucurat de binefacerile lui; în mănăstirea Zografu din muntele Athos s'au păstrat două steaguri dăruite de el, reprezentând pe Sf. Gheorghe, patronul oștirii sale.

„Prin faptele sale răsboinice, prin înalta sa înțelepciune politică și prin o adevărată evlavie, acest falnic voivod, mare printre cei mari, ne înfățișează o viață cărmuită și însuflețită de două credințe adânci, nedespărțite isvoare de putere și de isbândă: credința în Dumnezeu și credința

în popor. Ele luminează și tălmăcesc slăvita sa domnie“*).

Cronicarul țerei încheie povestirea acestei domnii binecuvântate, zicând: „Ingropatau pre Stefan Vodă în mănăstirea Putna, cu multă jale și plângere tuturor lăcuitorilor țarei, cât plângea toți ca după un părinte alor; că cunoștea toți că sau scăpat de mult bine și apărare. Ce după moartea lui, îi zicea sfântul Stefan Vodă, nu pentru suflet ce este în mână lui Dumnezeu, că el încă au fost om cu păcate, ci pentru lucrurile sale ceale vitejești, carele nimene din domni, nice mai înainte, nice după aceea, nu lau agiuns“. Iar medicul venețian Leonard de Massari, martur al ultimelor momente ale lui Stefan, încunoștiințând pe dogele despre sfârșitul domnului Moldovei, la 24 de zile după moartea lui, îi scrie: „Ferească Dumnezeu ca nu cumva Turcii să ia această țară, căci atunci Polonia și Ungaria ar fi strivite, și în urmă toată Italia și creștinătatea“. În primejdie toată creștinătatea: acesta eră simțământul lumii creștine, în fața eroului adormit, marele apărător al creștinătății. Înregistrând moartea lui Stefan, cronicarul contemporan al Poloniei, Matia de Miechow, zice: „O bărbat triumfător și victorios, care glorios a triumfat de toți regii vecini; om fericit, care toate darurile norocului le avea în plin; și ceea ce natura dă altora numai în parte, unora înțelepciune cu astuție, unora virtuți eroice și drep-tate, cea mai aleasă din toate virtuțile, iar al-

* Cuvântarea Regelui Carol I la serbarea centenară a seminarului Veniamin, din Iași, în 4 octomvrie 1904.

tora biruință asupra vrăjmașilor, acestuia ea toate le-a hărăzit și-i le-a dat, ca să strălucească întru toate“. Și un alt cronicar polon (Martin Kromer) zice: „Fostau bărbat care, pentru inima lui cea mare, pentru înțelepciunea și iscusința lui în ale războiului și pentru faptele lui războinice cu noroc săvârșite, în veci vrednic este să se pomenească“.

* * *

Bogdan III cel Orb (1504—1517), fiul lui Ștefan cel Mare, a încheiat capitulațiunea cu Poarta, prin care s'a stabilit suzeranitatea turcească asupra Moldovei. După cronica lui Ureche, această închinare, pusă îndată la începutul domniei lui Bogdan, s'a făcut după sfatul lui Ștefan cel Mare însuși, care „înnaintea săvârșirii sale chematau vlădicii și toți șfetnicii sei, arătându-le cum nu vor putea țineă țeara precum o au ținut el, ci socotind decât toți mai puternic pre Turc și mai înțelept, au dat învățătură să se închine Turcului“. După mărturia lui Dimitrie Cantemir, hatișeriful care conținea stipulațiunile capitulațiunei a fost ars din ordinul regelui Ioan Sobieski, pe timpul ocupațiunei polone (1686). După acele stipulațiuni, domnul Moldovei avea să plătească un tribut anual de 4000 de galbeni, pe lângă un dar de 40 de cai și 24 de șoimi, și să servească cu 400 de ostași când sultanul va merge în persoană în războiu; în schimb, se garantă autonomia țerei, cu dreptul de alegere a domnului, care va fi întărit de Poartă, și se hotăria ca Turcii să nu poată cumpără pământuri, nici a se așeză sau a ridica geamii în țară.

Lupta cu Polonia pentru Pocuția a urmat până la pacea încheiată prin mijlocirea regelui Ungariei (1510), după care partea Pocuției ce fusese ocupată de Moldoveni a fost retrocedată Poloniei. Prin tractatul de pace s'a reînnoit și alianța încheiată de Ștefan cu Ioan Albert, dar nu și anterioarele legături de vasalitate cu Polonia. Pretențiunile de suzeranitate ale Ungariei, cari de fapt nu existau decât pentru posesiunile în Ardeal, Ciceu și Cetatea-de-Baltă, stăpânite ca feude ungurești, au fost recunoscute formal de regele Poloniei mai înainte (1507).

Cu **Ștefan IV cel Tânăr** (1517—1527), fiul lui Bogdan, la moartea tatălui său, un băiat de abia nouă ani, s'a stins linia legitimă (de fii de domni cu drept de succesiune) a dinastiei moldovenești, continuată apoi prin fii naturali ai celor trei domni din urmă.

În Țara-Românească, **Radul IV** (1496—1508), fiul lui Vlad Călugărul, numit de cronicari „cel Mare“, s'a distins prin o domnie vrednică înlăuntru, mai ales ca reorganizator al bisericei. El a dispus ca scaunul mitropoliei dela Argeș să fie mutat în noua capitală Târgoviște, și a organizat scaunele episcopilor sufragani, al Noului-Severin (Râmnic) și al Buzeului. Sub el s'a înființat și prima tipografie în țară (la Târgoviște) pentru tipărirea cărților bisericești. După domniile neînsemnate ale lui **Mihnea I cel Rău**, fiul lui Vlad Țepeș, și **Vlad IV cel Tânăr (Vlăduț)**, fiul lui Vlad Călugărul, a urmat **Basarab V Neagoe** (1512—1521), fiul lui

Basarab IV Țepeluș, care s'a distins prin o domnie remarcabilă în arta religioasă și în cultura intelectuală a țerei. El a făcut cate' la mitropoliei dela Târgoviște și minunata biserică dela Argeș (catedrala episcopiei actuale), cel mai prețios monument al arhitecturii mănăști, ambele restaurate în domnia Regelui Carol. În domnia lui, negreșit și la îndemnul lui, Gavriil protul dela Athos, venind la sfințirea bisericei dela Argeș, a scris *Viața patriarhului Nifon* (adăpostit în țară sub Radul IV și, după moarte, adus dela Athos la Târgoviște, sub Neagoe), cu date asupra domniilor contemporane. Această primă scriere istorică a țerei, împreună cu analele începute în acelaș timp și unite cu ea, a format baza primei cronici a Țerei-Românești. Neagoe însuși a scris învățături de purtare pentru fiul său **Teodosie**, care (în vârstă de șapte ani) i-a urmat în domnie (1521—1522), ca ultimul din linia legitimă a Basarabilor, stinsă cu dânsul.

Contra minorului se ridicară mai mulți pretenedenți: **Dragomir-Radul Călugărul**, **Vlad**, **Mircea**, fiul lui Mihnea I, **Bădică-Radul**, fiu natural al lui Radul IV, **Mehmet-bei**, un Turc ce se pretindea descendent al Basarabilor*). Țara trecu prin cea mai cumplită anarhie, până când **Radul V dela Afumați** (1522—1529), fiul lui Radul IV, isbuti să se așeze definitiv în scaun. În luptă cu Turcii, Radul fu nevoit să se retragă în Ardeal, iar Sultanul dădu domnia lui **Vladislav III** (1523—1525), fiul unui

*) Cronica lui Macarie arată „vreo șease”, numind numai pe Mehmet.

foșt pretendent Vladislav (probabil fiu al lui Vladislav II) din linia Dăneștilor. Unul fiind susținut de Unguri și unul de Turci, starea de anarhie ținută până când boierii au obținut dela Poartă mazilierea lui Vladislav și recunoașterea lui Radul. Prin căsătoria sa cu Ruxa, fiica lui Basarab Neagoe, Radul uniă cele două linii adversare, ale Drăculeștilor și Dăneștilor (numiți și Băsrăbești); dar el se sfârși fără a lăsa un urmaș din această căsătorie. Cu **Moise**, fiul lui Vladislav III, care i-a urmat în domnie, se stinse ramura domnitoare a Dăneștilor (1530).

Pe când în ambele principate puterea dinastică fu slăbită prin stingerea liniilor legitime, dând loc la competițiuni din partea diferiților pretendenți la domnie, puterea turcească urmă să crească și mai mult după căderea Ungariei în bătălia dela Mohaci (1526), câștigată de sultanul Soliman II Magnificul. În cele din urmă, regatul ungar se împărți în trei: partea apuseană fu unită cu țerile casei de Habsburg, care moșteni coroauna ungurească; partea din mijloc fu ocupată de Turci și prefăcută în pašalâc; iar partea răsăriteană formă principatul unguresc al Transilvaniei, sub suzeranitate turcească. Urmarea inevitabilă fu că principatele române au avut apoi să îndure tot mai greu jugul apăsător al suzeranității turcești; și trebuie să recunoaștem o deosebită calitate politică a poporului român în faptul că ele au mai putut să-și păstreze individualitatea lor ca state naționale, rezistând cumplitelor furtuni cărora toate

celelalte state creștine din sud-estul Europei au căzut victimă. Principatele române singure le-au supraviețuit în greaua luptă, urmând, fără întrerumpere o viață politică a lor proprie și stând timp îndelungat în fruntea creștinătății ortodoxe, drept scut al bisericii Răsăritului și adăpost al tradițiilor ei.

În Moldova, cu **Petru IV Rareș** (1527—1538 și 1541—1546), fiu natural al lui Ștefan cel Mare, veni pe tronul Mușatinilor un vrednic continuator al dinastiei. Spre a obține recunoașterea din partea Porții, el fu nevoit să sporească tributul la 10.000 de galbeni. Dar năzuințele lui erau îndreptate, chiar dela începutul domniei, către alianța cu puterile creștine, spre a scutura jugul turcesc. În acest scop, el înnoi alianța cu Polonia (1527) și se îndatoră, în cazul unei expedițiuni generale a regilor Poloniei și Ungariei contra Turcilor, a le veni în ajutor cu toată puterea sa, ambii regi fiind de asemenea obligați să-l ajute contra Turcilor. În cearta dintre Ferdinand I de Austria și voivodul Transilvan Ioan Zapolya pentru coroana ungurească, el luă parte pentru voivodul ales ca rege, care-i confirmă posesiunea cetăților Ciceu și Cetatea-de-Baltă. Intrând în Ardeal spre a le apăra, el interveni în luptele celor doi rivali și bătù oastea lui Ferdinand, la Feldioara (1529); în luptele următoare, el câștigă cetățile Unguraș (Bálványos) și Bistrița. După aceste succese în Ardeal, Petru voiă să câștige și Pocuția, ocupată de tatăl său și retrocedată de Bogdan. În războiul

început pentru aceasta cu Polonia, el suferi o înfrângere la Obertyn (1531), unde Moldovenii s'au folosit rău de tunurile cucerite la Feldioara, neștiind să le întrebă țeze. Prin mijlocirea lui Zapolya se încheie apoi un armistițiu (1532); dar încheierea păcii definitive se trăgână mult din cauza Pocuției, la care Ietru nu voia să renunțe.

Între acestea, Ferdinand trimise un sol la domnul Moldovei (1534), oferindu-i sprijinul său și confirmarea posesiunilor ardelenesti, în schimbul recunoașterii suzeranității sale ca rege al Ungariei. Primind apoi dela Ferdinand un act de confirmare în posesiunea cetăților Ciceu, Cetatea-de-Baltă, Unguraș și Bistrița, Petru recunoscă suzeranitatea regelui din casa de Habsburg și se îndatoră să-l ajute împotriva dușmanilor, mai ales contra Turcilor (1535). Curând după acestea, el reîncepă ostilitățile pentru Pocuția. Polonia făcă plângere la Poartă și ceru intervenția turcească. În zadar Ferdinand cercă să mijlocească pacea, față cu pericolul turcesc. Războinicul voivod făcă planul să pună în picioare o armată de 100.000 de ostași (40.000 de Moldoveni, 25.000 din Țara-Românească, 20.000 din Ardeal și 15.000 dela Ferdinand), cu care să respingă pe Turci și să înainteze învingător până la Constantinopole. Dar contemporanii săi cugetau altfel de când s'au văzut oștile lui Soliman sub zidurile Vienei și de când Semiluna stăpâniă la Buda. În vreme ce Polonii împresurau cetatea Hotinului, sultanul Soliman, cu oaste de 120.000 de oameni, la care se mai adăugau și trupe auxiliare dela Tătarii din Crim, intră în Mol-

dova (1538). Petru fù nevoit să se retragă în Ardeal, abiă scăpând din mânia Turcilor, cari intrară în Suceava. Capitala și țara suferiră cele mai cumplite jafuri.

Sultanul puse domn pe **Stefan V Lăcustă**, fiu (natural) al unui fecior al lui Stefan cel Mare, Alexandru, mort înainte de tatăl său; iar Moldova pierdù partea dela gura Nistrului până la Prut, luată de Turci ca ținut al cetăților Chilia și Cetatea-Albă. Stefan încheie pacea cu Polonia, pe care Petru, după mijlocirea lui Ferdinand, o promise în momentul din urmă, cu renunțare la Pocuția. Fiind impus de Turci, el nu putù să câștige simpatiile țerei și fu omorît în urma cruzimilor sale (1540). Boierii aleseră apoi pe **Alexandru III Cornea**, fiu natural al lui Bogdan III. Dar **Petru**, mergând la Constantinopole, obținù iertare și primi din nou domnia (1541). În a doua domnie, el a îngrijit mai ales de faptele păcei. La îndemnul lui, **Macarie**, episcopul Romanului, a scris cronica sa, cuprinzând domnia lui Petru până la 1542, ca urmare a letopisețului dela Putna, cu domniile predecesorilor săi, dela 1504.

Sub domnii următori până la sfârșitul Mușatinilor (1595), decăderea dinastiei a implicat decadența statului. Nici fiii lui Petru Rareș, **Ilie II** și **Stefan VI**, nici **Alexandru IV Lăpușneanu**, fiu natural al lui Bogdan III, căsătorit cu Ruxandra, fiica lui Petru Rareș, nici fiul său **Bogdan IV** n'au fost destoinici să dea dinastiei decadente și statului autoritatea și puterea de mai înainte. Alexandru, recunoscând iarăși suzeranitatea po-

Ionă (1552), pe lângă cea turcească, și luptând din ordinul Porții în Ardeal și Ungaria contra lui Ferdinand, a fost răsturnat de un aventurier grec, Ioan (Iacob) Basilicos, care cu ajutorul lui Ferdinand a luat domnia Moldovei (1561). **Ioan Heraclid Despot**, cum se numia uzurpatorul, sau Despot Vodă, cum îl numesc cronicarii noștri, cel dintâiu Grec pe un tron român, a știut să câștige, prin felurite amăgiri, și o parte a boierilor nemulțumiți de severitatea lui Alexandru: el își atribuiă menirea să unească Moldova, Țara-Românească și Ardealul într'un mare stat român, idee manifestată atunci pentru prima dată, cu gândul de a o realiza. După doi ani de domnie, îndrăzneată înlăuntru ca și în afară, odioasă prin biruri apăsătoare și prin măsuri jignitoare, stricând obiceiul țerei și legea (pe lângă propaganda protestantă, pentru care a înființat o școală la Cotnari, sub conducerea socinianului Iohann Sommer din Saxonia), el fu răsturnat de boierii revoltați, în frunte cu hatmanul Tomșa, și omorât de acesta. Proclamat domn, dar nerecunoscut de Poartă, **Stefan Tomșa I**, care nu aparțineă dinastiei, a trebuit să cedeze tronul lui **Alexandru**, care cu ajutor turcesc luă iarăși domnia (1564). În a doua domnie (până la 1568), Alexandru a mutat capitala dela Suceava la Iași, însă mitropolia a rămas încă în vechea capitală (până la 1630). Încă în prima sa domnie, el a însărcinat pe Eftimie, egumenul dela mănăstirea Neamț, să continue cronica lui Macarie. Urmarea scrisă de Eftimie (1553), împreună cu letopisețul dela Putna (până la 1527) și

cu cronică lui Macarie (până la 1542), s'au păstrat în textul lor slovenesc, într'un manuscris (astăzi la Kiev) dela mănăstirea Slatina, fondată de Alexandru. În a doua sa domnie, letopisețul dela Putna (după o versiune ce ajungea până la moartea lui Petru Rareș) a fost tradus în polonește. Fiul său **Bogdan IV**, infeudându-se prea mult Poloniei, pierdù tronul în luptă cu **Ion I cel Cumplit**, fiu natural al lui Ștefan IV, care primi domnia dela Poartă (1572). Acesta, nemulțumind pe boieri prin cruzimile sale, își atrase și dușmănia Porții, refuzând urcarea cerută a tributului, și perî în războiu cu Turcii, după o vitejească rezistență (1574).

Cu **Petru V Șchiopul**, fiul lui Mircea II, din Țara-Românească, și al Chiajnei, fiica lui Petru Rareș, veni pe tronul Moldovei un membru al dinastiei Basarabilor, ca descendent al Mușatinilor în linie femeiască. El trebui să cedeze apoi domnia (1579) unui fiu natural al lui Petru Rareș, **Ion II (Iancu) Sasul**. Acesta fiind răsturnat în urma ostilităților provocate cu Polonia pentru Pocuția (1582), Petru primi din nou domnia, dar fu nevoit să abdice (1591), neputând satisface cererea Porții pentru urcarea tributului. **Aron Tiranul**, fiu natural al lui Alexandru Lăpușneanu, se îndatoră să plătească, pe lângă tributul de 15.000 de galbeni, o sumă îndoită ca contribuție extraordinară; însă neputând răspunde, el fu mazilit. Alegându-se apoi **Petru Cazacul** (1592), care se pretindea fiu al lui Alexandru Lăpușneanu, nerecunoscut de Poartă, Aron fu reintegrat în domnie pentru prețul Tighinei, cedată Turcilor. În a doua domnie

el se alătură la liga creștină și se uni cu **Mihai Viteazul** spre a scutura jugul turcesc.

În Țara-Românească, dinastia Basarabilor fu continuată, după stingerea Dăneștilor (1530), de linia Drăculeștilor, fără întrerumpere până la 1591. Acest șir, format de domniile neînsemnate ale lui **Vlad V (Innecatul)**, fiul lui Vlăduț, **Vlad VI Vintilă**, **Radul VI Paisie**, **Mircea II Ciobanul** (de două ori), fiii lui **Radul IV**, **Petru I (Petrașcu) cel Bun**, fiul lui **Radul Paisie**, **Petru II Șchiopul** (trecut apoi pe tronul Moldovei), fiul lui **Mircea II**, **Alexandru III**, fiul pretendentului **Mircea** (fiul lui **Mihnea I**), **Mihnea II Turcitul** (de două ori), fiul lui **Alexandru III**, și **Petru III Cercel**, fiul lui **Petrașcu cel Bun**, se încheie cu a doua domnie a lui **Mihnea Turcitul**. Apoi urmează, până la **Mihai Viteazul**, doi Mușatini, **Ștefan Surdul**, fiul lui **Ion cel Cumplit**, și **Alexandru IV cel Rău**, fiul lui **Bogdan IV**, din Moldova. În timpul acestor domnii, unele slabe, altele rele, statul decăzută așa încât numai sabia lui **Mihai Viteazul** i-a dat nouă putere de viață, ridicându-l din umilirea la care ajunsese sub suzeranitatea turcească din ce în ce mai apăsătoare, și întărind conștiința națională pentru viitor.

Mihail II (Mihai) Viteazul (1593—1601), fiu natural al lui **Petrașcu cel Bun** și al **Tudorei** (călugărită **Teofana**), eră Ban al Craiovei când fu chemat să ocupe tronul strămoșesc. Indată ce luă domnia, el căută să câștige alianța principilor creștini, spre a scutura jugul turcesc. În acest scop,

el trimise (în iulie 1594) solii săi la Aron, domnul Moldovei, și la Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, de asemenea tributar Turcilor. Amândoi fură căutați pe atunci și de solii papei Clement VIII și ai împăratului Radolf II, cu propunerea ca ei să se alăture la liga creștină ce urmă să se formeze, sub conducerea împăratului, contra Turcilor, cari începuse războiu în Ungaria. În august, solul imperial încheie la Iași un tractat cu Aron, care se puse sub suzeranitatea împăratului, recunoscându-se ca vasal al „imperului roman“. În 5 noemvrie următor se încheie la București un tractat între Mihai, Aron și Sigismund, prin care cei trei principii făcură legământ pentru o acțiune comună spre a scutura jugul turcesc. Ostilitățile începură în acelaș timp în Țara-Românească și în Moldova, cu omorîrea Turcilor ce se aflau la București și la Iași, în noaptea din 12 spre 13 noemvrie. În luptele ce au urmat apoi la Dunăre până în iarnă, Mihai și Aron, luând ofensiva, atacară orașele turcești și bătură, în repetate rânduri, oștile din cetățile dunărene.

Ajutoarele ce Sigismund, conform alianței încheiate, le-a dat în aceste lupte, ambițiosul principe Transilvan le luă ca motiv pentru a pretinde recunoașterea suzeranității sale asupra Țerei-Românești și Moldovei, pe temeiul vechilor pretențiuni de suzeranitate ale coroanei ungurești asupra celor două principate. Chiar împăratul Rudolf II, încoronatul rege al Ungariei, îi recunoscù aceste pretențiuni, în tractatul încheiat cu dânsul în ianuarie 1595, Sigismund recunoscând, la rândul său,

suzeranitatea împăratului, ca rege al Ungariei, asupra Transilvaniei. El luă apoi titlul de „Principe al Transilvaniei, Moldovei și Țerei-Românești și al sacralui Imperiu Roman“.

Aron, care încă înainte de tripla alianță dela București recunoscuse suzeranitatea împăratului, refuză a recunoaște pretențiunile neîntemeiate ale principelui Transilvan. Sub pretext de trădare a cauzei creștine din partea lui, el fu ridicat (în aprilie) de trupele lui Sigismund și dus în Ardeal, unde se sfârși în închisoare. În locul lui fu pus **Stefan VII Răsvan**, fiul unui Petru Vodă (probabil pretendentul Petru, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, drept care se pretindea Petru Cazacul), ca vasal al principelui Transilvan.

În așa împrejurări, solii lui Mihai, trimiși la Sigismund „pentru tocmeală“, primiră tractatul de vasalitate ce li se impunea, la Alba-Iulia în 20 maiu, tractat pe care Mihai, amenințat de Turci în ajunul răsboiului hotărîtor, nu mai putea să-l respingă. Un asemenea tractat încheiară și solii lui Stefan pentru Moldova (3 iunie). Astfel tripla alianță, încheiată la București pentru scuturarea jugului turcesc, a adus Țara-Românească și Moldova în atărnare de principatul Transilvaniei, care, la rîndul său, deveni și el dependent de coroana Ungariei sub casa de Habsburg.

Între acestea, Turcii pregăteau o expediție în Țara-Românească, cu oaste cum nu mai trecuse Dunărea din timpurile lui Mahomet II și Soliman

Magnificul. Sultanul Mahomet III, hotărît să prefacă răsvrătitele principate române în pašalâcuri turcești, trimise pe marele vizir Sinan-Pașa cu o putere armată de peste 100.000 de oameni contra lui Mihai. La Călugăreni, oastea dușmană întâlni pe viteazul care, cu abia 16.000 de luptători, bizuindu-se pe poziția strategică a locului și pe credința ce-l însufleția, i se puse în calea spre București. Ajutoarele așteptate din Ardeal și din Moldova (afară de puține trupe trimise de mai înainte) încă nu sosise. În 13 august 1595 s'a dat vestita bătălie dela Vadul-Călugărenilor, pe riul Neajlov. Oastea lui Sinan-Pașa, lovită pe teren nepriincios pentru desfășurarea unei oștiri mai mari, suferi o înfrângere cu mari pierderi. „O foarte mare mulțime”—raportă ambasadorul venețian dela Constantinopole către dogele—„fu aruncată în rovina din apropiere, unde au rămas înnecați și îngropați; din ceilalți, în mare număr fugăriți și împrăștiați, periră mulți, care de foc, care de sabie. Fu foarte aspră bătălia, care ținû dinainte de amiazăzi până seara, și creștinii au trebuit să lupte bine că să culce la pământ atâta mulțime.... Ceea ce a scăpat pe Turci de strivire totală, eră intervenirea neașteptată a lui Assan, beglerbeiul Greciei, care plecase cu vorba că se duce în ajutor în Ungaria, și sosi înainte de apusul soarelui, cu trupele sale proaspete, în număr de 10.000 de luptători, în fața creștinilor, cari, crezându-l venit cu puteri mai mari, fură împiedecați a urmă învingerea până la puterea lor cea din urmă, înainte de ce căzû întunerecul nopții“.

Peste putință de a susține mai departe lupta, învingătorul dela Călugăreni se retrase, cu sleita sa oștire și cu trofeelee cucerite, spre munți, așteptând ajutoarele din Ardeal și din Moldova. Turcii intrară în București și în Târgoviște, spre a lua în stăpânire cele două orașe principale și țara. Abia la începutul lui octomvrie, Sigismund, cu oaste de aproape 30.000 de oameni, însoțit de Ștefan cu Moldovenii, trecu munții spre a se uni cu oastea lui Mihai. Oștirea aliată liberă Târgoviștea din mâinile Turcilor; Sinan-Pașa, care era cu grosul armatei la București, se retrase apoi spre Dunăre. În retragere, oastea turcească suferi o înfrângere desăvârșită la Giurgiu. Era cea din urmă învingere ce armele române au repurtat asupra Turcilor, până la războiul pentru neatărnarea României din timpul nostru.

În vreme ce Turcii erau în Țara-Românească, Moldova fu încercată de o invaziune polonă, provocată prin aducerea la domnie a lui Ștefan Răsvan ca vasal al principelui Transilvan. Sub pretext de apărare contra Turcilor, în realitate însă spre a restabili vechea autoritate a coroanei polone în țara odinioară vasală ei, Polonii intrară în Moldova și puseră domn pe **Ieremie Moghila** ca vasal polon (august). Când Ștefan, silit a se retrage în Ardeal, se întoarse cu trupe transilvane spre a lua iarăși domnia, el pierdă viața în luptă cu Ieremie (decemvrie 1595). Cu Ștefan Răsvan se sfârși dinastia Bogdan-Mușatinilor, care a domnit pe tronul Moldovei dela întemeierea principatului.

Ieremie obținù, prin intervenția Poloniei, și recunoașterea din partea sultanului, restabilindu-se legăturile anterioare ale Moldovei cu Poarta. Contra vasalului polono-turc pe tronul Mușatinilor, strein de vechea dinastie a țerei și protivnic coalițiunei antiturcești, Mihai proiectă o expediție, cu scop de a lua însuși domnia țerei surori. Moldovenii—zicea el, cerând consimțământul lui Sigismund pentru aceasta — așteaptă numai sosirea lui spre a-i da domnia. Dar schimbările ce au urmat apoi în Ardeal l-au silit să amâie proiectul de unire a celor două principate.

Sigismund cedând în 1598 principatul său împăratului Rudolf, Mihai încheie în 9 iunie, la Târgoviște, un tractat cu comisarii imperiali, însărcinați cu guvernarea Ardealului și a părților ungurești. Mihai recunoște suzerinitatea împăratului ca rege al Ungariei, sub care el și urmașii săi vor domni cu drept de moștenire în linie bărbătească; împăratul se îndatoră să-i plătească soldă pentru 5000 de soldați și să-i dea în ajutor, la cererea lui Mihai, alte 5000 de soldați sau solda pentru ei; în schimbul acestui ajutor, Mihai eră dator să combată pe Turci și pe alți dușmani ai împăratului, în Țara-Românească, în Ardeal, și în celelalte părți ale Ungariei. Dar curând după acestea, Sigismund căindu-se de abdicare, se întoarce spre a lua iarăși domnia Transilvaniei; apoi el abdică din nou, însă în favoarea vărului său Andrei Báthory (martie 1599). Noul principe Transilvan luă o atitudine contrară ligei creștine, punându-se în înțelegere

cu Turcii și fiind gata să restabilească legăturile anterioare cu Poarta. Atunci Mihai, spre a înlătură pericolul ce urmă să rezulte de aci pentru cauza creștină, ca și pentru l dânsul personal, se oferi să cucerească Ardealul pentru împăratul. Încă înainte de a primi răspunsul, care întârziă prea mult, el trecu munții, cu oaste de vreo 40.000 de oameni, și învinse pe Andrei Báthory la Șelimbreg (lângă Sibiiu), în 28 octomvrie 1599. Țara întreagă se supuse învingătorului, care o luă în stăpânire în numele împăratului. Mihai luă domnia cu titlu de locotenent imperial, dar el guvernă de fapt ca domnitor și eră hotărît să nu mai dea Ardealul din mână. În negociațiunile ce au urmat apoi cu împăratul, el cerea domnia cu drept de moștenire, sub suzeranitatea împăratului, asupra Ardealului, unit cu Țara-Românească, împreună cu comitatele ungurești de dincoace de Tisa ce au aparținut principatului Transilvaniei; de asemenea ceea ce va mai cuceri în viitor dela Turci, să fie a lui și a casei sale.

Pe când negociațiunile asupra acestor cereri se trăgăneau, Mihai făcù, în maiu 1600, expediția în Moldova, proiectată de mai înainte. Moldovenii îl primiră ca pe un mântuitor, și mai toată oastea moldovenească trecu la el. Ieremie, cu puțini ai săi, se refugié în cetatea Hotinului. Mihai intră în cetatea Sucevei și primi jurământul ca „domn al Țerei-Românești, Ardealului și Moldovei“. Unirea Românilor din cele trei țeri surori — pe cari el le socotiă drept „baștele (=bastioanele) și apărătură a toată creștinătatea“, cum zicea în instrucțiunile

date solilor săi către împăratul — eră îndeplinită. Dar ea nu eră susținută decât prin sabia cuceritorului, al cărui gând conducător eră lupta pentru credință: ideea unității naționale nu eră în conștiința politică a acelor timpuri, încă nepregătite a o concepe.

Lăsând în Iași un guvern milităresc pentru stăpânirea țerei cucerite, Mihai se întoarse în iunie în Ardeal. În negociațiunile următoare cu împăratul, el consimțea să fie numai guvernator al Ardealului (cu comitatele ungurești dincoace de Tisa), dar cu drept de moștenire în linie bărbătească; Țara-Românească și Moldova să fie sub domnia lui și a casei sale, cu drept de moștenire „și pre feciori și pre feate“, sub suzeranitatea împăratului. Dar când răspunsul aprobator al împăratului sosi în Ardeal, măreața creațiune a eroului unității naționale eră dărâmată. Răscoala Ungurilor contra domnului român adusesese intervenția generalului imperial Basta, care, venind cu oaste să apere Ardealul pentru împăratul, s'a unit cu Ungurii contra lui Mihai. Invins în bătălia dela Mirislău (8/18 septembrie), Mihai pierdù Ardealul. În acelaș timp, Polonii intrau în Moldova ca să readucă pe Ieremie Moghila, și treceau Milcovul ca să pună pe fratele său Simion ca domn la București. Nenorocos în aceste lupte, Mihai pierdù tot. Însărcinat apoi de împăratul ca, în unire cu Basta, să recucerească Ardealul, unde Ungurii chiamase iarăși pe Sigismund Bathory la domnie, el câștigă bătălia dela Goroslău (3 august st. n. 1601). Rivalitatea lui Basta îi fu

însă funestă. În tabăra de lângă Turda se sfârși acela care a întrupat ideea unității naționale a Românilor, ucis în cortul său de asasinii trimiși de Basta, în revărsatul zilei de 9/19 august 1601. Ucigașul căută să justifice omorul prin acuzațiuni întemeiate pe acte false. Capul lui Mihai fu adus în Țara-Românească și înmormântat în mănăstirea Deal, la Târgoviște.

Mihai a fundat mănăstirea Mihai-Vodă (1594) în București, a cărei biserică, cea mai veche zidire ce s'a păstrat aci, este cel mai prețios monument istoric al capitalei, căruia s'ar cuveni mai multă solitudine. În Ardeal el a întemeiat mitropolia românească a Bălgradului (Alba-Iulia). Faptele lui Mihai au fost scrise în românește de logofătul său Teodosie, după care Baltazar Walter, fiind în 1597 la curtea lui, a scris în latinește istoria lui până la acea dată (apărută la Goerlitz 1599). În cronica Țerei-Românești, domnia lui e povestită de un alt contemporan (un cronicar în serviciul Buzeștilor, care probabil a scris în slovenește). Vistierul Stavrinós și Gheorghe Palamed' au cântat în versuri grecești vitejiile domnului român.

Cu Mihai Viteazul, din neamul Basarabiilor, și cu contemporanii săi din neamul Mușatinilor pe tronul Moldovei, ultimii reprezentanți ai domniilor dinastice în ambele principate, se încheie perioada vechilor dinastii naționale. Ea este perioada de strălucire a principatelor române, însemnată din secol în secol prin domnii ca ale lui Mircea cel

Bătrân, Stefan cel Mare, Mihai Viteazul, cari sunt fala neamului român în istorie; ea strălucește prin faptele virtuților cetățenești ce au dat ființă și putere de viață statului român, ca întrupare politică a românilor, ca zid de apărare creștinătății și civilizațiunii europene la porțile Orientului.

2. — Sub domni din diferite familii

După Mihai Viteazul, tronurile ambelor principate fiind ocupate de domni din diferite familii, începând cu frații Moghila, streini de vechile dinastii, domniile următoare nu mai au caracterul dinastic de până atunci. Moghileștii n'au reușit să întemeieze o nouă dinastie în linie neîntreruptă, iar descendenții Basarabilor și Mușatinilor ce au mai venit apoi la domnie, cu întrerumperi dela unul la altul, nu mai aveau continuitate dinastică. Perioada domnilor din diferite familii, începând cu desființarea dinastiilor în ambele principate, se încheie cu domnia lui Alexandru Ioan Cuza în Principatele-Unite. În această perioadă putem deosebi trei faze, cu prefaceri ce au urmat simultan în ambele principate: 1) Timpul domnilor pământenii; 2) Timpul Fanarioților (1711/16—1821); 3) Timpul restaurațiunii sub domni pământenii până la 1866. Decadența politică ce a urmat după desființarea dinastiilor a adus căderea tot mai umilitoare a principatelor sub jugul turcesc, atingând ultimul grad sub domnia Fanarioților, până când restaurațiunea începută cu mișcarea națională din 1821 a adus renașterea politică ce a creat noul stat România sub noua dinastie.

În timpul domnilor pământenii până la Fanarioți, cei mai mulți aleși, alții numiți de Poartă, a urmat în ambele principate, după războaiele istovitoare de putere din perioada precedentă, o reculegere înlăuntru, așa încât decadența politică a fost compensată prin o înflorire a culturii naționale. Vom da deci aci precădere istoriei culturale, atingând istoria politică a principatelor numai unde ea are legătură cu evenimentele mai importante în relațiunile puterilor creștine cu imperiul otoman.

În istoria culturii românești din această perioadă e mai însemnată mișcarea literară. Ea cuprinde mai ales literatura bisericească, legislația și istoriografia.

În perioada precedentă, limba oficială în biserică și stat eră cea slovenească. Ea fusese introdusă ca limbă bisericească încă înainte de întemeierea principatelor, prin vechile legături cu statul bulgar și cu biserica bulgară. După întemeierea principatelor, limba bisericească de până atunci a devenit și limba oficială a statului, pe lângă care se întrebuință și limba latină în relațiunile cu statele occidentale. Limba națională se găsește întrebuințată ca limbă scrisă mai întâiu în prima jumătate a secolului al XVI-lea, într'o scrisoare particulară din Țara-Românească, de pe la 1521. Din a doua jumătate a aceluiaș secol sunt cele dintâi cărți religioase românești, tipărite de diaconul Coresi la Brașov (1561—1581)*). În prin-

*) I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*. I. București 1903.

cipate, unde în 1508—1512 s'au tipărit (la Târgoviște) cărți religioase în limbă slovenească, cele dintâi cărți românești au urmat a se tipări în domniile lui **Matei Basarab** (1632—1654), în Țara-Românească, și **Vasile Lupul** (1634—1653), în Moldova. Sub aceste domnii — cele mai lungi, afară de cea a lui Constantin Brâncoveanu (26 ani), în perioada domnilor din diferite familii — mișcarea literară în principate a luat un avânt mai însemnat și în literatura bisericească și în cea profană. Limba națională, fiind introdusă în biserică și stat, pe lângă cea slovenească, a urmat a se desvoltă ca limbă literară. Scrierile din această epocă sunt cele mai prețioase monumente literare ale limbei străbune românești.

Matei Basarab și Vasile Lupul au înființat tipografii pentru răspândirea cărților bisericești ce se traduceau în românește. În Țara-Românească erau tipografii la mitropolie în Târgoviște, la mănăstirile Deal, Câmpulung și Govora; în Moldova, la mănăstirea Trei-Ierarhi în Iași. Din acestea au ieșit mai multe cărți religioase, traduse din slovenește sau din grecește, altele slovenești-românești, cum și unele slovenești sau grecești. Mitropoliții **Teofil** și **Stefan** ai Țerei-Românești și **Varlam** al Moldovei au dat de asemenea concursul lor, și intelectual și material, la activitatea desfășurată în tipografiile înființate de cei doi domni. **Varlam**, pe lângă traduceri, a mai scris și tipărit (la Iași, 1645) *Răspunsuri* la Catihismul calvinesc, tipărit românește la Bălgrad (Alba-Iulia) cu scop de a răspândi între Români reforma lui

Calvin, pe care el o combătea ca „otravă sufletească“. Pe lângă cărți religioase, unele cu „Stihuri în stema domniei“ ca cele dintâi încercări de versificație literară în românește, s'au tipărit și cele dintâi colecțiuni de legi (drept canonic) ale principatelor: *Pravila, dreptătoriu de leage*, tradusă din slovenește (Govora 1640); *Carte românească de învățătură dela pravilele împărătești*, tradusă din grecește (Iași 1646); *Indreptarea legii*, tradusă din grecește (Târgoviște 1652). Ele au fost precedate de *Pravila aleasă*, tradusă de logofătul Eustratie, în Moldova (1632, netipărită), pe care se întemeiază în parte.

Alături de această activitate în literatura bisericească și legislativă, s'a dezvoltat și istoriografia națională. Pe la 1620, Mihail Moxa (Moxalie), un călugăr oltean, a tradus, din „cărți slovenești“ și „alte izvoade“, o cronică universală (hronograf), cu date din istoria principatelor (până la 1489), cea dintâiu cronică scrisă românește ce s'a păstrat. În Moldova, vornicul Grigore Urechel a scris, în domnia lui Vasile Lupul, cea dintâiu cronică românească a Moldovei (până la 1594), după vechile letopisește slovenești ale țerei și după cronicari poloni. În același timp, și în Țara-Românească, sub domnia lui Matei Basarab, s'a tradus în românește *Viața patriarhului Nifon* (scrisă la începutul secolului al XVI-lea); în legătură cu această scriere, s'au tradus, probabil tot atunci, și vechile anale ale țerei, împreună cu istoria lui Mihai Viteazul, unite cu ea în cel dintâiu corp de

cronică a Țerei-Românești*). Un contemporan necunoscut (dacă nu logofătul Udriște Năsturel, care a tradus pe *Varlam și Ioasaf*, 1648) a scris domnia lui Matei Basarab, cu domniile anterioare dela 1601 încoace, folosind pentru timpul dela 1602—1618 cronica grecească în versuri a lui Matei al Mirelor asupra acelor domnii. Probabil în acelaș timp s'a scris și partea dela început a croniciei, cu tradiția descălecatului (necunoscută lui Moxa), purtând pecetea acestei epoce**).

Domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupul s'au distins și prin mai multe fundațiuni bisericești, între cari mai renumită este mănăstirea Trei-Ierarhi în Iași, restaurată în timpul nostru, o pozoabă a arhitecturii românești. În această mănăstire, Vasile Lupul a înființat o școală mai înaltă, ca și Matei Basarab la Târgoviște.

Mișcarea literară din timpul acestor domni a aflat continuatori mai însemnați în Moldova, mai ales în istoriografie. Marele-logofăt Miron Costin († 1691) a continuat cronica lui Ureche (până la 1661). Influențat de cultura renașterii umaniste,

*) Și în *Viața lui Nifon* (ms. rom. din 1654), și în istoria lui Mihai Viteazul, Țara-Românească e numită adeseori „Țara Muntenescă“, nume întrebuintat în țară sub Matei Basarab (în *Indreptarea legii*) și introdus atunci din Moldova.

**) Cuvintele cronicarului: „Acesta este titlușul tuturor domnilor de atunci începându-se până acuma, precum adevărat se vede că este scris la toate hrisoavele țerei“, nu se puteau spune după epoca lui Matei, când titlul de „herțeg al Amlașului și Făgărașului“, întrebuintat încă de acest domn, începù să cadă în desuetudine.

el a scris *Cartea pentru descălecatul dintâiu*, prima scriere românească despre începutul Românilor până la întemeierea principatelor, stăruind mai ales asupra cuceririi și colonizării romane a Daciei de către Traian. Ideea latinității, așa precum el cel mai întâiu o exprimă aci între Români, rod din semanța renașterii din Italia, eră începutul renașterii române. Acelaș subiect a fost tratat de el și în două scrieri polone (una în proză, alta în versuri), scrise în Polonia (1684). El a scris și versuri românești despre originea Românilor, cum și poema *Viața lumii*, cu o introducere asupra versificațiunei românești. Contemporanul său, mitropolitul Dosoftei, care a tipărit mai multe cărți religioase, a scris în versuri: *Psăltire pre verșuri tocmită* (tipărită la Unieș 1673); *Verșuri pentru prealuminații și slăvit-pomeniții domni* (Iași, 1681 și 1683), o poemă cronologică asupra domnilor Moldovei, și alte scrieri rimate mai mici. Marele-logofăt Nicolae Costin († 1712), fiul lui Miron, a prelucrat *Cartea pentru descălecatul dintâiu* a tatălui său, amplificând-o cu erudiție din cronici universale și alte izvoare, dar fără un progres esențial în fond. În acelaș fel el a amplificat cronică lui Ureche și a lui Miron Costin până la 1601, unindu-le cu scrierea de mai sus ca cronică dela începutul lumii; din istoria timpului său, el a scris cronică anilor 1709—1711 (compilată apoi cu cea dintâiu și cu urmarea din cronică lui Miron Costin și a continuatorilor săi Vasile Damian și Tudosie Dubău). O altă scriere a lui, *Ceasornicul Domnilor*, e o compilație eru-

dită de filosofie morală. Învăţatul principe Dimitrie Cantemir († 1723) încheie şirul marilor scriitori moldoveni dinainte pe Fanarioţi. *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor* (scris latineşte şi româneşte), cuprinzând istoria veche a Românilor până la întemeierea principatelor, este cea mai însemnată din scrierile sale istorice şi tot-de-odată punctul culminant al istoriografiei româneşti din această perioadă. În româneşte el a mai scris: *Intâmplările Cantacuzinilor şi Brâncovenilor* (scriere păstrată numai în traducţie germană şi grecească); *Divanul înţeleptului cu lumea*, o scriere filosofică-morală (tipărită româneşte şi greceşte la Iaşi, 1698); *Istoria ieroglică*, o satiră politică, în care persoane contemporane sunt înfăţişate sub nume de animale. Din cele scrise latineşte sunt mai importante: *Istoria imperiului otoman* (tradusă în limbile engleză, franceză, germană şi română); *Viaţa lui Constantin Cantemir*, tatăl său (fost domn); *Descrierea Moldovei* (tradusă în limbile germană şi română).

În Ţara-Românească, după Matei Basarab până la Fanarioţi, s'a cultivat, pe lângă literatura religioasă, cu neînsemnate încercări de versificare, mai ales istoriografia. În domnia lui **Şerban Cantacuzino** (1678—1688), întemeietorul unei şcoale la Sf.-Sava în Bucureşti şi promotor al culturii naţionale, cronica oficială a ţerei a fost continuată de un logofăt (secretar) al familiei Cantacuzino, Stoica Ludesco, până în ultimul an al lui Şerban. Partea scrisă de dânsul, împreună cu părţile anterioare, compilate într'un corp de cronică, al-

cătuesc cea mai veche cronică a Țerei-Românești, care, după ultima sa redacțiune din domnia lui Șerban Cantacuzino, se poate numi *cronica Cantacuzinească*. În opoziție cu această cronică, favorabilă Cantacuzinilor, un autor necunoscut a scris *Istoriile domnilor Țării-Românești* (până la 1688), îmbrățișând și istoria Moldovei și a Ungariei, cum și istoria universală, mai ales cu privire la Răsărit, cronică atribuită lui Constantin Căpitanul (Filipescu, † 1696). La aceeaș epocă, Ardeleanul Gheorghe Brancovici a scris, în Țara-Românească, o cronică universală prescurtată, cu date din istoria română (până la 1686). În domnia lui **Constantin Brâncoveanu** (1688 — 1714), protector al culturei intelectuale, sub care școala dela Sf.-Sava ajunse la deosebită înflorire, logofătul Radul Greceanu a scris istoria acestui domn (până la 1713). Un istoric cu o cultură mai însemnată în aceea epocă eră stolnicul Constantin Cantacuzino († 1716), autorul unui rezumat al istoriei Țerei-Românești și Moldovei (până la 1693), scris italienește. Lui s'a atribuit și o istorie a Românilor dela început, din care s'a păstrat numai un fragment, cuprinzând originile, dela cucerirea și colonizarea romană a Daciei până la începutul invaziunilor (de un autor necunoscut).

În spiritul cronicarilor de până aci, pe cari i-au continuat, au scris, sub primii Fanarioți, vornicul Ion Neculcea, continuatorul cronicei lui Miron Costin (până la 1743), în Moldova, și vornicul Radul Popescu, continuatorul cronicei atri-

buite lui Constantin Căpitanul (până la 1728), în Țara-Românească. Dela Neculcea mai²avem *O-seamă de cuvinte*, conținând tradițiuni istorice, „auzite din om în om, de oameni vechi și bătrâni“. Radul Popescu a mai „izvodit“ (cum însuși spune) o cronică a Țerei-Românești și a statelor vecine (probabil o redacțiune necunoscută a cronicei continuate de dânsul). Ei sunt ultimii reprezentanți mai însemnați ai vechei istoriografii românești.

Istoria politică a principatelor în perioada domnilor din diferite familii e determinată mai ales de suzeranitatea turcească și de relațiunile puterilor creștine cu Turcia. Decadența politică sub suzeranitatea tot mai apăsătoare a Turcilor a avut ca urmare, mai înainte de toate, scăderea atribuțiunilor de suveranitate ale domnilor. Astfel vechiul drept al domnilor români de a bate monetă, exercitat încă de Stefan Răsvan, în Moldova, și de Mihai Viteazul, în Țara-Românească (aci după o întrerumpere mai lungă), a fost pierdut sub domnii următori; unele încercări ulterioare au rămas izolate. Pe lângă scăderea suveranității, a urmat și reducerea foarte simțitoare a puterii armate, înfeudată suzeranului, cum și urcarea treptată a tributului, în cele din urmă aproape nemai suportabil pentru stoarșele țeri. În asemenea împrejurări, mântuire nu se putea aștepta decât dela marile puteri creștine.

Cel dintâiu prilej pentru o încercare de a scutura jugul apăsător se ivi în răsboaiele regelui polon Ioan Sobieski (1674—1696) cu Turcii. Dom-

nul Moldovei, **Stefan Petriceicu** (1672—1674 și 1683—1684), trecu atunci de partea Polonilor; el fu apoi nevoit să părăsească țara, căzută pradă urgiei turcești. Pe urmă, **Gheorghe Duca** (domnul Moldovei) și **Șerban Cantacuzino** (domnul Țerei-Românești) au trebuit să ia parte, în oastea turcească, la expediția contra Vienei (1683). Ambii domni au avut acolo o atitudine cât se putea de prietenească față de imperiali. Șerban le dedia informațiuni din tabăra turcească, trăgea cu tunuri încărcate cu paie, și le-a adus în tot felul însemnate servicii; înaintea cortului său, el puse o cruce cu inscripție latină, al cărei înțeles era că el, ca creștin, nu putea fi dușman creștinilor. După respingerea Turcilor dinaintea Vienei, cu care începuse decadența puterii lor, Șerban se apropiă, în timpul războiului următor, tot mai mult de imperiali. În cele din urmă, el trimise chiar o deputație la Viena spre a face o legătură definitivă, recunoscând suzeranitatea împăratului, în condițiuni ce garantau autonomia țerei și moștenirea tronului în familia Cantacuzino (descendentă, în linie femeiască, din Basarabi); dar moartea pripită îi zădărnici acest proiect.

Urmașul său **Constantin Brâncoveanu**, ca și **Constantin Cantemir** (1685—1693) în Moldova, s'au menținut în domnie numai urmând o politică turcofilă. Dar prin pacea dela Carlovitz (1699), casa de Austria câștigând Ungaria turcească, afară de Banatul Timișoarei, și Ardealul, influența ei în principate deveni cu atât mai puternică. În același timp începuse și influența rusească. În negociațiunile de

pace dela Carlovitz, Rusia își însuși rolul de protectoare a creștinilor ortodoxi din imperiul otoman, menținând acest punct de vedere și în pacea separată ce a încheiat cu Turcia. Deci în războiul rusoturc din 1711, domnul Moldovei, **Dimitrie Cantemir** (1710—1711), se unì cu țarul protector. Prin tractatul încheiat cu Petru cel Mare (13 aprilie), el recunoștea suzeranitatea țarului, îndatorându-se a servi cu trupe auxiliare în războaiele ce vor fi întreprinse pentru liberarea Moldovei și a celorlalți creștini de sub jugul turcesc; iar țarul garantă autonomia țerei, cu dreptul de moștenire a tronului în familia lui Cantemir în linie bărbătească, afară de cazul când domnitorul s'ar desface de biserica ortodoxă sau ar fi necredincios țarului. Dar înfrângerea Rușilor la Stănilești pe Prut a silit pe Cantemir să se retragă în Rusia, pierzând tronul. În acest războiu, și Constantin Brâncoveanu se apropiă de Rusia, făcând o învoială secretă pentru cooperare, îndată ce Rușii ar intra învingători în Țara-Românească. Părit apoi la Poartă de adversarii săi politici, el fu dus la Constantinopole și decapitat dimpreună cu fiii săi. Urmașul său **Stefan Cantacuzino** (1714—1716), fiul stolnicului Constantin, bănuït de aceeaș necredință față de suzeran, avu acelaș sfârșit.

*
* * *

După Dimitrie Cantemir și Stefan Cantacuzino, tronurile ambelor principate au fost ocupate prin voievozi numiți direct de Poartă, mai ales din familiile grecești mai distinse din Fanar, o suburbie

a Constantinopolei, și de regulă dintre foștii mari-dragomani (între cari și unii pământenii fanario-tizați), a căror cunoștință de limbi streine și abilitate diplomatică, pe lângă devotamentul dovedit, îi recomandau pentru guvernarea țărilor române în sensul politicei turcești. Sub domnia Fanario-ților (1711/16—1821), decadența politică a atins ultimul grad, așa încât numai așezămintele naționale abia au mai păstrat celor două principate caracterul de state naționale, ca țeri deosebite de provinciile imperiului otoman. Împreună cu decadența politică, a urmat, sub acești domni streini de aspirațiunile naționale, și decăderea culturii românești, care începuse a înflori sub domnia pământenii, aflând apoi continuatori la Români de peste munți. În aceeaș măsură a decăzut și starea economică, prin stoarcerile cărora nefericitele țeri au fost date pradă. Tributul cu darurile obișnuite se urcă peste 200.000 de taleri pe an, iar pentru fiecare numire în domnie se mai plătia deosebit până la 100.000 de taleri, uneori și mai mult; la aceste sume se mai adăugau nenumăratele daruri în bani și în prețioase pentru lacomii funcționari și trimișii extraordinari ai Porții. Desele schimbări de domnie (în Țara-Românească, 38 în 105 ani, în Moldova, 35 în 110 ani), prin cari Poarta își sporiă veniturile, puneau vârf cumplitelor vremi. În legătură cu aceste rele, răul cel mai mare ce domnia Fanarioților a adus țărilor române a fost însă stricarea moravurilor, corupția morală în stat și în societate. „Vai, vai, vai de țară!“ — exclamă cu patriotică durere bă-

trânul cronicar Neculea.—„Ce vremi cumplite au ajuns, și la ce cumpănă au căzut! Doară Dumnezeu de-a face milă cu tine, săracă țară, la ce obiceiuri ai ajuns, ca să scapi dintraceste obiceiuri spurcate“.

În războaiele ce statele vecine au purtat cu Turcii, ambele principate au avut să îndure dese ocupațiuni streine, însoțite de desmembrări teritoriale. În războiul sfârșit cu pacea dela Passarovitz (1718), Țara-Românească a pierdut Oltenia, cedată de Turci, împreună cu Banatul Timișoarei, împăratului Carol VI. În războiul următor (1736—1739), casa de Austria voiă să anexeze și Muntenia, împreună cu Moldova; dar ea întâmpină opoziția Rusiei, care cerea recunoașterea Țerei-Românești și a Moldovei ca principate independente, sub protectorat rusc. Rușii intrând apoi în Moldova, boierii făcură act formal de închinare, în condițiuni ce garantau autonomia țerei, cu excluderea Rușilor, Grecilor și altor streini dela dragătorii, rezervate pământenilor (1739). Rivalitatea între cele două puteri vecine, cu privire la principate, a fost scăparea acestora. În pacea dela Belgrad (1739), Austriacii au trebuit să retrocedeze Oltenia, iar Rușii să renunțe la Moldova ocupată. Dar în războiul din 1768—1774, Rusia încercă din nou să aducă la îndeplinire proiectul de cucerire a principatelor, sub cuvânt de liberare de sub jugul turcesc; numai intervenția Austriei a împiedecat atunci ca ținuturile române, ocupate de Ruși, să fie anexate de ei. Pentru bunele servicii ale cabinetului dela Viena, Turcii au

cedat Austriei unghiul nord-vestic al Moldovei, numit de atunci (după numele unei păduri între Cernăuți și Hotin) Bucovina (1775), cu vechea capitală a Moldovei (Suceava) și cu mormintele vechilor ei domni. În războiul ruso-turc din 1806 — 1812, Moldova pierdă și partea dintre Prut și Nistru, anexată de Ruși, împreună cu raialele turcești din această parte, și numită de atunci Basarabia (după vechiul nume al părții de lângă Dunăre ce fusese odinioară a Basarabilor). Precum sub ocupațiunile anterioare, așa și în timpul lungii ocupațiuni rusești din acest din urmă războiu, ambele principate au avut să sufere mult din partea oștilor streine, cari le tratau mai mult ca țeri cucerite decât ca țeri ce aveau să fie liberate de sub jugul turcesc. La reclamațiunile contra jafurilor comise de trupele rusești asupra țăranilor români, generalul Kutusov răspundea: „Le voi lăsa lor ochii pentru a plânge“. Aceștia erau liberatorii cari, în numele dragostei creștine, veniau să mântuească țerile române de jugul necredincioșilor.

Astfel decadența principatelor sub domnia Fanarioților a adus și asupra țărilor ocupate streine, cu desmembrările teritoriale ce le-au urmat. Ea a mai adus și ingerența Rusiei, cu drept de intervenție la Poartă în afacerile principatelor, drept recunoscut formal prin tractatele de pace dela Kuciuk-Kainargi (1774) și dela București (1812), din care s'a dezvoltat protectoratul rusesc, în cele din urmă, mai apăsător chiar decât suzeranitatea turcească. Când urgia domniei Fanari-

oților a adus principatele la marginea pierzării, revoluția națională din 1821 aduse renașterea politică dela care a purces mântuirea țărilor române prin ele înseși.

Dacă sistemul de guvernare impus de Turci prin domniile fanariote a pricinuit atâta rău, totuși nu toți voievozii fanarioți au fost vinovați de urmările acestui sistem. Unii din ei au lăsat și nume bun în istoria principatelor. Chiar cel dintâiu, **Nicolae Mavrocordat** (prin muma sa, descendent al Mușatinilor), care a domnit de două ori în Moldova (prima dată, încă înainte de Dimitrie Cantemir) și de două ori în Țara-Românească, avea grije de o bună guvernare, cum și de propășirea culturală. Fiul său **Constantin Mavrocordat**, care a domnit în mai multe rânduri în ambele principate, a introdus reforme în favoarea țăranilor (1746 în Țara-Românească, 1749 în Moldova), dându-le posibilitatea de a se liberă de șerbie prin plata unei sume, cum și fixând zilele de lucru (24 pe an) datorite proprietarului, și regulând dările. **Grigore Alexandru Ghica** (strănepotul Ghiculeștilor cari au domnit în ambele principate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea) a introdus mai multe îmbunătățiri, între cari mai ales fixarea lefilor și veniturilor boierilor în Moldova (1776), spre a înlătură abuzurile. El a protestat, împreună cu divanul domnesc, contra cedării Bucovinei, și fu ucis de Turci, fiind bănuț de necredință față de Poartă. **Ion Caragea** (urgisit pentru jafurile sale), în Țara-Românească, și **Scarlat Calimah**, în Moldova, au introdus îmbu-

nătățiri legislative: *Condica lui Caragea* (1818) și *Pravila lui Calimah* (1819), ambele alcătuite în grecește și traduse în românește.

Decadența națională sub domnia Fanarioților se manifestă și în viața culturală. Limba grecească deveni predominantă în societatea înaltă, mai mult sau mai puțin înstreinată de neam prin contaminare fanariotă; mănăstirile, în mare parte stăpânite de călugări greci, încetară a fi focarele culturai naționale de altă dată; școalele superioare din București și Iași erau grecești, învățământul în familie, cum și în școale inferioare, grecizat. Abia spre sfârșitul domniei Fanarioților s'au înființat cele dintâi școale românești mai înalte: școala de preoție a mitropolitului Veniamin Costachi, în mănăstirea Socola, lângă Iași (1804), școala lui Gheorghe Asachi, la Iași (1814), și școala Ardeleanului Gheorghe Lazăr, la Sf. -Sava în București (1816).

Literatura națională e reprezentată prin câțiva scriitori bisericești și profani, de mai puțin merit decât înaintașii lor. În Moldova au fost mai însemnați spătarul Ion Canta (Cantacuzino), care a continuat cronică lui Neculcea (până la 1769), și Ienache Cogălniceanu, care a continuat cronică compilată a lui Alexandru Amiras (1662—1733), până în timpul său (1774), și a scris „Stihuri“ asupra tragicului sfârșit al lui Grigore Ghica Vodă (1777). În Țara-Românească, *Letopiseșul Țării Românești și a Moldovei* (compilat înainte de 1775) și cronicile lui Dionisie

Eclesiarhul (1764—1815, ca urmare la o continuare a croniciei lui Radul Popescu) și Zilot Românul (1796—1821) sunt ultimele producțiuni ale vechei istoriografii românești. Singurii scriitori mai învățați erau Mihail Cantacuzino, care a scris *Genealogia Cantacuzinilor* și *Istoria Țerei-Românești* (până la 1774), cu date statistice și geografice (tradusă în grecește de Tunusli, 1806), și Ienache Văcărescu, care a scris *Istoria otomanească* (terminată în 1794), o gramatică a limbei românești (1787) și poezii lirice. Cele mai însemnate scrieri istorice s'au publicat în grecește: *Istoria României* (1816, când pentru prima dată se întrebuintează numele de „România“), cuprinzând istoria veche a Românilor până la întemeierea principatelor, de Dimitrie Philippide, și *Istoria Daciei* (3 vol. 1818—1819), cuprinzând istoria țărilor române (din antichitate până la 1812), de Dionisie Fotino.

Cele mai de frunte opere ale literaturii românești din această epocă s'au scris la Românii de peste munți, unde curentul literar de deșteptare națională, început în principate sub domnii pământeni, a aflat continuatorii cei mai însemnați. Scrierile istorice și filologice ale lui Samuil Clain († 1806), Gheorghe Șincai († 1816) și Petru Maior († 1821), cu efectele ce ele au produs și dincoace de munți, au inaugurat o nouă eră în istoria culturii românești. Curentul latinist, introdus de ei prin scrierile lor asupra limbei și istoriei

naționale *), a fost cel mai puternic mobil al renașterii naționale dela care a purces renașterea politică și culturală în principate. Pe lângă acest curent venit de peste munți, mai ales influența literaturii franceze, introdusă prin Fanarioți, a pregătit spiritele pentru marea mișcare națională a renașterii. Ca foști dragomani și cunoscători ai limbei diplomatice franceze, pe care o cultivau cu predilecție, Fanarioții au introdus în principate curentul cultural francez, care a determinat noua desvoltare. Sub influența literaturii franceze și a ideilor liberale din Occident, a luat naștere revoluția națională din 1821, care a pus capăt domniei Fanarioților.

* * *

Revoluția din 1821, care a restabilit domniile pământene în ambele principate, a fost provocată parte prin stările dinlăuntru, parte prin influențe din afară. Mai înainte de toate, ea eră rezultatul asuprirei fără conștiință a țeranului sub regimul fanariot. Alătura cu nemulțumirea țeranului, eră și aspirațiunile naționale ale clasei cultivate române, tinzând la readucerea domniilor pământene, năzuințe manifestate în tot timpul Fanarioților, atât

*) Mai însemnate sunt: *Elementa linguae Daco-Romanae*, de S. Clain și G. Șincai (1780 și 1805), cea dintâiu gramatică a limbei românești, cu litere latine; *Istoria pentru începutul Românilor în Dachia*, de P. Maior (1812); *Chronica Românilor* (86—1739), de G. Șincai (tipărită abia în 1853); *Lesicon românesc-lătesc-unguresc-nemțesc*, de S. Clain, P. Maior, ș. a, cu o introducere despre scrierea limbei românești cu litere latine (tipărit 1825).

prin repetate reclamațiuni la Poartă, cât și prin cereri adresate curților dela Viena și St.-Petersburg. Pe lângă aceasta, au mai intervenit și deșteptarea simțului național prin noul curent literar de peste munți, cum și influența literaturii franceze, prin mijlocirea căreia marea revoluție franceză a răspândit nouele sale idei și în țerile române. Vântul de libertate, purces dela marea furtună ce a dărâmat Bastilia, a dat naștere și furtunei ce a măturat pe Fanarioți.

Precum aspirațiunile naționale ale clasei cultivate găsea răsunset în literatura acelei epoci, așa și suferințele țeranului. Înainte de 1821, sub asupritoria domnie a lui Ion Caragea (1812—1818), un boier român (probabil un Golescu) a scris o comedie politică, cu titlul ironic: „Starea Țării Rumânești în zilele Măriei Sale lui Ioan Caragea Voevod, făcută cu cheltuiala săracilor din ceea ce au mai rămas“ *). Prin dialoguri între țerani și slujbași fiscali, ea înfățișă suferințele țeranului, stors și schingiuit de către dregătorii asupritori, și satiriză pe Greci și limba lor; acțiunea se încheie cu un blestem cumplit asupra impilătorului fanariot. Asemenea glasuri se auziau puțin înainte de 1821: ele exprimau durerea țeranului prin cuvântul boierului național, luminat de nouele idei primite prin mijlocirea literaturii franceze. Astfel revoluția din 1821 a fost rezultatul aspirațiunilor naționale și progresiste ale clasei cultivate, unite cu mișcarea țerănească.

*) N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, 365.

Mișcarea porni în acelaș timp și în Moldova și în Țara-Românească, cu prilejul răscoalei grecești (zavera) ce „Eteria“ (o societate înființată cu scopul de a pregăti liberarea Greciei de sub jugul turcesc) a început în principate, gășind aci sprijin la Fanarioți. Capul Eteriei eră Alexandru Ipsilanti, fiul fostului voivod Constantin Ipsilanti. Eteriștii voind să provoace, prin o răscoală în principate contra Turcilor, revoluția pentru liberarea Greciei, Ipsilanti, cu cetele de ostași (zavergii) adunați în Basarabia, intră în Moldova (februarie 1821), unde voivodul Mihail Suțu se uni cu ei. De aci, Ipsilanti trecu în Țara-Românească, al cărei voivod, Alexandru Suțu, murise puțin mai înainte. Scopul lui eră de a se face stăpân pe țerile române, spre a conduce de aci revoluția grecească. Zavera astfel începută eră semnalul pentru revoluția românească contra urgisitului regim fanariot.

Revoluția începù ca mișcare țerânească în ambele țeri deodată. În Moldova, câțiva boieri naționali răscurară, în unele județe, țeranii asupra Grecilor; Mihail Suțu retrăgându-se în Rusia, o căimăcămie (locotenență domnească), sub prezența mitropolitului Veniamin Costachi, luă guvernul. În Țara-Românească, capul mișcării eră Olteanul **Tudor Vladimirescu**, moșnean din Gorj și fost „comandir“ de panduri (gendarmi olteni); cu el s'au unit și mai „mulți boieri patrioți întru asemenea bune cugetări cu ale norodului asemănat“, cum el însuși zice în proclamațiunile sale. Răsculând țeranii în Oltenia, Tudor se făcù

stăpân pe această parte de țară; în fruntea unei oștiri de peste 5000 de oameni, el intră apoi în București și luă cârmuirea (martie). În proclamațiunile sale, el arată ca scop al mișcării „scăparea robiei” și încetarea jafurilor și nedreptăților ce „norodul au cercat până acum din pricina oblăduitorilor domni”. Ipsilanti, căutând să-l atragă în partea mișcării eteriste, primi drept răspuns: „În Grecia este locul Grecilor, iar în Țara-Românească al Românilor”. Incepând ca răscoală țerânească, mișcarea lui Tudor, susținută de boieri naționali, deveni o revoluție politică și națională, al cărei scop, pe lângă îndreptarea soartei țeranului, eră îndepărtarea Grecilor dela domnia țerilor române și răsturnarea regimului fanariot. Prins și ucis de Greci (27 maiu), Tudor a devenit eroul martir al mișcării naționale din 1821. Cu moartea lui, după care oștirea lui s’a împrăștiat, se sfârși revoluția românească.

Între acestea, Turcii intrară în principate spre a restabili ordinea. Ipsilanti, bătut la Drăgășani (în Oltenia), fugi în Ardeal; resturile zavergiilor fură sfărâmate la Sculeni (în Moldova). În timpul ocupațiunei turcești (1821 — 1822), partidul național din ambele principate, care stăruia pentru restabilirea domniei pământene, a isbutit să aducă la îndeplinire această dorință. Mai ales boierii naționali din Moldova, în unire cu mitropolitul Veniamin Costachi, au avut partea cea mai însemnată în această privință, prin agitația și acțiunea lor politică. Ei trimiseră petițiuni la Poartă, ale căror cereri principale erau: înnoirea drepturilor

acordate prin vechile capitulațiuni, înlăturarea Grecilor din dregătoriile țerei, scoaterea mănăstirilor din mâinile Grecilor și redarea lor în posesiunea clerului național, regularea dărilor și alegerea unui domn pământean. Poarta orânduî apoi ca ambele principate să arate, prin deputațiuni trimise la Constantinopole, dorințele lor, și ceru deputațiunilor să recomande câte un candidat pentru domnie dintre boierii pământeni. Așa fură așezați **Grigore Dimitrie Ghica** (urmaș al foștilor domni Ghica dinainte de Fanarioți), în Țara-Românească, și **Ion Alexandru Sturza**, în Moldova, ca cei dintâi domni pământeni după Fanarioți (iunie 1822).

Despre aceste evenimente, vornicul **Alexandru Beldimanu** (contemporan) a scris, în spirit național, o cronică rimată: *Tragodia sau jalnica Moldovei întâmplare după răsvrătirea Grecilor*.

În timpul domnilor pământeni până la 1866 a urmat restaurațiunea politică a principatelor, prin care s'au pregătit unirea lor într'un singur stat, întemeierea dinastiei și constituirea noului stat România prin noua constituție. Unirea, dinastia și constituția erau aspirațiunile naționale cele de căpetenie, ideile conducătoare în această ultimă fază a istoriei principatelor,

- Una din cele dintâi preocupățiuni ale patrioților, după restabilirea domniei pământene, eră întocmirea unei constituțiuni. Inceputurile în această privință s'au făcut în Moldova, prin un proiect de constituție, alcătuit în 1822 după vederile mai

înaintate din Europa occidentală, deși în spirit oligarhic, cu libertăți constituționale numai pentru clasa boierească. Proiectul întâmpină însă opoziție la partidul rusofil și la guvernul rusesc, care se declară hotărît contra tuturor înnoirilor și proiectelor de schimbări, făcute de „elementele turburătoare”, cum zicea. Astfel proiectul de constituție din 1822 a rămas numai un document despre cugetarea politică a boierilor progresiști din acea epocă.

Amestecul Rusiei în această afacere internă se întemeia pe dreptul său de intervenție la Poartă în favoarea principatelor, obținut prin tractatul dela Kuciuk-Kainargi, cum și pe un firman din 1802, prin care durata de guvernare a voievozilor se fixă pe șapte ani, cu dispoziția ca ei să nu poată fi depuși înainte de acest termen decât în caz de vină constatată de ambele puteri, după ce faptul va fi fost adus mai întâiu la cunoștința ambasadorului rus. De acest drept, confirmat prin tractatul dela București, guvernul rus s'a folosit spre a se opune proiectului de constituție ce ar fi urmat să aducă o schimbare radicală în modul de guvernare și contrară intențiunilor sale în principate. Tendințele reformatoare în sens liberal, manifestate cu prilejul acestui proiect, au dat Rusiei motivul de a încheia în 1826 convenția dela Akkerman, explicativă tractatului dela București. Prin aceasta, Poarta se îndatoră să păzească privilegiile garantate principatelor prin tractatele și hațișerifurile anterioare; se prevedea, între altele, ca domnii să fie aleși dintre pământeni de către Adunarea obștească și investiți de Poartă pe timp

de șapte ani, neputând fi depuși înainte de acest termen decât cu consimțământul Rusiei, în condițiunile prevăzute în firmanul din 1802; se dispunea ca domnii, împreună cu divanurile respective, să ia măsuri grabnice pentru a face îmbunătățirile necesare, cari vor alcătui un *Regulament general* pentru fiecare țară și vor fi aplicate îndată. Astfel Rusia caută să-și asigure în principate influența sa ca putere protectoare și să determine viitoarea lor organizare prin regulamentul cerut.

Acest plan fu adus la îndeplinire în urma războiului ruso-turc din 1828—1829. Prin tratatul de pace dela Adrianopole (14 septembrie 1829), protectoratul rusesc asupra principatelor române se stabilă în mod definitiv, și Poarta se legă să confirme regulamentele administrative, făcute în timpul ocupațiunei rusești, „cari în viitor vor trebui să servească de baze pentru regimul interior al celor două țeri“. Ocupând principatele la începutul războiului, Rușii siliră pe cei doi domni a se retrage din scaun, fiind numit generalul Palin ca guvernator cu titlu de preșident al divanurilor. În acelaș timp fură numite, în ambele principate, comisiuni pentru alcătuirea regulamentelor administrative, după un proiect rusesc ce li s'a comunicat. În acest mod, Rusia a impus noua organizare a principatelor prin *Regulamentul organic* orânduit dela St.-Petersburg.

Pe timpul alcătuirii regulamentului s'a redactat în Țara-Românească un memoriu asupra dorințelor naționale. Între cele 25 de puncte ale me-

moriului se cerea: unirea principatelor într'un singur stat, care să fie neatârnat de Turcia; cărmuirea acestui stat să fie încredințată unui principe din „familiile domnitoare în Germania de sus“, cu drept de moștenire, care să domnească după o constituție; principele și moștenitorii săi să primească credința ortodoxă și să se recunoască Români. Eră cea dintâiu manifestare a dorințelor naționale pentru unire, neatârnanare și dinastie, cu un principe din o familie domnitoare în Apus, pe lângă cererea unei constituțiuni, formulată mai înainte de Moldoveni. În acelaș timp, și în Moldova se manifestau tendințe de unire, sub un principe din o dinastie occidentală. În comisiunea pentru alcătuirea Regulamentului organic al Moldovei, vistierul Iordache Catargiu propuse unirea ambelor principate sub o singură domnie, cu restricțiunea ca principele acestui nou stat să nu aparțină nici uneia din cele trei puteri vecine (Austria, Rusia și Turcia). Propunerea, primită de comisiune, întâmpină însă opoziție la guvernul rusesc și fu părăsită. „Unirea celor două principate și așezarea unui principe strein“ (din o dinastie europeană, cu preferință din Germania) eră, cum arată o relațiune franceză din București (1834) și rapoarte consulare din acel timp, o dorință generală în ambele țeri. Numai opoziția Turciei suzerane și a Rusiei protectoare, secundate de Austria vecină, a întârziat realizarea acestei dorințe naționale, contrară intențiunilor lor în principate.

Regulamentele organice, alcătuite după instruc-

țiunile primite dela St.-Petersburg și sub priveghierea generalului Palin, apoi a generalului Kiselev (numit în noemvrie 1829 în locul celui din-tăiu), și votate de Obșteștile Adunări convocate în acest scop, au fost puse în aplicare în Țara-Românească în iulie 1831, iar în Moldova în ianuarie 1832. Ele cuprindeau organizarea politică, judecătorească și administrativă. Prin instituțiunile politice se regulă alegerea domnului de către Obșteasca Adunare extraordinară și alcătuirea acesteia; puterea domnului se mărgineă prin Obșteasca Adunare obișnuită, compusă din clerul înalt și din reprezentanții aleși ai boierilor; domnul avea dreptul să dissolve Adunarea, aducând cazul la cunoștința puterii suzerane și a celei protectoare, dar și Adunarea avea dreptul să reclame la cele două puteri. Cu privire la organizarea judecătorească și administrativă, se prevedeau măsuri folositoare pentru toate ramurile serviciilor publice, în cari se recunoaște influența lui Kiselev, bărbat cultivat și cu vederi înaintate. Aceste dispozițiuni, dictate de un spirit mai mult sau mai puțin progresist, erau însă în contrazicere cu privilegiile recunoscute boierilor, căroră singuri erau rezervate funcțiunile publice și gradele în armată și cari erau scutiți de ori ce dare către stat, birurile apăsând numai asupra țăranilor. Regulamentul, deși introducea unele îmbunătățiri și pentru țărani, le impunea, în afară de darea toată către stat, și muncă grea pentru proprietar, reducând și cătimea de pământ ce proprietarul eră dator să le pună la dispoziție. Dorind a câștiga clasa

de sus pentru scopurile sale politice, regimul rusec sacrifică pe țerani boierilor. Pentru buna aplicare a regulamentului organic, Kiselev avu o deosebită grije. Conform~dispozițiunilor tractatului dela Adrianopole, el înființă și o trupă armată pentru siguranța dinlăuntru (dorobanți), formă un corp de grăniceri, cum și un început de miliție. Înțeleapta guvernare a generalului Kiselev ținū până în aprilie 1834, când trupele rusești au evacuat principatele. „Șoseaua Kiselev“ îi păstrează amintirea în capitală.

După încetarea ocupațiunei rusești, urmă să se aleagă domnii, conform Regulamentului organic, fiind investiți pe viață, conform tractatului dela Adrianopole. Dar prin convenția dela St.-Petersburg, din 29 ianuarie 1834, Rusia și Turcia se învoiră ca, de astă dată numai, domnii să fie numiți pe șapte ani. În înțelegere cu Rusia, fură deci așezați **Alexandru Dimitrie Ghica** (fratele domnului precedent), în Țara-Românească, și **Mihail Sturza**, în Moldova (aprilie 1834). Prin aceeaș convenție se fixă și tributul ce ambele principate aveau să plătească Porții, la 6000 pungi (=3.000.000 piastri) pe an. Rusia luă toate măsurile pentru a ține sub ascultare pe noii domni, supraveghiați cu ochi de Argus de către consulii ruși la București și la Iași. Reformele începute sub acești domni, în marginile Regulamentului organic, se împiedeau mereu de ingerențele rusești.

După șapte ani, tronurile ambelor principate având să fie ocupate prin alegere, unioniștii din

Țara-Românească propuneau candidatura lui Mihail Sturza, spre a realiza astfel unirea. Dar sub influența Rusiei fu ales în Țara-Românească **Gheorghe Bibescu** (1842), iar în Moldova rămase Sturza. Un pas însemnat spre unire s'a făcut, sub acești domni, prin desființarea vămilor între cele două principate (1846). Amândoi au introdus reforme folositoare, între cari mai ales desrobirea țăganilor de pe moșiile episcopilor și mănăstirilor, pe lângă îmbunătățiri economice și administrative. Invățământul primi o dezvoltare mai mare, înființându-se mai multe școale primare, cum și școale secundare și speciale. La Colegiul Național dela Sf.-Sava din București (înființat de Gr. D. Ghica în locul vechei școale domnești) s'au introdus cursuri superioare (drept, filosofie și literatură, matematici și științe); la Iași s'a înființat pentru „învățăturile înalte“ Academia Mihăileană (1835), din care s'a dezvoltat universitatea de azi. Spre a favoriza comerțul, Sturza făcù unele înlesniri Evreilor, prin cari s'au deschis prea largi porțile imigrațiunei evreești în Moldova, cu urmări ce s'au simțit apoi destul de greu.

Tendențele reformatoare în ambele principate, cari cereau și reforme constituționale, întâmpinau însă mereu obstacole la puterea protectoare, prin ingerențele ei în sens reacționar. Astfel s'a format un curent din ce în ce tot mai puternic contra protectoratului rusesc, devenit mai urgisit chiar decât suzeranitatea turcească, și contra Regulamentului organic, în puterea căruia Rusia împiedcă dezvoltarea constituțională a principatelor.

Reformiștii alcătuiau partidul „național”, iar reacționarii rusofili erau partidul advers. Revoluția din 1848 în Apus a provocat apoi o mișcare revoluționară și în principate.

Mișcarea începù în Moldova cu o mare întrunire publică, ținută la Iași (27 martie), care decise a înainta domnitorului un memoriu asupra cererilor naționale. Se cereau reforme constituționale și administrative, reforme în organizarea justiției, a învățământului și a clerului, înturnarea către stat a averilor mănăstirilor închinată la locuri streine, îmbunătățiri economice și măsuri pentru îmbunătățirea soartei țăranilor prin împroprietărirea clăcașilor. Mihail Sturza, devotat Rusiei, refuză să primească propunerile de reforme; din ordinul lui, unii din capii mișcării fură arestați, alții exilați. Câțiva se duseră în Bucovina, unde Mihail Kogălniceanu a publicat *Dorințele partidei naționale din Moldova*. Ele cuprindeau, pe lângă cererile din memoriu, egalitatea civilă și politică a tuturor cetățenilor și unirea principatelor, cu protestări vii contra protectoratului rusesc.

În Țara-Românească, un comitet revoluționar întocmi un proiect de constituție, după ideile republicane din Franția, cu vederi mai radicale decât ale partidului național din Moldova. În 11 iunie o deputație, venind în lungă procesiune la palatul domnesc, prezintă domnitorului noua constituție (proclamată în 9 iunie la Izlaz) spre semnare. Gheorghe Bibescu, silit să o semneze, abdică după două zile, necutezând a se opune nici mișcării revoluționare nici Rusiei. Sub guvernul pro-

vizoriu, constituit sub prezidența mitropolitului Neofit, cum și sub căimăcămia instituită de Turci (dintre membrii fostului guvern), mișcarea revoluționară s'a manifestat mai ales contra protectoratului rusesc și Regulamentului organic (ars de popor la Mitropolie). Numai elementele mai radicale au manifestat și contra Turciei, cerând înlăturarea suzeranității turcești, ca și a protectoratului rusesc, și proclamarea unei revoluțiuni generale românești (în unire cu Ungurii), cu scop de a realiza neatârarea și unirea tuturor Românilor. Ideea unirei găsiă expresie și în steagul tricolor albastru-galben-roșiu (combinat din culorile ambelor principate) ce s'a introdus de guvernul provizoriu. Rusia cerând intervenția armată a Porții, trupele turcești sub Omer-Pașa intrară în București, unde s'a produs o ciocnire sângeroasă între Turci și corpul de pompieri români sub căpitanul Zăgănescu, în dealul Spirei (13 septembrie). Aceasta provocă și intervenția armată a Rusiei. Armatele celor două puteri năbușiră revoluția și așezară caimacam pe Constantin Cantacuzino. Capii partidului revoluționar, nevoiți să emigreze, au găsit adăpost în Apusul civilizat, unde au continuat acțiunea lor pentru cauza națională.

În urma acestor întâmplări, Rusia și Turcia încheiară convenția dela Balta-Liman (1 maiu 1849), prin care dispozițiunile Regulamentului cu privire la alegerea domnului și la Obșteasca Adunare fură modificate. În locul alegerii domnului pe viață se introduse iarăși numirea pe șapte ani, după

înțelegerea luată între cele două curți; iar Obșteasca adunare fu înlocuită, în mod provizoriu, cu un Divan, compus din „boierii cei mai vrednici de încredere“ și din membrii înaltului cler, cu atribuțiunile de a vota impozitele și de a examina budgetul. În Țara-Românească fu deci așezat **Barbu Știrbei** (frate cu Bibescu și fiu adoptiv al ultimului Știrbei), iar în Moldova, după retragerea lui Mihail Sturza, **Grigore Ghica**. Eră ultima dată când cele două puteri au mai dispus de tronurile române, ocupându-le după bunul lor plac (prin „înalți funcționari“, cum se zicea în convenție).

Ultimii domni numiți, conducându-se de un luminat patriotism, au dus mai departe opera de restaurare, introducând mai multe îmbunătățiri în administrație, în organizarea militară, în învățământ (mai ales prin înființarea de școale speciale, militare, de chirurgie și de moșit, de arte și meserii, de inginerie, ș. a.), pe lângă măsuri pentru îndreptarea stărei țăranilor și pentru desrobirea țăganilor boierești. Dar buna lor guvernare a fost îngreuiată mult prin ocupațiunile streine ce s'au succedat: mai întâiu eră ocupațiunea prin trupele turcești și rusești, după năbușirea revoluțiunei (până la 1851), apoi ocupațiunea rusească (1853—1854), în timpul căreia domnia lor fu suspendată, în sfârșit ocupațiunea austriacă (1854—1856) pe timpul războiului de Crimeea.

Cu prilejul congresului dela Paris, ținut pentru încheierea păcei după acest războiu, ambii domni, în memoriile adresate de ei cabinetului francez

și congresului, cereau unirea celor două țeri sub un principe dintr'o dinastie europeană, ca cea mai de căpetenie dorință națională și ca singurul mijloc de a rezolvă în mod satisfăcător chestiunea principatelor. Plenipotențiarii Franciei propuseră deci ca congresul să admită și să proclame unirea cerută; dar propunerea întâmpină opoziția plenipotențiarilor Turciei și ai Austriei și nu isbuti. În cele din urmă, congresul decise ca să se convoce, în fiecare din cele două țeri, un Divan ad hoc care să se pronunțe asupra organizării definitive a principatelor. Pe lângă această hotărîre, tratatul de pace dela Paris (30 martie 1856) mai dispunea în privința țărilor române: desființarea protectoratului rusc, punând principatele sub garanția colectivă a celor șapte puteri întrunite în congres (Austria, Franca, Marea-Britanie, Prusia, Rusia, Sardinia și Turcia); respectarea autonomiei lor sub suzeranitatea Porții; libertatea navigațiunei pe Dunăre sub supraveghierea unei Comisiuni europene; cedarea de către Rusia a părții de lângă Dunăre a Basarabiei (trei județe), care fu reunită cu Moldova. Curând după aceasta expirând termenul de guvernare a celor doi domni, ei se retraseră, și în locul lor fură numiți caimacamii (Alexandru D. Ghica, fostul domn, în Țara Românească, și Teodor Balș, apoi Nicolae Vogoride, în Moldova), sub cari urmă să se întrunească Divanurile ad hoc.

În septembrie 1857 se deschiseră Divanurile ad hoc ale ambelor principate. În ședințele din 7 octombrie (Adunarea Moldovei) și din 9 octombrie

(Adunarea Țerei Românești), ele au votat, ca cele dintâi dorințe naționale, următoarele patru puncte: Respectarea drepturilor principatelor și a autonomiei lor, în cuprinderea vechilor capitulațiuni încheiate cu Poarta, și neutralitatea teritoriului lor; unirea principatelor într'un singur stat sub numele de România; prinț strein cu moștenirea tronului, ales dintr'o dinastie domnitoare de ale Europei și ai cărui moștenitori să fie crescuți în religia țerei; guvern constituțional, cu o Adunare obștească în care să fie reprezentate interesele generale ale națiunei.

În conferența puterilor garante, convocată apoi la Paris pentru organizarea principatelor, plenipotențiarul Franciei, secundat de cel al regatului Sardiniei, recomandă aprobarea cererilor Divanurilor ad hoc, în special „unirea Moldovei și Valahiei într'un singur principat sub domnia unui principe strein“. Propunerea, combătută cu stăruință de Turcia, care eră secundată de Austria, nu isbuti însă. În cele din urmă, puterile încheiară convenția dela Pairs, din 7/19 august 1858, prin care se hotărâia noua organizare a principatelor și se fixă tributul către Poartă (1.500.000 piastri pentru Moldova, 2.5000.000 piastri pentru Țara-Românească).

Convenția acordă celor două țeri, constituite sub numele de „Principatele Unite Moldavia și Valahia“, fiecare cu guvernul său propriu și cu Adunarea sa proprie (aleasă după stipulațiunile electorale ale convențiunei), numai o unire parțială, admițându-se ca instituțiuni comune o Comisiune centrală (compusă de Moldoveni și Munteni), care

va pregăti legile de interes comun, și o Curte de casație, ambele cu sediul la Focșani, pe lângă uniunea vamală, postală, telegrafică și monetară, cum și organizarea identică a milițiilor, spre a putea forma, în caz de nevoie, o singură armată. Iar cu privire la domnitor se dispunea ca el să fie ales pe viață de Adunarea fiecărui principat, însă numai dintre pământeni, fiind eligibil „un fiu de un tată născut Moldovean sau Muntean”. Convenția nu prevedea dacă domnitorul pe care fiecare principat avea să-și aleagă trebuia să fie altul în fiecare țară, așa încât alegera aceleiaș persoane dintre Moldoveni sau Munteni nu era exclusă în mod precis. Pe acest temei s'a făcut unirea din 24 ianuarie 1859, alegându-se în ambele principate (în Moldova la 5 ianuarie, în Țara-Românească la 24 ianuarie) colonelul moldovean Alexandru Cuza ca domn al Principatelor-Unite.

Domnia lui **Alexandru Ioan Cuza** (1859—1866) încheie perioada domnilor din diferite familii a istoriei principatelor și timpul restaurațiunii sub domnii pământeni după Fanarioți. Unirea țărilor surori, îndeplinită în domnia lui, era sinteza dezvoltării lor ca state deosebite, din cari s'a format noul stat România. Unirea definitivă s'a făcut însă numai după învingerea multor obstacole ce au mai urmat.

Recunoașterea domnului ales întâmpină greutăți prin opoziția puterilor adversare unirei (Turcia și Austria), cari nu admiteau aplicarea convențiunii dela Paris în atare înțeles. Dar cu sprijinul pute-

rilor amice, în special al Franciei sub împăratul Napoleon III și al surorii italiene, România, chieată în viață de Divanurile ad hoc și de Adunările electice, a obținut recunoașterea alesului său, pe urmă și unirea deplină, făcută peste trei ani. Mergând în 1860 la Constantinopole spre a se prezentă sultanului, Cuza știu să căștice încrederea suzeranului și obțină apoi consimțemântul Porții pentru o deplină unire administrativă, prin contopirea celor două guverne și a celor două Adunări. Unirea deplină fu proclamată apoi în 11 decemvrie 1861. În 24 ianuarie următor, Adunările ambelor țeri s'au întrunit la București ca primul parlament al României. Deși Adunările unite au primit numele de „Adunarea României“, domnitorul a continuat a se numi Domn al Principatelor-Unite, conform convențiunei. Unirea făcută a obținut însă numai o recunoaștere provizorie, pe timpul cât va domni Cuza.

După îndeplinirea unirei, Cuza a întreprins marile reforme înscrise în programul dorințelor naționale dela 1848 încoace. Deși cam pripite în felul cum au fost pregătite și puse în aplicare, ele erau cel mai însemnat progres politic ce s'a făcut în timpul restaurațiunei, pe lângă unire, transformând starea politică și socială a țerei și tot organismul statului.

Cea dintâiu reformă însemnată fu secularizarea averilor mănăstirești, măsură reclamată mai ales în urma înstreinării unei mari părți din averea națională prin mănăstirile închinete. În secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, multe mănăstiri fusese închinete (afierosite) de domni sau de alți ctitori

„locurilor sfinte“ și altor mănăstiri din Orient, spre a le veni în ajutor cu veniturile lor. Mănăstirile închinat fiind luate în stăpânire de călugări greci, ele și averile lor erau înstreinate clerului național și țerei, așa încât „a cincia parte din pământul“ ei se află în posesiunea clerului grec. Scoaterea lor din mâinile Grecilor eră una din cere-rile naționale în 1821, ca și în 1848. Unele mă-suri luate în această privință de atunci încoace, cum și propunerea de răscumpărare n'au isbutit să rezolve chestiunea în bună înțelegere. Prin le-gea pentru secularizarea averilor mănăstirești (13 decemvrie 1863), însemnata avere înstreinată fu redată țerei, devenind proprietatea statului.

Ajutat de primul său ministru, Mihail Kogălniceanu, care a prezentat proiectele nouelor legi reformatoare, Cuza a îndeplinit apoi marea reformă a improprietării țăranilor clăcași. Față cu opo-ziția ce proiectul legii rurale întâmpină în Adu-nare, el făcù lovitura de stat din 2 maiu 1864, disolvând Adunarea și supunând votului poporului întreg „Statutul“ și „Așezământul electoral“, prin cari se modificau dispozițiunile constituționale și electorale ale convențiunei din 1858. Noua consti-tuție, votată prin plebiscit, obținù și recunoașterea din partea Porții și a puterilor garante. Prin această reformă se lărgcă dreptul de alegere, introducându-se sufragiul universal, dar se re-stringcă puterea Adunărei alese, înființându-se un Senat („Corp ponderator“), compus din membri de drept și din membri numiți, cu atribuțiuni precum-penitoare, și mărindu-se puterea domnitorului. In

puterea noiei constituțiuni, care prevedeă că „decretele ce până la convocarea noiei Adunări se vor da de domn, după propunerea consiliului de miniștri și a Consiliului de stat ascultat, vor aveă putere de legi“, Cuza decretă improprietărirea sătenilor clăcași, prin legea pentru regularea proprietății rurale (14 august 1864). Eră cel mai însemnat act politic al lui.

Au urmat apoi legea instrucțiunei (1864), codul civil și procedura civilă, codul penal și procedura criminală (1864 — 1865), și alte legi de reorganizare. Universitățile înființate la Iași (1860) și la București (1864), pe lângă mai multe școale primare, secundare și speciale (Conservatoriile de muzică și declamațiune și Școalele de Arte-Frumoase, la București și Iași, școale comerciale și o școală de silvicultură), cu învățământul primar obligatoriu și cu învățământul gratuit în toate gradele, conform noiei legi, aveau să dea un nou avânt culturei naționale.

Aceste progrese politice și culturale erau însă turburate prin neajunsuri mult simțite în administrație și în conducerea statului. Nemulțumirile ce urmau de aci au crescut mai ales după lovitura de stat, sub regimul unei constituțiuni ce nu mulțumia nici pe „albi“ (conservatori reacționari), nici pe „roși“ (liberali radicali). Ele au provocat în 1865 o mișcare contra domnitorului, țintind la răsturnarea lui, și au adus în sfârșit abdicarea lui silită, în anul următor, 11 februarie. Totuși unirea, secularizarea averilor mănăstirești înstreinate, improprietărirea țăranilor, fapte legate de numele

lui Cuza Vodă, i-au asigurat o recunoștință neștearsă în amintirea poporului.

Precum în desvoltarea politică, timpul restaurațiunii după Fanarioți a adus un progres însemnat și în desvoltarea culturii naționale. Mai ales literatura frumoasă, abia începută înainte de secolul al XIX-lea, a ajuns la repede desvoltare, parte sub influența curentului cultural francez, introdus sub Fanarioți și continuat sub domnii pământeni, parte sub influența curentului național, venit de peste munți.

În Țara-Românească, Ion Văcărescu († 1863) și Paris Momuleanu († 1837), în Moldova, Constantin Conachi († 1849) și Gheorghe Asachi († 1869), născuți spre sfârșitul secolului precedent, deschid șirul poezilor din epoca renașterii, cel din urmă, însemnat și ca prozator, cu o activitate prodigioasă aproape în toate ramurile. Contemporanul lor, Anton Pan († 1854), e însemnat ca scriitor popular. O activitate tot așa de întinsă în literatură (ca poet și prozator), precum Asachi în Moldova, a desvoltat, în Țara-Românească, contemporanul său mai tânăr Ion Eliad Rădulescu († 1872, urmașul lui Lazăr la școala dela Sf.-Sava), care a avut o parte însemnată și la mișcarea politică. Amândoi au înființat (1829) cele dintâi jurnale românești: *Curierul Românesc*, la București, și *Albina Românească*, la Iași, și au pus bazele teatrului român în cele două țeri, prin societățile filarmonice și dramatice ce au înființat (1833 la București, 1836 la Iași). Cei mai

însemnați reprezentanți ai literaturii frumoase (născuți la începutul secolului) erau, în Țara-Românească: Vasile Cârlovă (liric, † 1831), Grigore Alexandrescu (liric, epic, satiric, † 1885), Dimitrie Bolintineanu (epic, liric și prozator, † 1872); în Moldova: Alexandru Donici, (fabulist, † 1866), Constantin Negruzzi (epic și prozator, † 1868), Vasile Alecsandri (liric, epic, dramaturg și prozator; † 1890), bard al renașterii și al unirii, căruia i-a fost dat încă să cânte, ca „rege al poeziei“ române, neatârănarea României și coroana de oțel a primului Rege român. Nicolae Bălcescu († 1852), în Țara-Românească, și Mihail Kogălniceanu († 1891), în Moldova, erau fruntașii istoriografiei naționale: cel dintâiu, autorul *Istoriei Românilor sub Mihai Vodă Viteazul* și al altor scrieri istorice, a publicat, în unire cu August T. Laurianu (autor al celei mai bune cărți didactice de istoria română, † 1881), *Magazin istoric pentru Dacia* (1845—1847), cuprinzând cronici, documente și studii; celalalt, autorul unei istorii a Românilor în franțuzește (1837), a editat acte și cronici, în colecțiunile *Arhiva Românească* (1840—1845) și *Letopisișele țării Moldovei* (1845—1847). Aceste publicațiuni erau fundamentale pentru studiul istoriei naționale. Și studiile științifice, cultivate prin „Societatea medicilor și naturaliștilor“ din Iași (înființată în 1833), au început să ia dezvoltare și să contribuie la progresul general. După unire, s'a introdus în mod oficial (1860) scrierea cu litere latine (în locul celor cirilice de până

atunci), începută în Ardel și propagată dincoace de munți mai ales prin Eliad Rădulescu și Laurianu.

Astfel s'a îndeplinit, în timpul restaurațiunei sub domnii pământenii după Fanarioți, transformarea politică și culturală care a dat naștere României contemporane.

III

ROMÂNIA SUB DOMNIA REGELUI CAROL I

1. — Intemeierea Dinastiei și consolidarea Statului unit

Cu domnia Principelui **Carol de Hohenzollern**, astăzi Regele României, a început acum 40 de ani o nouă eră în dezvoltarea statului român. Această nouă epocă istorică, însemnată prin întemeierea dinastiei, prin câștigarea neatârării și prin întemeierea regatului, deschide o nouă perioadă a istoriei române, reprezentată prin noul stat România. La abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza, statul alcătuit prin unirea celor două principate încă nu era așezat în formă constituțională; unirea nu era recunoscută ca contopire politică a celor două țeri într'un singur stat, ci numai ca uniune personală și administrativă, admisă în mod provizoriu. Regele Carol este primul domnitor care a luat titlul de „Domn al României“, și constituția promulgată de noul Domn era actul de constituire a statului unitar România.

În timpul interregnului, dela abdicarea lui Cuza în 11 februarie 1866 până la suirea pe tron a Principelui Carol în 10 maiu următor, cărma guvernului eră încredințată unei locotenențe domnești, compusă de generalul Nicolae Golescu, Lascar Catargiu și colonelul Nicolae Haralambie, cu un minister prezidat de Ion Ghica. Chiar în ziua abdicărei, guvernul provizoriu a procedat la alegerea unui nou domn, spre a lua cât mai repede măsurile pentru rezolvarea crizei. Corpurile legiuitoare întrunite au ales în unanimitate pe Filip comite de Flandra, fratele regelui Belgiei, ca domn al Principatelor-Unite Române.

Prin această alegere, cu totul nepregătită, țara a făcut pasul hotărîtor pentru realizarea unei dorințe naționale, manifestată de aproape 40 de ani, formulată apoi de Divanurile ad hoc și afirmată cu stăruință și după unire. În 1859, înainte de a proceda la alegerea domnului, Adunarea Moldovei, din care făcea parte și Cuza, a votat în unanimitate o rezoluție, declarând că: „unirea principatelor într'un singur stat și sub un principe strein din familiile domnitoare ale Europei, cerută în unanimitate da Adunările ad hoc“, dar neadmisă de puterile garante, „a fost, este și va fi dorința cea mai vie, cea mai aprinsă, cea mai generală a nației române“. Alesul însuși a declarat că „primește îndoita alegere ca expresiune neîndoielnică și statornică a voinței naționale pentru unire, însă numai ca un depozit sacru“, și la abdicare recunoșteă din nou că „numai un

principe strein poate închezăşui viitorul României“. Conform acestei dorinţe generale, mai mulţi fruntaşi politici au luat între ei, prin un act semnat în iunie 1865, „legământ ca, la caz de vacanţă a tronului“, să susţină „prin toate mijloacele alegerea unui principe strein dintr'una din familiile domnitoare în Occident“.

Alegerea făcută apoi în persoana comitelui de Flandra eră în contrazicere cu convenţia dela Paris din 1858, care prevedeă că numai un pământeian puteă fi ales domn. În puterea acestei dispoziţiuni, Poarta protestă imediat contra alegerii din 11 februarie şi cereă întrunirea unei conferenţe a puterilor garante; ea cereă ca alegerea să se facă, conform convenţiunei, de către o Adunare la Bucureşti şi alta la Iaşi, precum în 1859. Şi la St.-Petersburg alegerea comitelui de Flandra a produs o vie nemulţumire; ea nu eră primită cu favoare nici de Napoleon III. În asemenea împrejurări, alesul fu nevoit să renunţe la tronul român.

Conferenţa puterilor garante, cerută de Poartă, se întruni la Paris şi începù şedinţele sale în 10 martie (26 februarie st. v.). Guvernul român trimise la Paris pe delegaţii săi, Scarlat Fălcoianu şi Ion Brătianu, spre a face demersurile necesare pe lângă plenipotenţiarii întruniţi în Conferenţă. Agentul diplomatic al Principatelor-Unite la Paris eră Ion Bălăceanu. În deliberările Conferenţei, plenipotenţiarii Turciei şi ai Rusiei nu admiteau alegerea unui principe strein şi cereau măsuri prin cari această dorinţă naţională să fie

zădărnicită. Plenipotențiarii Franciei, Angliei și ai Italiei susțineau dorințele Românilor; cei ai Austriei și ai Prusiei observau o atitudine mai rezervată. Curând după ce Conferența începuse lucrările sale, se ivi candidatura principelui Carol de Hohenzollern, propusă din cercul lui Napoleon III și susținută de Anglia. În 14 (26) martie, Bălăceanu și Brătianu telegrafiau dela Paris această veste, care fu primită în consiliul de miniștri cu un strigăt de bucurie. Din acea zi, situația era hotărâtă.

Candidatul propus, atunci prim-locotenent în regimentul al II-lea de dragoni al gardei prusiene, era fiul al doilea (născut în 8/20 aprilie 1839) al principelui Carol-Anton de Hohenzollern-Sigmaringen (care în 1849 cedase principatul său regelui Frederic Wilhelm IV al Prusiei) și, prin muma sa, principesa Josefina (fica marei-ducese Stefania de Baden născută Beauharnais, o fiică adoptivă a lui Napoleon I), înrudit cu Napoleon III. El era prestrănepotul lui Frederic VI de Zollern, burgravul de Nuremberg, străbunul casei regale a Prusiei, care în 1396 a luptat la Nicopole, împreună cu Mircea cel Bătrân, în oastea creștină, condusă de regele Sigismund al Ungariei contra Turcilor, când pentru prima dată arcașii români au legat frăție de arme ca cavalerii înzelați ai Apusului. Casa princiară de Hohenzollern, întemeiată de comitele Burchard de Zolorin († 1061), s'a împărțit (1227) în două linii: cea suabă, cu comitatul de Zollern, unde se află castelul strămoșesc Hohenzollern, și cea franconiană, cu burgraviatul

de Nuremberg (primit în 1191), apoi cu marchizatul de Brandenburg (primit în 1415). Linia saubă, împărțită apoi (1596) în ramurile Hohenzollern-Hechingen (stinsă 1869) și Hohenzollern-Sigmaringen, a primit titlul de principe de Hohenzollern (Hechingen 1623, Sigmaringen 1638). Ramura Hohenzollern-Sigmaringen, stăpânitoare la obârșia Dunărei, a fost menită să dea naștere dinastiei României.

În 18 (30) martie, în Vinerea mare, Ion Brătianu sosi la Düsseldorf, unde principele Carol venise ca să serbeze Paștele în familie. În ziua următoare, el încunoștință pe principele Carol-Anton că Locotenența domnească avea intenția de a propune poporului alegerea la tron a fiului său, și avu apoi o întrevedere cu principele Carol. Nu știu dacă era atunci între Români un om mai potrivit pentru această misiune decât Ion Brătianu. Asupra principelui Carol și familiei sale, delegatul român făcu cea mai bună impresie, atât prin cunoscuta simpatie ce deșteptă personalitatea lui, cât și prin calitățile de om de stat ce a dovedit în conferențele dela Düsseldorf. În 20 martie (1 aprilie), în ziua de Paște a bisericei apusene, Brătianu telegrafia dela Berlin agentului diplomatic la Paris: „Carol de Hohenzollern primește coroana fără condițiuni. S'a pus imediat în relație cu Napoleon III“. Ziua învierii ce se serbă atunci era și ziua de reînviere a României.

În 30 martie Locotenența domnească institui plebiscitul, chemând pe poporul român „a se pronunța dacă voește să sue pe tronul ereditar al

Principitelor-Unite Române pe Principele Carol Ludovic de Hohenzollern sub numele de Carol I., și publică o proclamație către popor, recomandând alegerea prin plebiscit a Principelui Carol ca „Domnitor al Românilor“. Rezultatul plebiscitului, încheiat în 8 aprilie (ziua de naștere a Principelui), fu: 685.969 voturi pentru, 224 voturi contra. Toată agitația contra principelui strein și contra unirei, făcută de unii ce puneau ambiția lor personală mai presus de interesele țerei, sau de alții ce nu înțelegeau noua epocă istorică pentru desvoltarea statului român, n'a isbutit să obțină decât 224 glasuri contra Alesului Națiunei.

În urma plebiscitului, Conferența dela Paris, nerecunoscând faptul îndeplinit, decise că alegerea domnitorului trebuie să se facă, conform convențiunei din 1858, de către Adunare și numai dintre pământeni. „Dacă majoritatea, fie a deputaților moldoveni, fie a deputaților munteni, ar cere, și unii și alții vor avea facultatea de a vota separat. În caz când majoritatea, fie moldovenească, fie muntenească, s'ar pronunța contra unirei, acest vot ar avea de consecință separațiunea celor două principate“. Adunarea, în ședința sa din 1 maiu, confirmă votul națiunei, cu unanimitatea voturilor exprimate (109 pentru, 6 abțineri), declarând că „voința nestrămutată a Principatelor-Unite este de a rămâne pururea o Românie una și nedespărțită, sub domnia ereditară a unui principe luat dintr'una din familiile suverane ale Occidentului“, și proclamând pe Principele Carol de Hohenzollern

ca „Principe ereditar al României sub numele de **Carol I**”.

Dificultățile ce alegerea săvârșită a avut să întâmpine încă, până la recunoașterea ei din partea puterii suzerane și a puterilor garante, au fost învinse numai după lungi și anevoioase negociațiuni. Cu multă înțelepciune politică, Domnitorul și bărbații ce conduceau atunci destinele României, ajutați de sprijinul Franciei amice contra puterilor adversare (Turcia, Rusia și Austria), au adus la bun sfârșit opera de întemeiere a dinastiei și a statului unitar România.

În ziua de 8 maiu, nou-alesul Domn, însoțit de doi funcționari ai părintelui său și de Ion Brătianu (care, întorcându-se în țară, îl ajunse la Baziaș), trecu incognito, în clasa II (cu suita în clasa I) a unui vapor austriac, hotarul României, la Porțile-de-Fier, și puse piciorul pe pământul românesc la Turnu-Severin, unde cu 1760 de ani mai înainte descălecaser Traian Impăratul spre a întemeia poporul român. Întîmpinat cu entuziasm pe tot drumul dela Severin până la București, vlăstarul rudelor împărătești care venia să întemeieze dinastia română și regatul român își făcu intrarea triumfală în capitală în 10 maiu. Conducându-l la Mitropolie, unde Biserica făcea rugăciuni pentru binecuvântarea și fericirea noii domnii, Domnitorul începînd binecuvîntata și fericita domnie cu deviza strămoșească a casei sale: *Nihil sine Deo* (Nimic fără Dumnezeu). Intrînd apoi în Adunarea țerei, depuse jurămîntul „de a fi credincios legilor țerei, de a păzi religiunea României, cum și in-

tegritatea teritoriului ei, și de a domni ca Domn constituțional“.

În răspunsul la cuvântarea prezidentului Adunării, Manolache Costache, Domnitorul zicea: „Punând piciorul pe acest pământ sacru, am și devenit Român. Primirea plebiscitului Imi impune, o știu, mari datorii; sper că-Mi va fi dat a le împlini. Eu vă aduc o inimă leală, cugetări drepte, o voință tare de a face binele, un devotament fără margini către noua Mea patrie, și acel neînvins respect către lege pe care l-am cules din exemplul alor Mei. Cetățean astăzi, mâine, de va fi nevoie, soldat, Eu voi împărți cu voi soarta cea bună, ca și pe cea rea . . . Credeți în Mine, precum Eu cred în voi“.

Iar în proclamația către poporul român, dată în ziua următoare, Principele chemat să-i creeze un viitor zicea: „Primirea plebiscitului care a pus pe capul Meu coroana lui Stefan cel Mare și a lui Mihai Viteazul Imi impune o mare răspundere. Sper însă că-Mi va fi dat, cu ajutorul lui Dumnezeu și cu un întreg devotament, a asigura nouei Mele patrii o existență fericită și demnă de trecutul ei. Români, sunt al vostru din toată inima și din tot sufletul. Puteți să vă întemeiați pe Mine în ori ce timp, precum Eu Mă întemeiez pe voi“.

Credința și temeiul ce Domn și popor au pus unul într'altul și unul pe altul, în 40 de ani de glorioasă domnie, i-au ajutat să realizeze, unul prin altul, idealul aspirațiunilor din epoca renașterii naționale: unirea desăvârșită, dinastia, ne

atárnarea, ideal încoronat acum 25 de ani cu regala coroană de oțel, și să creeze România contemporană.

*
* *

Primul minister al Principelui Carol I, numit în 11 maiu, a fost compus astfel: Lascar Catargiu (Moldovean, conservator), președinte al consiliului și ministru de interne; Ion C. Brătianu (Muntean, liberal), la finance; Petre Mavrogheni (Moldovean, conservator), la externe; Ion Cantacuzino (Muntean, partidul centrului), la justiție; Constantin A. Rosetti (Muntean, stânga extremă), la culte și instrucțiunea publică; generalul Ion Ghica (Moldovean, dreapta moderată), la războiu; Dimitrie A. Sturdza (Moldovean, partidul centrului), la agricultură comerț și lucrări publice. Erau 4 Moldoveni și 3 Munteni, dintre cei mai de frunte bărbați politici ai țerei, reprezentând toate nuanțele partidelor politice.

Decretul de numire a miniștrilor și cel de amnistie pentru crime și delikte politice, dat în prima zi de domnie, erau cele dintâi decrete domnești în cari se întrebuintă titlul de „Domn al României“. În decretele următoare, Principele luă titlul de „Domn al Românilor“. Numele de „România“, introdus în toate actele interne în locul celui de „Principatele-Unite Române“ de până atunci, dar încă nesancționat prin o nouă constituție, n'a obținut recunoașterea tuturor puterilor decât mai târziu, nefiind admis de Turcia. Chestiunea prin-

cipală eră acum de a obține recunoașterea alegerii îndeplinite.

Trei zile după intrarea Principelui în București, Conferența dela Paris, în urma notei de protestare a Turciei contra „luării în stăpânire a guvernământului principatelor“ de către domnitorul ales contrar convențiunei în vigoare, protestare sprijinită de Rusia și Austria, declară de ilegal acest act și decise că „agenții ce rezidă la București se vor abține dela ori ce demers care ar implica recunoașterea Principelui Carol de Hohenzollern“. Sultanul refuză să primească scrisoarea ce-i adresase Principele, și Poarta amenință cu ocupațiunea militară a țerei, concentrând trupe la Dunăre. Față cu veștile alarmante ce sosiau dela Constantinopole, se decise mobilizarea armatei române, și Adunarea votă un credit de 8 milioane lei în acest scop. Pentru realizarea sumei necesare s'au emis bonuri de tezaur, neputându-se face un împrumut în streinătate. Un consiliu de războiu fu convocat spre a lua măsurile de apărare. Dar la inspecția stabilimentelor militare, Principele află mari neajunsuri în munițiunile de războiu, așa încât trupele chismate sub steag nu puteau fi înarmate în mod îndestulător. Totuși, spre a face față unei eventuale intervențiuni armate, oastea concentrată fu pusă pe picior de războiu.

Între acestea izbucni războiul între Austria, Prusia și Italia, din care puterile aliate, Prusia și Italia, amice României, ieșiră învingătoare. De altă parte, ambasadorul francez la Constantinopole exercită influența sa la Poartă ca s'o aducă la

dispozițiuni mai favorabile pentru România. În asemenea împrejurări, delegatul român Ion Ghica, trimis la Constantinopole ca să trateze pentru recunoașterea Principelui, obțină ca Poarta, cu toate pregătirile sale războinice la Dunăre, să nu mai ridice decât obiecțiuni de formă. Până la înlăturarea și a acestor dificultăți, mai era de rezolvit o grea problemă internă: constituția.

În Adunarea constituantă (deschisă în 28 aprilie), proiectul de constituție, prezentat de guvern și modificat în secțiuni, a fost votat, cu modificări făcute după desbateri furtunoase, în 29 iunie. A doua zi, constituția primită cu unanimitatea voturilor a fost promulgată și jurată de Domnitor. Ea reprezintă ideile liberale și democratice ale epocii, asemănându-se mai mult cu cea belgiană, poate prea liberală pentru un popor abia ieșit de sub protectoratul rusesc și încă supus suzeranității turcești. Dar tocmai această suzeranitate și acel protectorat au făcut ca liberalismul să pătrundă cu atât mai adânc aspirațiunile naționale. În așa înțeles, constituția din 1866, baza dezvoltării politice de atunci încoace, era un rezultat al dezvoltării istorice de până atunci. Cu noua constituție, care în art. 1 proclamă că „Principatele-Unite Române constituiesc un singur stat indivizibil sub denumirea de România“, s'a îndeplinit constituirea noului stat, format prin desăvârșirea unirei, odată cu întemeierea dinastiei.

În desbaterile asupra constituțiunei, o luptă înviersunată între partide s'a încins pentru art. 6 din proiectul guvernului, care glăsuiă: „Religiunea

nu mai poate fi un obstacol la împământenire. În cât privește pe Israeliți, o lege specială va regula admisiunea lor treptată la împământenire“.

În principate, necreștinii erau excluși dela cetățenia română. Mai întâiu proiectul de constituție din 1848 pentru Țara-Românească a proclamat „emancipația Israeliților și drepturi politice pentru ori ce compatrioți de altă credință“; de asemenea partidul național din Moldova cerea în 1848 „emanciparea graduală a Israeliților moldoveni, ca prin măsuri umane și progresive să se opereze prefacerea lor într-o stare de cetățeni folositori ai statului“. De atunci însă, aceste idei s'au schimbat mult cu privire la Evreii din țară, în urma proporțiunilor îngrijitoare ce luă creșterea acestui element strein și inasimilabil. La începutul secolului încă în număr de abia 12.000, ei au crescut până la 1866 până peste 200.000, inspirând o legitimă îngrijare. Mai ales în Moldova, înmulțirea lor excesivă prin continuă inmigrare eră considerată, cu drept cuvânt, ca un pericol național. Acî chestiunea evreească eră de o gravitate excepțională.

Un strigăt de groază se răspândi deci în toată Moldova, în urma articolului privitor la Evrei din proiectul de constituție al guvernului. Agitația antisemită ațîță poporul și în capitală. Când chestiunea evreească se discută în Constituantă, s'au produs turburări și excese contra Evreilor; mulțimea excitată a dărâmat sinagoga numai de curând zidită, pentru a cărei reconstruire Principele a dat apoi 6000 de galbeni din caseta sa particulară. În

urma acestora, guvernul retrase articolul privitor la împământenirea Evreilor, și Adunarea puse în constituție dispoziția din art. 7: „Numai streinii de rituri creștine pot dobândi împământenirea”. Conducătorii statului au înțeles că trebuiau să țină seamă de simțământul poporului, după care se conduce înțelepțește cârmuitorul în nedumerire.

După așezarea constituțiunei, Adunarea constituantă a votat noua lege electorală (promulgată în 28 iulie), și terminându-și cu aceasta lucrările, ea fu dizolvată (6 iulie). După aceasta, în ministerul compus din elemente eterogene, se declară criza, latentă de mai înainte. Conservatorul Lascar Catargiu, neputându-se înțelege cu liberalul Brătianu și cu radicalul Rosetti, își dădu demisia. În noul minister, format de Ion Ghica (15 iulie), au rămas ceilalți patru membri ai fostului cabinet, pe lângă cari au mai intrat George Stirbei (la externe, în locul lui Mavrogheni, trecut la finance) și Ion Strat (la culte și instrucție).

Ion Ghica, până atunci însărcinat a întreține la Constantinopole negociațiunile cu Poarta, a dus la bun sfârșit afacerea recunoașterii Principelui de către puterea suzerană. Prin un schimb de scrisori între marele-vizir și Domnitorul, se îndeplini formalitatea recunoașterii reciproce. Prin scrisoarea vizirului (primită în 7 octomvrie), Poarta recunoaște domnia Principelui Carol ca principe ereditar în linie directă; iar Principele, în răspunsul său (dat în 8 octomvrie), recunoaște suzeranitatea sultanului asupra „Principatelor-

Unite" (Turcia nu admitea numele „România“) în condițiunile specificate în ambele scrisori. Cu vizita făcută apoi sultanului la Constantinopole (12—18 octomvrie), care primi pe Domnitor, ca principe de sânge, cu onoruri excepționale și cu deosebită prevenință, s'a închis chestiunea recunoașterei. Puterile garante au remis apoi Porții note identice pentru recunoașterea domniei Principelui Carol (8 ianuarie 1867).

„Am venit să creez un viitor“,—zicea în maiu ofițerilor săi Domnitorul — „iar nu ca să fac dintr'un trecut baza activității Mele“. Cu vizita la Constantinopole se încheiă pentru totdeauna un trecut de umilire sub suzeranitatea turcească, începând viitorul ce întemeietorul dinastiei române a venit să creeze României.

Înainte și după călătoria la Constantinopole, Principele a vizitat, în primul an de domnie, cele mai multe județe, cu orașele și mănăstirile mai însemnate, călătorii continuate și în anii următori. Peste puțin timp, Domnitorul cunoștea din vedere aproape toată țara, cu frumusețile și neajunsurile ei, cu locuitorii ei, cari îl primiau plini de însuflețire, și cu evreii ei, „neplăcuții conlocuitori“ cari îl făceau „să înțeleagă cum aversiunea contra acestei rase streine a putut să crească atât de puternic la supușii săi indigeni“ *). În aceste călătorii, Principele arăta, în convorbire cu V. Alecsandri, intenția „de a-și inaugura domnia prin înființarea unei întinse rețele

*) *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*. I, 103.

de drumuri de fier“*), plan ce a și început a-l aduce la îndeplinire încă în primul an de domnie. Această lucrare și reorganizarea armatei erau, pe lângă reformele administrative și economice cari urmau a se face, preocupările de căpetenie ale Domnitorului, după așezarea constituțiunei și după regularea situațiunei internațiionale a statului.

Primul parlament ales confom noiei legi electorale, ieșit din alegeri libere, cu o Cameră compusă din $\frac{1}{3}$ guvernamentali, $\frac{1}{3}$ liberali opozițiionali și $\frac{1}{3}$ cuziști și separatiști, nu aveă însă o majoritate guvernamentală pentru aceste proiecte. Fața cu acest rezultat al primelor alegeri constituțiionale, Ghica fu nevoit să-și dea demisia (21 februarie 1867). Ministerul următor (al 3-lea în primul an), format de Constantin Kretzulescu (conservator), eră un guvern de coaliție; însă Ion Brătianu, ca ministru de interne, eră sufletul cabinetului. În 1867 (martie 21) Camera votă concesiunea Barkley-Staniforth (o casă engleză) pentru cea dintâiu cale ferată, linia București-Giurgiu (proiectată încă în domnia lui Cuza). Apoi guvernul prezentă proiectul de lege pentru reorganizarea armatei. Dar dificultățile ce ministerul întimpină în streinătate, mai ales Brătianu, pentru măsurile luate în chestiunea evreească, îl siliră să demisioneze mai înainte de a trece proiectul (29 iulie).

*) T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare, cu priviri asupra desvoltărei politice a României sub domnia lui Carol I.* I, 17.

Noul minister, prezidat mai întâiu de Stefan Golescu (care a fost nevoit a se retrage în urma unor excese contra Evreilor), apoi de fraatele său Nicolae Golescu, cu Ion Brătianu la interne și la finance, a putut trece proiectul militar abia în maiu 1868. Prin noua lege, puterea armată primi o nouă organizare, fiind sporită în măsură însemnată. În acelaș timp, Camera votă (28 maiu), după stăruința energică a Principelui pentru proiectul drumurilor de fier, concesiunea Ofenheim (un consorțiu austriac-englez), pentru linia Burdujeni-Iași-Roman, și concesiunea Strousberg (un consorțiu prusian), pentru celelalte linii, concesiuni combătute cu înviersurare de opoziție și votate de Senat mai târziu (20 septembrie). În anul următor (1869) s'au deschis cele dintâi drumuri de fier, linia București-Giurgiu (22 octombrie) și linia Burdujeni-Roman (3 decembrie).

După trecerea reformei militare și a proiectului pentru căile ferate, ministerul liberal Golescu, care în streinătate nu se bucură de simpatie, fu înlocuit (16 noiembrie 1868) cu un minister prezidat de principele Dimitrie Ghica (conservator moderat), în care a intrat și Mihail Kogălniceanu (liberal moderat) ca ministru de interne (apoi de externe). Corpurile legiuitoare, nefavorabile noului guvern, au fost disolvate, și nouele alegeri au dat o majoritate guvernamentală. Îndreptându-se astfel și raporturile cu streinătatea și situația dinlăuntru, Domnitorul putu să între-

prindă în 1869 prima călătorie în Occident, dela suirea sa pe tron.

Înainte de a plecă în Apus, Principele vizită, la începutul lui august, pe țarul Alexandru II, la Livadia, cu care eră înrudit prin alianță (muma Principelui eră vara împărătesei). La sfârșitul lui august, cel dintâiu tren român de drum de fier, plecând la Dunăre, și vaporul Stefan-cel-Mare (inaugurat în februarie 1869), care făcea să străbată pentru prima oară pavilionul român prin Porțile-de-Fier până la Baziaș, duceau pe Domnul României spre Occident. După vizita făcută împăratului Francisc-Iosif la Viena, Principele plecă la familia sa, unde rămase 12 zile în castelul Weinburg, lângă Reineck. Acolo avu o întâlnire cu delegatul spaniol Salazar, care, trimis spre a oferi coroana Spaniei unui membru al casei princiare de Hohenzollern, dedea a înțelege că privirile Spaniolilor erau îndreptate către Principele României. Domnitorul declarându-i hotărît că simțământul său de datorie nu i-ar permite să schimbe modesta coroană română cu cea regală a Spaniei, delegatul o oferî principelui Leopold, fratele mai mare. Această candidatură a devenit pe urmă motivul războiului franco-german.

Vizitând pe regele Prusiei la Baden-Baden. Principele se întâlni acolo cu principele regal Frederic, cu care îl legă o strinsă prietenie. Întâlnirea fu hotărîtoare pentru căsătoria Domnitorului. Principele Frederic laudă mult pe Principesa **Elisabeta de Wied**, atunci în al 26-lea an (născută în 17/29 decembrie 1843), proacultă,

spirituală, amabilă, plină de nobile sentimente și de un farmec irezistibil, care i-ar fi cea mai deopotrivă consoartă, capabilă de a înțelege chie-marea sa tot așa de naltă ca și Domnitorul însuși. După vizita făcută apoi împăratului Napoleon la Saint-Cloud, Principele plecă la Colonia spre a se întâlni cu Principesa, și-i ceru acolo mâna.

În 4/16 octombrie se serbă logodna, la Monrepos (lângă Neuwied), și în 3/15 noembrie, cununia, la Neuwied. În 12 noembrie perechea princiară, primită cu urările țerei întregi, și-a făcut intrarea serbătorească în capitală, primind la Mitropolie binecuvântarea Bisericii prin mitropolitul Nifon cu tot soborul arhieresc. După Te-Deum, 50 de perechi țerănești din diferite județe, cununate în aceeași zi la Mitropolie și înzestrate de stat, au defilat dinaintea perechei princiare. În amintirea fericitului eveniment, Doamna a creat, ca primul său act în noua sa patrie, un fond de binefacere, din care 8 fete sărmene să fie ajutate cu un dar în ziua aniversară a venirii sale la tron. Eră binefăcătoarea săracilor și viitoarea mamă a răniților pentru patrie, Doamna Românilor care va creă și va îndrumă societățile de binefacere și de activitate nobilă și folositoare a femeiei române și care va străluci în scrierile poetei Carmen Sylva, — aceasta eră Principesa care veni să împodobească tronul României și să dea strălucire coroanei ce va purta ca primă Regină.

La deschiderea sesiunii parlamentare pe 1869/70, discursul tronului desfășură un program de lucrări însemnate, având în vedere convențiuni internaționale, reforme administrative și îmbunătățiri financiare și economice. Dar neînțelegeri în cabinet au provocat demisia ministerului Dimitrie Ghica (27 ianuarie 1870). Noul minister, format de Alexandru G. Golescu (fără culoare politică hotărâtă), eră prea slab pentru o activitate spornică. Liberalii, nemulțumiți de îndepărtarea lor dela putere, atacau cu violență guvernul, necruțând nici chiar pe Suveran. Spre a-și manifesta nemulțumirea contra Principelui, opoziția făcù să se aleagă ca deputat fostul domnitor Cuza, și Camera validă alegerea; dar întemeietorul unirei avù tactul patriotic de a nu primi mandatul oferit în asemenea împrejurări, refuzându-l și după a doua alegere. Manifestările antidinastice ale opozițiunei întărite erau încurajate din afară, mai ales din Francia, unde se impută Principelui că ar urmà o politică tot mai prusofilă și ostilă Franciei. Ambasadorul francez la Viena dedea chiar a înțelege lui Cuza (la Döbling în 1868) că Francia l-ar sprijini a se reîntoarce pe tron; dar acesta îi răspunse că n'ar consimți nici odată să reentre în România prin o intervenție streină. Ministerul, neputând stăpâni situația internă, se retrase (20 aprilie). Sub acest guvern s'a inaugurat monetăria română (24 februarie 1870), în care s'au bătut cei dintâi Caroli de aur, cum și bucăți de argint de un leu, cu efigia Principelui și cu inscripția „Domnul Româ-

nilor". (Monete mărunte, de bilon, s'au bătut mai întâiu în 1867).

Cu ministerul Manolache Costache Epu-reanu (G. Gr. Cantacuzino, G. Manu, P. P. Carp, C. Grădișteanu și A. Lahovari) veni un guvern omogen conservator („juna dreaptă"). Corpurile legiuitoare fiind disolvate, nouele alegeri au dat însă o slabă majoritate guvernamentală. În vreme ce noul parlament era întrunit în sesiune extraordinară (14 iunie—8 iulie), Franția declară războiu Prusiei, în urma candidaturii principelui Leopold de Hohenzollern la tronul Spaniei. În Cameră, opoziția interpelă guvernul asupra politicii sale față de războiul franco-german, cu aluziuni la adresa Principelui. Ministrul de externe, d-l P. Carp, răspunzând zise: „Unde este ginta latină, acolo este și inima României". Situația Principelui era foarte dificilă; dar el a jurat să fie Român, și lucră ca Român, conducându-se numai de interesele României. După închiderea sesiunii, opoziția urmă agitația sa, continuând atacurile începute de mai înainte contra Principelui pentru concesiunea Strousberg, care dedea loc la nemulțumiri, și provocând turburări în Ploiești, unde instigatorii, în frunte cu deputatul Candiano Popescu (fost căpitan în armată), au proclamat „republica" (8 august). Numai nașterea principesei Maria (27 august), însoțită de sperarea că va urma și un moștenitor direct, a mai înseninat zilele neguroase ce câțiva ambițioși nesocotiți pricinuiau atunci Domnitorului și

tinerei Doamne, cari nu aveau dorință mai fierbinte decât fericirea noiei lor patrii.

La deschiderea sesiunei parlamentare pe 1870/1, discursul tronului anunță iarăși mai multe proiecte de legi și reforme. Dar opoziția nu dă răgaz de lucru. In acelaș timp, și afacerea Strousberg, care dețlară că nu va putea plăti cuponul obligațiunilor căilor ferate române, garantate de stat, înăspri situația. Un vot de neîncredere al Căme-rei determină apoi pe guvern a se retrage. I o n G h i c a, indicat de opoziție, fu însărcinat cu formarea noului cabinet (18 decemvrie). Acest. al IX-lea minister nu aveă, afară de prezidentul consiliului, care luă portofoliul internelor, și de d. Dimitrie A. Sturdza, care primi portofoliul financelor, alți membri marcanți. Astfel compus, el nu putea stăpâni nici luptele din parlament nici agitația din țară. El n'a luat măsuri prin cari să împiedece ca în 10 martie o mulțime turburătoare să atace cu pietre sala Slătineanu (astăzi Capșa), unde colonia germană din capitală serbă, printr'un banchet prezidat de reprezentantul Germaniei, ziua nașterei a nou-proclamatului împărat Wilhelm, victoriosul rege al Prusiei, capul casei de Hohenzollern. Poliția, care nu interveni la timp spre a menține ordinea, eră bănuită de conivență. Principele, amărit de nesăbuitele manifestațiuni contra persoanei și casei sale și descu-rajat de starea dinlăuntru, ceea ce îl făcea să se gândească de mai înainte la abdicare, luă atunci hotărîrea de a abdică în urma celor întâmplate. A doua zi dimineața, membrii Locotenenței dom-

noști din 1866 fură chiemați spre a primi iarăși puterea suveranității ce o transmisese Principelui.

În acel moment preacritic, marele patriot Lascar Catargiu a salvat situația care a hotărît soarta țerei și a dinastiei. Venit la palat împreună cu Nicolae Golescu (al treilea membru al fostei Locotenente domnești, colonelul Haralambie, eră absent din capitală), Catargiu, auzind declarația Principelui că i-a chiebat spre a le remite puterea ce a primit din mânilor lor, a găsit, în inima sa de Român și în înțelepciunea sa politică, accente atât de pătrunzătoare și cuvinte atât de convingătoare încât a determinat pe Domnitor să părăsească gândul de abdicare la care eră hotărît. Punând în vedere Principelui marea nenorocire ce abdicarea sa ar aduce României, și asigurând că țara toată nu-l va lăsa nici decum să plece, fostul locotenent domnesc și colegul său au declarat hotărît a nu primi sarcina ce Domnitorul voia să le dea. Ei se însărcinară numai a comunica parlamentului, în ședință secretă, cele aflate. Parlamentul primi încunoaștințarea cu adâncă mișcare și cu asigurarea deplină a devotamentului său pentru tron și dinastie, toți înțelegând gravitatea unei abdicări. Dobândind această convingere, Principele încredință lui Lascar Catargiu misiunea de a formă un nou guvern. În aceeaș 'zi (11 martie) ministerul eră format din conservatori. Astfel marea criză — ale cărei urmări în caz de abdicare, în împrejurările date, cine putea să le măsoare? — a fost înlăturată. Eră serviciul cel mai

mare ce un bărbat politic din domnia Regelui Carol a adus țerei și tronului.

Cu ministerul Lascăr Catargiu a venit, după nouă guverne în mai puțin de cinci ani, un minister care, cu remanieri ulterioare, a guvernat peste cinci ani. Eră cel dintâiu guvern sub care s'au putut face un rând de reforme și îmbunătățiri însemnate și sub care s'au putut încheia cele dintâi convențiuni internaționale ce au precedat neatârhnarea țerei, așa încât România a fost pregătită să intre cu fruntea ridicată în războiul din care a ieșit învingătoare și independentă.

„Vom aplica constituția cu toată sinceritatea“, declară Catargiu în Cameră, la prezentarea noului cabinet; dar el adogă în ședința următoare: „Eu nu voi permite ca ulița să ne facă legi“. În urma votului de neîncredere, Camera fu dizolvată, și nouele alegeri au dat o mare majoritate guvernamentală. La deschiderea noiei Camere (23 maiu), Domnitorul a fost salutat mai călduros decât ori când, și pasagiul din discursul tronului ce anunță hotărîrea Principelui de a-și continua misiunea ce i-a desemnat încrederea națiunei a fost primit cu cele mai entuziaste aplauze, îndelung prelungite. „Schimbarea ce s'a făcut dela 10/22 martie“ — scrieă Principele, la începutul lui iunie, către părintele său — „e surprinzătoare... Reprezentanții de aci (ai marilor puteri) gădesc că România n'a avut niciodată un cabinet așa bun și o Cameră așa bună“.

În Camera conservatoare dela 1871—1875 a intrat și grupul format de membrii societății „Ju-

nimea“ din Iași, cari până atunci se ocupau exclusiv de literatură (formând cercul revistei *Convorbiri Literare* ce publicau), numai d. P. Carp dintre ei ocupându-se mai mult de politică. La îndemnul guvernului, ei s’au decis să intre în acțiune politică, spre a-i da, ca „oameni de ordine“ și dinastici hotărâți, concursul lor pentru consolidarea tronului și a statului. Intrând mai târziu și în minister (T. Maiorescu, T. Rosetti și P. Carp), ei au avut parte însemnată la lucrările săvârșite de cabinetul Catargiu și la îndrumarea politicei conservatoare în direcția reformelor întreprinse.

„Dacă nici cu acești oameni“ — scriea Principele, la începutul noului regim, către împăratul Wilhelm — „nu s’ar putea aduce la îndeplinire reformele necesare, atunci țara este pierdută“. Din fericire, după atâtea schimbări de ministere și frământări între partide, cari nu permiteau o lucrare legislativă spornică, stabilitatea și ordinea, menținută cu mână de fier prin cinci ani, au dat Domnitorului putința de a conduce țara pe calea progresului la isbândă. Intorcându-se din călătoria făcută în aprilie cu Doamna prin țară, care primi pe Suverani cu cel mai viu entuziasm, Domnitorul putea, la serbarea zilei de 10 Maiu, să zică: „Sunt incredințat acum că viitorul României va fi asigurat prin ordine și stabilitate, singura bază solidă pentru prosperarea unei țeri“.

La deschiderea Adunărilor legiuitoare, discursul tronului relevă mai ales remediarea nevoilor financiare, pentru care cerea preferință mai înainte

de toate, puneă în vedere reformele și legile mai urgente, pe lângă convențiunile internaționale ce aveau să fie încheiate, și accentuă din nou ordinea și stabilitatea ca cea dintâiu cerință pentru fericirea țerei; căci „unde nu este ordine, nu este libertate“. Cu această lozincă, pusă în practică de Catargiu cu toată energia convingerei sale patriotice, noul guvern și noul parlament au început roditoarea lor activitate.

*Între reformele și îmbunătățirile introduse, locul de frunte îl avea consolidarea finanelor (P. Mavrogheni, ministru de finance). Prin monopolul tutunului și prin instituirea taxei de timbru și înregistrare (1872), veniturile statului au fost sporite în mod însemnat; introducerea rentei române pe piețele occidentale (1875) dovedea creșterea creditului nostru în streinătate. Înființarea Creditului fonciar rural (1873) și a Creditului fonciar urban (1874), cu capital român, veniă în sprijinul propășirii economice a țerei. Penibila afacere Strousberg fu rezolvată, concesiunea consorțiului fiind reziliată și transmisă Societății acționarilor căilor ferate române (1872), și s'a asigurat terminarea liniilor întreprinse. Deschizându-se liniile București-Roman (continuarea liniei Burdujeni-Pășcani-Roman, deschisă în 1869), cu ramificarea Buzeu-Brăila-Galați-Tecuci-Bârlad (1872), Iași-Ungheni (1874), în legătură cu linia Pășcani-Iași (deschisă în 1870), și București-Vârciorova (1872—1875), rețeaua căilor ferate române fu pusă în legătură cu Austro-Ungaria (în două puncte) și cu Rusia, cu cari state sau încheiat convențiuni

pentru joncțiune. Prin linia Ploești-Predeal, pentru care s'a dat concesiunea Crawley (1875), s'a făcut a treia joncțiune cu Austro-Ungaria (deschisă în 1879). Un act de cea mai mare însemnătate a ministerului Catargiu a fost tractatul de comerț cu Austro-Ungaria, încheiat în 1875 (V. Boerescu, ministru al afacerilor streine), după care a urmat și convenția comercială cu Rusia (1876 martie). Faptul încheierii unui tractat cu una din puterile garante eră începutul pentru recunoașterea neatârării. Opoziția liberală a combătut cu înviersurare tractatul prin care România făcea primul pas spre neatârare, și a ieșit chiar din Cameră, în urma votării lui (28 Iunie); dar ministerul liberal următor a fost acela care i-a dat promulgarea.

Pe lângă însemnatele progrese financiare și economice, s'au făcut mai multe reforme și îmbunătățiri în administrație, s'a stabilit organizația autonomă a bisericeii, prin legea pentru constituirea Sfântului Sinod (1872), și s'a desăvârșit organizarea armatei (generalul I. Em. Florescu, ministru de războiu). La manevrele din 1874, tânara armată română a provocat mirarea ofițerilor streini. La inaugurarea statuei lui Mihai-Viteazul (8 noemvrie 1874), Domnitorul putea să zică: „Sunt sigur că timpul de bărbăție n'a trecut și că, în momentul de pericol, România se va scula ca un singur om, spre a implini ca în trecut datoria sa. Dea Dumnezeu ca în acel moment să pot răspunde și Eu așteptărilor țerei“. În vederea acelui moment ce se apropia, guvernul ceru un credit de 4 milioane pentru armată (votat în ianuarie 1876).

Răscoala pornită în Turcia (1875) ridică prevestitorii nori ai războiului, în care România era chie-mată să dea proba puterii și însemnătății sale. Dar când Principele, în consiliul de miniștri (24 noemvrie), puse chestiunea asupra atitudinii ce guvernul român ar urma să aibă la izbucnirea războiului, miniștrii erau nedumeriți; ei credeau că o atitudine expectativă ar fi cea mai bună. De atunci se putea vedea că războiul nu se va putea face cu un minister conservator. El nu s'ar fi putut face cu atât mai mult cu cât și partidul începea a se desagregă după cinci ani de guvernare, și opoziția liberală devenia tot mai violentă. Dacă agitația antidinastică nu mai putea să aibă trecere, — precum s'a dovedit la moartea micii principese Maria (28 martie 1874), când durerea Suveranilor era împărtășită adânc de popor, strins unit cu dinastia,—totuși agitația opozițiunei contra unei înțelegeri cu Rusia pentru războiu putea să creeze dificultăți serioase. În asemenea împrejurări, cabinetul Catargiu se retrase (1 aprilie 1876) în urma alegerilor pentru Senat, cari au dat un rezultat nefavorabil guvernului.

O nouă formațiune conservatoare sub generalul Florescu a trebuit să facă curând loc unui minister liberal sub Manolache Costache Epureanu (27 aprilie), după care a urmat ministerul Ion Brătianu (21 iulie), ca expresiune adevărată a partidului liberal. Cu acesta, țara căpăta iarăși un guvern tare și de lungă durată, sprijinit pe un partid numeros și bine organizat, precum îl reclamă situația.

2. — Neatârnairea și Regatul. — Cultura în domnia Regelui „Carol I

Când în 1866 Principele Carol luă concediu dela regele Wilhelm I pentru a pleca în România, acesta îi zicea că n'ar fi de demnitatea unui principe de Hohenzollern de a se pune sub autoritatea sultanului. Principele îi răspunse că va recunoaște pentru moment suzeranitatea turcească, însă cu gândul de a se liberă de ea, cucerind pe câmpul de bătaie neatârnairea țerei ce l-a ales.

Cu acest gând, Carol de Hohenzollern se sui pe tronul lui Stefan cel Mare și Mihai Viteazul. În vederea acestui țel, Domnitorul care a venit să câștige neatârnairea României și să întemeieze regatul român și-a format oastea ce voiă s'o conducă la biruință. Această oaste, pentru care supremul ei Căpitan avea cea mai deosebită îngrijire, eră creațiunea lui cea mai aleasă; și când războiul eră la poartă, nime nu avea mai multă încredere în oastea română decât Domnitorul însuși, creatorul ei. „Eu am deplină încredere în tânara mea armată, care arde de dorința de a se arăta“, scrieă Principele, la începutul lui decemvrie 1876, către părintele său.

Răscoala în Herzegovina, Bosnia și Bulgaria, ațîțată prin emisari rusești, și războiul început apoi de Serbia și de Muntenegru contra Turciei (iunie 1876), la îndemnul și cu sprijinul Rusiei, erau preludiul războiului pregătit de îndelung de Ruși spre a restabili prestigiul și influența lor în Răsărit, după înfrângerea și umilirea suferită în

răsboiul de Crimeea. România nu putea și, mai ales, nu trebuia să stea pasivă laoparte în lupta ce avea să hotărească soarta creștinilor subjugăți de peste Dunăre și viitorul ei. Așezarea ei geografică, cum și importanța ei politică și militară, cu tradițiunile trecutului ei istoric și cu aspirațiunile ei pentru viitor, îi desemnau linia de purtare în acest moment hotărîtor, așteptat cu înfocare și cu încredere de tânărul ei Domn, doritor de mari fapte. În vederea evenimentelor ce se pregăteau, Principele a chemat în fruntea guvernului pe bărbatul cel mai indicat și mai hotărît să luă răspunderea situațiunei, Ion Brătianu. Acesta, într'un gând cu Domnitorul și contrar vederilor celor mai cumpăniți dintre oamenii politici ai țerei, eră pentru participarea României la răsboiu, în alianță cu Rusia.

Cruzimile Turcilor în provinciile răsculate, mai ales în Bulgaria, unde răscoala fu crâncen doborîtă, și înfrângerea Serbiei (în august), care eră ajutată de Ruși cu trupe de voluntari și cu munițiuni, trebuiau să aducă în curând complicațiuni cu Rusia. La sfârșitul lui septembrie, Brătianu, însoțit de o deputație, fu trimis la Livadia spre a saluta pe Țarul, sosit acolo cu principele Gorciakov, cancelarul imperiului, și cu ministrul de răsboiu, împreună cu comitele Ignatiev, ambasadorul dela Constantinopole, și spre a se pune în înțelegere cu privire la răsboiul iminent. Deputația română fu primită cu distincție, iar în privința răsboiului s'a admis în principiu încheierea unei convențiuni pentru trecerea armatei rusești

prin România. În noemvrie veni la București trimisul rus Nelidov, cu un proiect pentru convenție. În vreme ce tratările urmau în secret, s'au luat măsuri pentru pregătirile de războiu. Rezervele, chie-mate la concentrarea de toamnă, fură reținute sub steag, regimente noue fură create, și parlamentul a votat creditele necesare pentru armată.

Între acestea, plenipotențiarii marilor puteri se întruniră în conferență la Constantinopole, spre a delibera asupra reformelor de introdus în imperiul otoman, pentru asigurarea păcii. Guvernul român trimise la Constantinopole pe Dimitrie Brătianu, în misiune specială pe lângă Conferență, cu următoarele cereri: recunoașterea neutralității României; în caz de războiu între Turcia și una din puterile garante, celelalte puteri să prescrie României linia de purtare și să-i garanteze neutralitatea; Conferența să determine Poarta a cedă României partea din delta Dunărei ce a aparținut Basarabiei. Și pe lângă cabinetele marilor puteri, guvernul român a făcut demersuri pentru recunoașterea neutralității. Dar numai Austro-Ungharia, recomandând o strictă neutralitate, promitea să susțină cererile României; celelalte puteri au dat răspunsuri evazive. Lipsită de sprijinul puterilor garante în chestiunea neutralității, România câștigă mână liberă de acțiune.

La întrunirea Conferenței dela Constantinopole, noul sultan Abdul Hamid II răspunse (după sfatul liberalului Midhat-Pașa, numit mare-vizir) cu proclamarea unei constituțiuni care acordă drepturi egale înaintea legii pentru toți cetățenii, cu liber-

tăți constituționale europene. Față cu această constituție liberală (desființată pe urmă, după căderea lui Midhat-Pașa), Poarta respinse propunerile de reforme ale Conferenței, ceea ce a dat apoi motivul pentru războiul ruso-turc. Noua constituție osmană, în care Domnitorul României eră considerat ca „șeful unei provincii privilegiate“, a provocat și ruptura cu România. În urma acestei violări a autonomiei țerei, guvernul român trimise o notă de protestare la Poartă, declarând că noua constituție a imperiului otoman nu poate atinge poziția internațională a statului român, stabilită prin capitulațiuni și tractate, și protestând formal contra violărei aduse drepturilor națiunii române. Principele, considerând legătura între România și imperiul otoman ca ruptă prin atitudinea Porții, socotia sosit momentul pentru a se încheia convenția cu Rusia, și hotărî mobilizarea armatei.

Înainte de semnarea convențiunei, Principele chieamă la un consiliu pe fruntașii politici, spre a le cere părerea asupra atitudinii României în războiul dintre Rusia și Turcia. Majoritatea s'a pronunțat pentru neutralitate; M. Kogălniceanu și C. A. Rosetti erau pentru o înțelegere cu Rusia. După consiliu, Kogălniceanu fu numit ministru de externe (în locul lui N. Ionescu, care demisionase, fiind pentru neutralitate) și primi însărcinarea să încheie convenția pregătită de Brătianu. La 4 aprilie fu semnată convenția, prin care guvernul român asigură armatei rusești, destinată a intra în Turcia, liberă trecere prin România și tratarea cuvenită unei armate amice, în condiții-

nile stipulate; iar guvernul rus se obligă să păzească drepturile politice ale statului român și să aibă grije pentru respectarea lor, conform legilor țerei și tratatelor existente, cum și «să mențină și să apere *integritatea actuală* a României». Această din urmă stipulație, prevăzută la cererea Principelui însuș, avea în vedere mai ales Basarabia cedată Moldovei de Rusia prin tratatul dela Paris, a cărei eventuală reanexare, în schimbul unei despăgubiri peste Dunăre, eră în intențiunile în câțva manifestate ale diplomației rusești.

Încă înainte de ratificarea convențiunei prin Adunările legiuitoare (conform legilor țerei, precum eră stipulat), Rușii trecură Prutul, în mai multe locuri, în 12 aprilie. Până la întrunirea Adunărilor, convocate pe ziua de 14 aprilie, consiliul de miniștri a deschis un credit pentru mobilizarea armatei, și Principele a dăruit din lista sa civilă 100.000 de lei pentru a se plăti ofițerilor indemnitatea de război pe prima lună, încă nevoată de Cameră. Principesa făcea pregătirile pentru îngrijirea răniților, studiă organizarea ospitalelor și întocmirile Crucii-Roșe, devotându-se acestei opere de Doamnă cu toată dragostea unei adevărate mame a ostașilor.

La deschiderea Adunărilor legiuitoare, discursul tronului arată că stăruințele pe lângă puterile garante pentru a obține recunoașterea, neutralității au rămas fără rezultat, deci trebuia a feri, cu ori ce preț și cu ori ce sacrificiu, ca România să nu devină teatrul războiului. Parlamentul, trăgând linia de urmare a guvernului în această privință,

va avea să dea mijloacele pentru a putea face față greutăților războiului. «Cât pentru Mine», — încheiă Domnitorul — «fiți siguri că-Mi voiui face datoria. Din ziua de când M'am suit pe acest tron, ilustrat prin atâția mari și glorioși Domni, cugetările lor au devenit marea gândire a domniei Mele: realțarea României, împlinirea misiunii sale la gurile Dunărei și, mai presus de toate, menținerea drepturilor ei *ab antiquo*, apărarea integrității hotarelor ei. Și întru îndeplinirea acestei sfinte datorii, fie bine încredințată țara Mea că, în capul junei și bravei noastre armate, voiui ști a plăti cu persoana Mea». Hotărîrea de a intra în acțiune eră clar exprimată în acest cuvânt de deschidere: programul eră războiul.

Cu mare majoritate, convenția fu confirmată de Cameră și de Senat, cari au votat apoi 10 milioane de lei pentru trebuințele armatei. Mobilizarea fiind terminată la 26 aprilie, Domnitorul luă comandamentul superior al armatei, concentrată în putere de 50.000 de oameni și 180 de tunuri; miliția și garda națională, cu aproape 70.000 de oameni, nu erau chismate sub steag. În aceeaș zi, Turcii începură ostilitățile, trăgând din Vidin asupra bateriilor române dela Calafat; bateria Stefan-cel-Mare răspunse începând focul asupra Vidinului. Au urmat apoi focuri asupra bateriilor românești dela Oltenița și dela Izlaz, cari au răspuns trăgând în bateriile dușmane. După aceste prime ostilități, prin cari Poarta însăși a rupt legăturile cu România, Corpurile legiuitoare au votat în 9 maiu moțiunea de inde-

pendență. În aceeaș ședință s'a votat, ca primul act de neațarnare, proiectul de lege pentru instituirea ordinului «Steaua României». În ziua următoare, în care se serbă aniversara suirei pe tron a Principelui, independența fu proclamată în mod solemn. Astfel ziua de 10 Maiu, memorabilă prin suirea pe tron a întemeietorului dinastiei, ca și prin proclamarea independenței, și aleasă apoi și pentru încoronarea primului Rege român, a devenit cea mai însemnată zi istorică a României, zi de întreită serbătoare națională.

În 15 maiu Principele sosi la Calafat și ordonă a începe focul contra Vidinului. Bateria Carol I, unde se află Principele, trase prima lovitură de tun, nemerind în Vidin. Turcii răspunzând, trei obuze turcești explodară chiar în apropierea Principelui, care salută inimos, ridicând chipiul: un ura entuziast salută atunci pe Domnitor, și muzicile intonară imnul național. Carmen Sylva a cântat în mândre versuri acest epizod din prima zi de luptă pentru neațarnare.

Abia în 10 iunie Rușii începură a trece Dunărea, intrând în Bulgaria și ocupând Dobrogea. La luarea Nicopolei (începutul lui ~~Julie~~ iulie) au cooperat și bateriile române de pe malul opus, bombardând cetatea. Totuși o înțelegere asupra participării armatei române la războiu încă nu eră stabilă. Rusia nu admitea o cooperare română peste Dunăre decât sub condiția unității comandamentului superior, care ar avea să rămână în mâinile generalisimului armatei rusești, marele-duce Nicolae. Principele cerea însă o independență absolută

pentru comandarea trupelor sale. Chestiunea s'a trăgănat până când, în cele din urmă, neisbânda Ruşilor i-a silit să chieame în ajutor armata română.

În iulie Ruşii suferiră două înfrângeri grele la Plevna. Chiar după prima luptă pierdută, Țarul ceru Principelui să treacă cu armata sa peste Dunăre la Nicopole; dar modalitatea cooperării nefiind încă regulată, Principele pregetă. După a doua înfrângere, marele-duce Nicolae trimise Principelui vestita telegramă din 19 iulie, care, cerând ajutor grabnic, începea cu cuvintele: «Turcii adunând cele mai mari mase la Plevna ne nimicesc». Eră poate momentul de a pune condițiuni precise pentru a se asigura contra neajunsurilor suferite apoi la încheierea păcii. Însă Rusia legându-se prin convenție «a menține și apăra integritatea actuală a României», eră inutil a pune din nou aceeaș condiție pentru ajutorul cerut; iar alte condițiuni ce s'ar fi putut obține în acea strimtorare puteau să provoace nouă discuțiuni cu privire la chestiunea integrității, sau nu se împăcau cu delicateța de gentilom a Principelui. De altă parte, respingerea Ruşilor de peste Dunăre ar fi avut ca urmare inevitabilă strămutarea teatrului de războiu pe teritoriul României, ceea ce trebuia ferit «cu ori ce preț și cu ori ce sacrificiu». Astfel Principele se hotărî a trece Dunărea, cu singura condiție a comandamentului independent asupra trupelor sale. Țarul îi încredință chiar comandamentul superior asupra trupelor rusești dinaintea Plevnei, unite cu trupele românești.

Plevna era un punct strategic din cele mai însemnate în Bulgaria. Încă dela începutul războiului, Principele atrăsese atenția asupra acestui punct, recomandând ocuparea lui cât mai grabnică, îndată ce armata rusească va fi trecut peste Dunăre. Însă Rușii au neglijat a ocupa locul în mod îndestulător. Osman-Pașa îi sili a se retrage și se întări acolo, ridicând redute și concentrând 40.000 de oameni, putere sporită apoi până la 60.000. Primul atac al Rușilor asupra Plevnei fiind respins (8 iulie), trupele dela Nicopole și din alte puncte dela Dunăre fură trimise contra ei spre a susține onoarea armelor rusești. În 17 iulie primele trupe românești trecură Dunărea la Nicopole, ca să înlocuească garnizoana rusească. După a doua înfrângere a Rușilor la Plevna (18 iulie), Principele dădu ordin ca o devizie să treacă Dunărea, venind în ajutor Rușilor (20 iulie). Marele-duce Nicolae cerând de urgență nouă ajutoare, Principele plecă (15 august) în cartierul general rusesc, la Gornia-Studena, spre a se înțelege cu Țarul. Acesta îi oferî comandamentul superior asupra trupelor rusești dinaintea Plevnei, cari să opereze în unire cu armata română, formând armata de Vest. Domnul României le-a condus la isbândă.

În 20 august armata română, în prezența Principei, trecu Dunărea la Corabia, pe un pod de luntri construit de ostași. Principele își așază cartierul general la Poradim, aproape de Plevna, comandând o armată de 35.000 Români cu 168 tunuri, și 30.000 Ruși cu 282 tunuri. În 26 august începù bombardarea Plevnei.

„Nainte cu inimă românească, și lumea să ne judece după faptele noastre!“ — Astfel Domnitorul, în ordinul său de zi, înflăcăra vitejia ostașilor săi. — „Reîncepem astăzi luptele glorioase ale străbunilor, alături cu numeroasele și bravele armate ale uneia din cele dintâi puteri din lume... Faceți dar să fâlfăe din nou cu glorie drapelul românesc pe câmpul de bătaie, unde strămoșii voștri au fost, secoli întregi, apărătorii legii și ai libertății!“.

Primul atac făcut de trupele românești fu încununat de izbândă: regimentul al XIII-lea de dorobanți, ajutat de un batalion din regimentul al V-lea de linie — numere memorabile în istoria noastră *) — și de o secție de baterie, a luat cu asalt, în 27 august, un redan turcesc, cea dintâiu poziție cucerită la Plevna. Eră de bun augur această izbândă. În seara de 30 august reduta I-a Grivița eră în mâinile Românilor. Eră prima zi de biruință a armelor române asupra vrăjmașului secular, după 282 de ani dela ultima lor biruință asupra Turcilor sub Mihai Viteazul. Dimineața a fost început atacul general asupra Plevnei pe toată linia. După mari pierderi în rândurile oștii aliate, Românii, ajutați de trei batalioane rusești, au isbutit să ia, la al patrulea asalt, reduta Grivița, izbânda acestui atac general. Un steag și trei tunuri au fost cucerite dela

*) Aceleași numere aveau și legiunile *XIII gemina* și *V Macedonica*, conduse de Traian în Dacia, unde ele au rămas pentru paza provinciei.

dușman. Prin ordin de zi, Domnitorul a dispus ca steagul să fie depus în Arsenal, două tunuri să fie așezate la statua lui Mihai Viteazul, iar cel de al treilea, înaintea corpului de gardă dela Palatul domnesc, unde aceste trofee stau drept mărturie și pildă.

„Succesul durabil, câștigat la 30, aparține trupelor mele“, scrie Prințipele către Doamna, vestindu-i isbânda. Iar în ordinul de zi către vitejii săi ostași, Domnitorul le zice: „Voi ați dovedit că virtuțile străbune n’au perit din rândurile oștenilor români . . . Eu, ca Domnul și Comandantul vostru, sunt mândru de voi și vă mulțumesc“.

Pierderile cele mari în această luptă au arătat că luarea Plevnei cu asalt eră peste puțină: ea trebuia împresurată în regulă, până ce va fi silită a se predă. Impresurarea a durat încă trei luni. Intre acestea, Românii au luat Rahova (9 noemvrie), după trei zile de crâncene lupte. „Isbânda dela Rahova aparține toată armelor române“, scrie marel-duce Nicolae către Prințipele, laudând „bravura și calitățile militare ale armatei române“. Domnitorul, răspunzând la felicitările consiliului de miniștri, zice: „Mă simt mândru a mă afla în fruntea vitezei oști românești, care a încununat cu lauri steagurile sale, a împrespătat gloria străbună și a înscris numele Rahovei din nou în paginile istoriei“ *).

*) Pentru prima oară, Rahova a devenit un nume istoric în 1396, când oastea condusă de Sigismund, regele Ungariei, contra Turcilor, în care se află Mircea cel Bătrân și Frederic VI de Zollern, a coprins-o înainte de **bătălia dela Nicopole**.

După luarea Rahovei, a urmat în curând și căderea Plevnei. Armata de împresurare, atăcată mereu de dușman din pozițiunile lui tari și oprită în operațiunile sale prin ploile și zăpezile de toamnă, înaintă cu mare greutate, stringând cercul în jurul taberei cumplit întărite a lui Osman-Pașa. Provocat la începutul lui noemvrie a se predă, Osman-Pașa răspunse că, mijloacele sale nefiind încă sleite, el va urmă lupta până la ultima putere de rezistență. Viteazul luptător a rezistat până la extremitate. Când toate mijloacele îi erau sleite, el făcù în 28 noemvrie o suprema încercare de a sparge rândurile împresurătorilor spre a ieși, dar fu respins. Românii, ocupând reduta Grivița No. 2, părăsită de Turci, și luând cu asalt redutele dela Opanez, intrară în Plevna și atăcară pe Turci dela spate. Osman-Pașa fiind rănit, capitulă și s'a predat Românilor. La 3 ore după amiazi Principele intră învingător în orașul cucerit. Astfel căzù Plevna, după trei luni de crâncene lupte, cu mari pierderi de ambe părțile. Învingătorii au făcut 40.000 de prizonieri, cu arme și steaguri și cu 77 tunuri ca trofee.

„Povestea faptelor mari ale trecutului“ — ziceă Domnitorul în ordinul de zi adresat ostașilor săi — „voi ați îmbogățit-o cu povestea faptelor nu mai puțin mari ce ați săvârșit, și cartea veacurilor va păstra, pe neștersese ei foi, numele acestor fapte alături de numele vostru... În numele țerei, Domnul și Căpetenia voastră vă mulțumește și vă dă fiecăruia din voi sufleteasca îmbrățișare a vitejilor“.

„Ziua de 28 noemvrie este și rămâne o zi neuitată“, scrieă Principele către Doamna, care în aceste grele și memorabile zile se devotă, cu nepusă râvnă și dragoste, grijei pentru alinarea suferințelor celor răniți pentru patrie. „Mamă“, îi ziceau ostașii în mângăiere, înduioșați de mila și dragostea Doamnei lor. Și generațiuni nesfârșite vor povesti urmașilor, din neam în neam, de Domnul Carol, care a condus la biruință asupra Turcului oastea română și oaste Țarului tuturor Rușiilor, și de Elisaveta Doamna, „mama răniților“.

Căderea Plevnei a fost hotăritoare pentru sfârșitul războiului. Ea eră biruința Domnului României, comandantul superior al oștirilor unite, și a Românilor săi, cari au luat la început Grivița, la sfârșit Opanezul, cari au intrat cei dintâi în Plevna, și cărora s'a predat Osman-Pașa. În tot războiul nu s'a obținut un alt succes militar atât de însemnat pentru rezultatul campaniei întregi, cu atâta artă militară, cu atâta vitejie și cu atâtea jertfe. După îndeplinirea acestei mari fapte războinice, care va rămâne memorabilă în istorie pentru toate timpurile, Principele s'a întors în țara sa, ca și Țarul, disolvându-se armata unită sub comandamentul său. În 15 decemvrie învingătorul își făcù intrarea triumfală în capitală, primit fiind cu un entuziasm cum nu se văzuse până atunci în țară. Ca și în 1866 și în 1869, Domnitorul se duse mai întâiu la Mitropolie, aducând laudă și mulțumire atotputernicului dăruitor al biruinței sale.

Rușii trecură victorioși Balcanul, iar Românii se întoarseră la Dunăre ca să cuprindă Vidinul.

Între acestea, Serbia — care nu luase parte la războiu, încheind pace cu Turcii, după înfrângerile suferite în 1876 — a declarat din nou războiu Turciei (2 decembrie) spre a repara neisbânda, și isbuti să ia Pirotul și Nișul. La Vidin, Românii (aproape 18.000 de oameni cu 84 tunuri) începură în 12 ianuarie 1878 atacul asupra întăriturilor exterioare și luară redutele dela Smârdan; apoi începù bombardarea Vidinului (15 ianuarie). Când cetatea erà aproape să capituleze, sosi știrea că Rușii au încheiat cu Turcii armistițiul dela Adrianopole (19 ianuarie). Ostilitățile încetând, garnizoana turcească a predat Românilor Vidinul. După încheierea armistițiului, Grecia a declarat și ea războiu Turciei, fără să-l facă. Cu pacea dela San-Stefano (19 februarie), încheiată de Ruși, s'a sfârșit războiul.

*
* * *

Tratatul de pace dela San-Stefano, încheiat de Ruși fără consimțământul României, erà, în ce privià România, un act de uimitoare nerecunoștință a Rusiei față de aliata sa. El prevedeà, mai înainte de toate, recunoașterea independenței Muntenegrului și a Serbiei, cu măriti teritoriale pentru aceste principate, cari au avut un rol mai neînsemnat în războiu, și abià în al treilea rând recunoașterea independenței României, cu vaga stipulație că ea va puteà face să valoareze drepturile sale la o despăgubire. Cu privire la provinciile imperiului otoman, se hotăria înființarea unei Bulgarii mari, dela Dunăre până la marea

Egee, ca principat tributar Turciei, și reforme pentru celelalte părți locuite de creștini, pe lângă cesiuni teritoriale în Europa și în Asia. Cesiunea în Europa cuprindea Dobrogea cu delta Dunărei și insula Șerpilor; însă Rusia își rezervă dreptul de a schimba acest teritoriu pentru Basarabia, cedată prin tractatul dela Paris. Așa mulțumiă Rusia, cu toată garantarea integrității României prin convenția încheiată înainte de războiu, pentru scăparea sa la Plevna prin ajutorul ce i-au dat Domnul României și oastea română.

Încă înainte de încheierea păcii, veni la București adiutantul Țarului, generalul Ignatiev, trimis în misiune specială. El cerea, în numele Țarului, retrocedarea Basarabiei, în schimbul Dobrogei. Principele declară hotărît a nu putea da consimțământul său la aceasta. În convorbire, Ignatiev atinse eventualitatea alegerii Principelui la tronul Bulgariei; dar Principele încunjură tema. Ori cât de ademenitoare eră această propunere, Domnul României nu putea să primească cu încredere un plan ce nu se putea aduce la îndeplinire decât pe razimul Rusiei, care acum îi cerea o parte de țară drept răsplată pentru ajutorul primit.

Refuzul Principelui și al guvernului de a trata în chestiunea Basarabiei eră susținut și de Corpurile legiuitoare. Îndată ce stipulațiunile tractatului dela San-Stefano fură cunoscute, Senatul și Camera votară în unanimitate rezoluțiuni prin cari mențineau integritatea României și nu admiteau nici o înstreinare a vreunei părți din teritoriul român contra unei compensațiuni terito-

riale sau a vreunei despăgubiri oarecare. După încheierea păcei, guvernul român luă măsuri contra ocupărei Basarabiei de către trupe rusești și protestă la St.-Petersburg contra tractatului dela San-Stefano. Rusia amenință cu desarmarea armatei române. La această desfidere prea îndrăzneată, Principele răspunse: „Armata română, care la Plevna, sub ochii Țarului, a luptat atât de vitejește, va putea fi nimicită, dar niciodată desarmată“.

Intervenția marilor puteri a împiedecat atunci o ruptură între aliații din războiu. Anglia ceru revizuirea tractatului dela San-Stefano prin un congres european. Rusia se opunea, dar trebui să consimtă în sfârșit la întrunirea congresului dela Berlin, convocat pentru regularea chestiunei orientale. România fu invitată să trimită și ea reprezentanții săi la congres. Brătianu plecă la Viena și la Berlin spre a obține sprijin în chestiunea Basarabiei. Principele Bismarck, spunându-i că Basarabia era o *conditio sine qua non* a Rusiei, recomandă o înțelegere înainte de congres; cedând de bună voie Basarabia, zicea el, România ar putea să obțină foloase mai mari. Dar simțământul țerei era hotărît contra ori cărei transacțiuni în această privință, așa încât nici un guvern n'ar fi putut să asume răspunderea pentru cesiunea de bună voie a unei părți din pământul românesc.

Plenipotențiarilor puterilor întruniți în congresul dela Berlin (1/13 Iunie—1/13 Iulie 1878), modificând tractatul dela San-Stefano, au dat consimțământul lor la reanexarea Basarabiei, cerută de

Rusia. Reprezentanții României, Ion Brătianu și M. Kogălniceanu, au prezentat congresului un memoriu; apoi ei fură invitați la o ședință spre a susține înaintea congresului cauza țerei lor. Invitarea li s'a făcut după ce au fost ascultați mai întâiu delegații Greciei. Lordul Salisbury, plenipotențiarul Angliei, cu o fină ironie la adresa Rusiei, propuse ca, „după ce s'au ascultat delegații unei națiuni care reclamă provincii străine, să se audă și reprezentanții unei țeri care cere ținuturi ce-i aparțin“.

Cu toată convingerea despre dreptatea cererilor României, expuse înaintea congresului de reprezentanții români, plenipotențiarii marilor puteri i-au impus retrocedarea Basarăbiei, dându-i în schimb delta Dunărei cu insula Șerpilor și Dobrogea, aceasta mărită (față cu delimitarea din tractatul dela San-Stefano) până la hotarul Silistriei și până la miază-zi de Mangalia. Recunoașterea independenței României fu legată de condiția acestei cesiuni, pe lângă o altă măsură jignitoare, atingând constituția și legile țerei. La propunerea plenipotențiarului Franciei, Waddington, congresul mai impunea României, ca condiție pentru recunoașterea independenței, acordarea de drepturi politice și civile fără deosebire de religie, care nu va mai putea fi o piedecă pentru împământenire nici pentru admiterea în funcțiuni sau pentru exercițiul unei profesii sau industrii, în ori ce localitate ar fi.

Așa s'au răsplătit României, în congresul dela Berlin, ajutorul dat Rusiei și jertfele aduse pentru

cauza creștinilor supuși jugului turcesc. „In politică” — zicea lordul Beaconsfield, răspunzând la reclamațiunile românești — „ingratitudea este adeseori răsplata pentru cele mai bune servicii”.

Adunările legiuitoare, convocate în sesiune extraordinară (15 septembrie), au luat act de hotărîrea congresului și, supunându-se ei în interesul păcii, au autorizat guvernul a i se conforma. La 1 octombrie Rusia a luat în stăpânire Basarabia, retrăgându-se autoritățile române.

La 14 noiembrie a început și ocuparea Dobrogei de către România. Populația, compusă din Români, Bulgari, Turci, Tătari și Nemți, au primit cu bucurie noua stăpânire. Domnitorul însuși, asistând la intrarea trupelor destinate pentru România transdanubiană, a trecut peste Dunăre la Ghecet, de unde a dat Doamnei o telegramă (păstrată în Arhivele Statului), încunoștiințând-o despre începerea ocupațiunei. Eră restabilirea stăpânirii române asupra vechei posesiuni transdanubiane a lui Mircea cel Bătrân, reunită după 460 de ani cu România.

Dacă pierderea Basarabiei, redată Moldovei de marile puteri în congresul dela Paris, eră dure-roasă din punct de vedere național, câștigarea Dobrogei, cu țărmul mării și cu portul Constanța, eră o despăgubire prețioasă din punct de vedere economic și politic. Stăpână pe ambele maluri ale Dunărei de jos și la țărmul mării, România a câștigat poziția cea mai importantă la gurile marelui fluviu. Această poziție, cu locul de frunte între statele din sud-estul Europei, România —

victorioasă în război, element de ordine și de progres în timp de pace — și-a cucerit ea însăși, prin înțeleapta conducere a Domnitorului și prin virtuțile ostășești și cetățenești ale națiunii.

Însă recunoașterea neatârării României, a neatârării câștigate prin sângele vitejilor săi pe câmpul de bătaie, depindea încă de condiția pusă în tratatul dela Berlin, reclamând drepturi politice și civile pentru cei excluși prin constituție, după care „numai streinii de rituri creștine“ puteau dobândi împământenirea. Știm care era înțelesul acestei dispozițiuni, dictată, nu de intoleranță religioasă, ci numai de grija patriotică pentru soarta țerei. Excluderea necreștinilor dela cetățenia română, păzită cu sfințenie dela încetările principatelor, era mai întâiu o măsură de apărare contra așezării Turcilor în țară, oprită chiar prin vechile capitulațiuni cu Poarta. Constituanta din 1866 a menținut această măsură de apărare, mai ales contra îngrijitoarei imigrațiuni evreiești, numai din motive naționale și economice, iar nici decum religioase.

În urma hotărârii congresului dela Berlin, guvernul român a prezentat Adunărilor legiuitoare, în ianuarie 1879, un proiect de lege pentru modificarea articolului respectiv din constituție. Camera și Senatul, admitând în principiu necesitatea modificării propuse, au fost dizolvate spre a se alege Constituanta. Aceasta a votat în octombrie legea pentru revizuirea articolului 7 din constituție, dispunând că „diferența de credințe religioase și confesiuni nu constituie o piedecă spre

a dobândi drepturile civile și politice și a le exercita*, și stabilind modul de împământenire. Ca măsură de apărare contra înstreinării pământului, s'a prevăzut că „numai Românii sau cei naturalizați Români pot dobândi imobile rurale în România“. Aceleași Adunări, convocate în sesiune extraordinară ca Corpuri legiuitoare, au acordat tuturor locuitorilor de religie mosaică ce au servit sub steag în războiul pentru neatrănare (aproape 900) împământenirea *en bloc*. Ceilalți trebuiau s'o dobândească individual, ca ori ce strein, conform noiei dispozițiuni din constituție. Așa s'a rezolvat penibila chestiune a împământenirii Evreilor, ridicată de congresul dela Berlin.

După recunoașterea independenței din partea tuturor puterilor, îndeplinită formal în februarie 1880, Principele, în lipsă de moștenitori direcți, a regulat succesiunea la tron. Prin un act făcut la Sigmaringen în 21 noemvrie (st. n.) 1880,*) principele Carol-Anton, tatăl, și principii Leopold și Frederic, frații Domnitorului, au dat consimțământul lor formal la articolul 83 din constituție, care dispunea că, în lipsă de coboritori în linie bărbătească ai Domnitorului, succesiunea tronului se va cuveni celui mai în vârstă dintre frații săi sau coboritorilor acestora în ordine de primogenitură. Prin un act din 22 noemvrie (st. n.), principele Leopold, ca fratele mai mare, a renunțat în favoarea fiilor sai. „Pentru cazul când ar plăcea

*) Aceasta e data după *Monitorul Oficial*; însă în *Aus dem Leben König Karls von Rumänien* IV, 367 se dă data de 12 noemvrie.

Providenței divine“ — zicea principele Leopold — „a chema pe unul din fiii mei la această înaltă misiune, nu voiu lipsi a-i pregăti chiar de acum, dezvoltând în inima lor iubirea către această nobilă și vitează națiune, care, după atâtea secole de lupte și de suferințe, a știut, prin propriile sale puteri, a recucerii un loc onorabil în marea familie a statelor suverane“.

Potrivit cu acest loc ce România și-a cucerit sub fericita domnie a Principelui Carol, întemeietorul dinastiei și cuceritorul neatârării, națiunea a încoronat această isbândă a năzuințelor sale dela renaștere încoace, făurind Domnului său, care a condus-o aci, coroana regală ca primului său Rege. În 14 martie 1881 Adunările legiuitoare au proclamat în unanimitate regatul. „În acea zi au fost încoronate silințele seculare, dorințele cele mai vii ale Românilor“ — zicea Regele, răspunzând la urările corpului profesoral și învățătoresc. — „O nouă eră a început pentru România“.

În 10 maiu următor, zi de întreită serbătoare națională, s'a serbat solemnitatea încoronării. O coroană de oțel, faurită în arsenalul armatei dintr'un tun luat dela vrajmașul secular învins la Plevna, a încununat capul primului Rege român, și o coroană de aur, fruntea primei Regine. Principele Leopold de Hohenzollern cu fiii săi principii Ferdinand și Carol, locotenent-feldmareșalul Bauer ca trimis extraordinar al împăratului și regelui Austro-Ungariei, întreg corpul diplomatic, autoritățile înalte ale statului și 4000 delegați din toată țara au asistat la această măreață serbare.

În ziua a doua, un cortegiu istoric și alegoric au defilat înaintea Regelui și a Reginei; iar în ziua a treia, Regele a trecut în revistă trupele, înaintea statuei lui Mihai Viteazul.

„Primesc cu mândrie“, — zicea Regele — „ca simbol al independenței și al tăriei României, această coroană, tăiată dintr'un tun stropit cu sângele vitejilor noștri, sfințită de biserică... Pentru Regina și pentru Mine însă, coroana cea mai frumoasă este și rămâne dragostea și încrederea poporului, pentru care n'avem decât un gând: mărirea și fericirea lui“.

Dragostea Regelui pentru popor și dragostea poporului pentru Rege au încoronat opera începută cu credința poporului în Domn și cu credința Domnului în popor.

În 25 de ani dela așezarea regatului, România a realizat cele mai însemnate progrese pe toate terenurile vieții publice. Această parte a domniei Regelui Carol, bogată în reforme și îmbunătățiri înlăuntru, însemnată prin poziția ce România a câștigat în afară ca factor politic în sfatul statelor europene, cere a mai fi studiată după materialul istoric ce așteaptă încă să fie adunat sau publicat, spre a putea fi apărută îndestul. Aci ne vom mărgini a rezuma faptele mai însemnate din dezvoltarea interioară a statului și progresele făcute în cultura intelectuală a țerei.

După serbarea încoronării, Ion Brătianu — care se retrăsese cu o lună mai înainte, făcând

loc unui minister prezidat de fratele său Dimitrie Brătianu (10 aprilie — 9 iunie 1881) — a fost chemat iarăși în fruntea guvernului. Partidul conservator, divizat în două fracțiuni (vechii conservatori și junii conservatori sau „junimiști“), cu vederi deosebite asupra reformelor cerute, ca și asupra politicii externe, eră prea slab ca să poată înlocui la putere pe numerosul partid liberal. Astfel noul minister Ion Brătianu s'a menținut, cu remanieri, încă șapte ani, și abia coaliția vechilor conservatori cu liberalii disidenți, formând un partid „liberal-conservator“ (desființat apoi), l-a silit a se retrage.

În acești șapte ani, silințele guvernului au avut în vedere mai ales dezvoltarea economică și puterea armată, pe lângă desavârșirea organizațiunii înlăuntru și întărirea pozițiunii regatului în afară. Prin întemeierea Băncii Naționale și a Casei de economie, înființate încă în 1880, cum și prin înființarea Caselor de credit agricol în județe (1881), s'au creat institute financiare de cea mai mare importanță economică. Răscumpărându-se căile ferate dela Societatea acționarilor ce a înlocuit consorțiul Strousberg (1882), statul a intrat în posesiunea unei întinse rețele de drumuri de fier, pentru a cărei completare a întreprins a construi, în regie și prin ingineri români, alte linii. Prin legea pentru încurajarea industriei naționale (1887), s'au pus bazele pentru dezvoltarea industriei mari. S'au votat credite însemnate pentru construirea de edificii publice: localuri pentru autorități, școli, cazarme, ș. a., cum și pentru construirea podului

peste Dunăre, pentru mărirea portului Constanța și pentru înființarea serviciului de navigațiune fluvială și maritimă. Spre a răspunde mai bine nevoilor economice, s'a înființat ministerul agriculturii industriei comerțului și domeniilor (1883), separându-se acest departement de cel al lucrărilor publice. În interesul apărării naționale, s'au făcut puternicele fortificațiuni din jurul Bucureștilor, după planurile generalului Brialmont, și fortificațiunile pe linia Focșani-Nămoloasa-Galați, după sistemul maiorului Schumann, s'a dat flotilei o nouă organizație (1886) și s'a sporit armata *).

În politica externă s'a făcut un pas însemnat prin apropierea României de tripla alianță (Germania, Austro-Ungaria și Italia), care îi garantează dezvoltarea pașnică înlăuntrul (1888). Odată cu aceasta, s'a ajuns la o înțelegere în chestiunea Dunărei, aplanându-se diferendul dintre România (reprezentată în Comisiunea Europeană a Dunărei, conform tractatului dela Berlin) și Austro-Ungaria, care pretindea un drept de supraveghiere fluvială dela Porțile-de-Fier în jos. În urma reclamațiunilor României, Austro-Ungaria a renunțat la aceste pretențiuni, admise de celelalte puteri atât în Comisiunea Europeană cât și în conferința dela Londra (1883), și România a obținut dreptul exclusiv de supraveghiere fluvială în apele sale până la Galați, unde începe autoritatea Co-

* Astăzi (1906) puterea armată este de 60.000 oameni și 400 tunuri în timp de pace, și aproape 200.000 oameni (cu miliția, peste 300.000), pe picior de războiu; marina militară numără în total 27 vase.

misiunei Europene. În privința bisericească, România a câștigat neatârhnarea de patriarhatul de Constantinopole, acesta recunoscând autocefalia Bisericei române (1885).

În politica internă, reforma cea mai însemnată a fost revizuirea constituțiunei (1884), modificându-se dispozițiunile privitoare la Corpurile legiuitoare. În locul vechilor patru colegii pentru Cameră s'au făcut numai trei colegii, și s'a lărgit dreptul de alegere, reducându-se censul pentru colegiile superioare. Totuși această reformă n'a satisfăcut elementele mai democratice, cari cereau colegiul unic, ceea ce a provocat separarea lui Ion Brătianu de vechiul său amic C. A. Rosetti. După modificarea constituțiunei, aceleași Adunări au votat legea prin care s'a instituit domeniul Coroanei, format din 12 moșii mari ale statului. Sub administrația d-lui Ion Kalinderu, domeniul Coroanei a devenit model de economie rurală și pildă de îngrijire pentru binele intelectual și material al țăranilor, servind ca luminos exemplu în această privință.

După retragerea lui Ion Brătianu (23 martie 1888), s'au succedat, în mai puțin de patru ani, patru ministere conservatoare (Teodor Rosetti, Lascar Catargiu, G. Manu și I. Em. Florescu), până când cu ultimul minister Lascar Catargiu, ca expresiune a întregului partid conservator, a venit iarăși un guvern tare și mai durabil.

Sub ministerele T. Rosetti (23 noemvrie 1888—29 martie 1889) și G. Manu (5 noemvrie

1889—21 februarie 1891) s'a făcut însemnata reformă financiară prin care s'a suprimat agiul, introducându-se valuta de aur (Men. Ghermanî, ministru de finance), și legea pentru organizarea judecătorească, întinzându-se inamovibilitatea asupra Curților de apel și asupra președinților tribunalelor (T. Rosetti, ministru de justiție). Prin trecerea în administrația statului a liniilor ferate Burdujeni-Roman și Pașcani-Iași, dela compania Lemberg-Cernăuți-Iași (februarie 1889), s'a întregit rețeaua căilor ferate ale statului. Chestiunea succesiunii la tron a fost regulată în mod definitiv, principele Ferdinand, al doilea fiu al principelui Leopold de Hohenzollern, fiind declarat moștenitor presumpțiv al Coroanei, cu titlul de Principe al României, și înscris ca atare în apelul nominal al Senatului (14 martie 1889). Entuziasmul cu care Principele moștenitor a fost primit la sosirea sa (19 aprilie), stabilindu-se în țară, eră o nouă dovadă de iubire și devotament pentru tron și dinastie.

În amintirea aniversării de 25 de ani de domnie, serbată în 1891, Regele a înființat „Fundațiunea Universitară Carol I“, cu destinația de a întreține un local de întrunire cu o bibliotecă pentru studenții universitari și de a le da ajutoare, fundație menită în acelaș timp „să contribuie a întări frăția printre tinerimea universitară și a hrăni simțământul patriotic care înalță sufletul ei“. La inaugurarea fundațiunei sale (14 martie 1895), augustul fundator zicea: „Dorind a lăsa în urma Mea o mărturie vie a sentimentelor ce Mă însuflețesc

către țară, și a arăta totdeauna necurmatul interes ce am pentru instrucțiune, am închinat tinerelor generațiuni acest locaș de studiu, cu falnica menire de a contribui la răspândirea și înflorirea științei în România... După cum va fi tinerimea noastră de astăzi, așa va fi și România de mâine... Pusam în temelia acestei case a tinerimei universitare via Mea credință în viitorul României“.

Cu credință în viitorul țerei și al dinastiei, întemeietorul regatului român putea să privească mândru la opera sa de 25 de ani, despre care împăratul Germaniei, Wilhelm II, zicea: „Domniei înțelepte și energice a Maiestății Voastre peste un popor deștept și destoinic se datorește dacă România, după grele lupte, a devenit un membru deplin îndreptățit și cu vază în sfatul popoarelor, și dacă sub sceptrul Maiestății Voastre fiecare Român se poate bucura de mândra conștiință de a face parte dintr'un stat care, ca purtător al unei culturi străvechi, are simpatiile binevoitoare ale tuturor națiunilor civilizate“.

Ultimul minister Lascăr Catargiu (27 noemvrie 1891—3 octomvrie 1895), în care au intrat și trei dintre junimiști, de curând constituiți ca „club constituțional“ sub șefia d-lui P. Carp, a inaugurat spornica sa activitate cu un larg program de reforme și îmbunătățiri (ianuarie 1892). Cele mai însemnate cari au fost aduse la îndeplinire sunt: înființarea Creditului agricol (organizat ca institut central cu filiale în județe, în locul Caselor de credit agricol), legile pentru organizarea ministerelor și a serviciilor dependente,

legea învățământului profesional, legea învățământului primar și normal-primar, legea clerului mirean și a seminarelor, legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice, legea pentru organizarea comunelor urbane, legea gendarmeriei rurale, înființarea de spitale sătești și alte măsuri sanitare, legea vânzării bunurilor statului în loturi mici pentru țerani, legea minelor, legea pentru construirea și exploatarea căilor ferate de interes local, construirea podului peste Dunăre „Regele Carol I” (inceput în 1890 și inaugurat în 14 septembrie 1895) și începerea lucrărilor de construcție la portul Constanța, pe lângă mai multe construcțiuni de biserici, de școli și de localuri pentru autorități.

În 29 decembrie 1892 s’a serbat la Sigmaringen cununia Prințelui moștenitor Ferdinand cu Principesa Maria de Marea-Britanie și Irlanda, a căror binecuvântată căsătorie a dat României pe tinerii vlăstari ai dinastiei, născuți pe pământul românesc și crescuți în legea țerei, strângând și întărind tot mai mult legăturile dintre dinastie și națiune. În 1894 s’a serbat nunta de argint a Suveranilor, în amintirea căreia auguștii binefăcători ai săracilor au fundat „Așezământul Carol-Elisaveta” pentru ajutorarea muncitorilor rurali.

După patru ani de guvernare din cele mai fecunde (asemenea celei din 1871—1876 și celor două ministere în Brătianu), cabinetul Lascar Catargiu s’a retras (3 octombrie 1895), făcând loc partidului liberal. Puțin după ultimele lor minis-

tere, au trecut din viață și Ion Brătianu († 1891) și Lascar Catargiu († 1899), cei doi capi ai partidelor politice opuse, mari patrioți din marea generație care a creat România contemporană, și cei mai de frunte bărbați politici din domnia Regelui Carol, cari au adus cele mai însemnate servicii tronului și țerei.

În anii următori, abia ministerul liberal Dimitrie A. Sturdza (14 februarie 1901—22 decembrie 1904), venit după trei formațiuni liberale (D. A. Sturdza până la 21 noiembrie 1896, P. S. Aurelian până la 31 martie 1897, D. A. Sturdza până la 11 aprilie 1899) și două conservatoare (G. Gr. Cantacuzino până la 7 iulie 1900, P. Carp până la 14 februarie 1901), a avut durată mai lungă, spre a putea aduce la îndeplinire lucrări mai însemnate. Până la 1901 sunt de relevat: înființarea Casei Școalelor (1896), legea asupra pescuitului (1896), legea asupra învățământului secundar și superior (1898), legea pentru organizarea marinei militare (1898), legile pentru organizarea ministerului de război și a ministerului agriculturii industriei comerțului și domeniilor (1900), înființarea Casci de economie credit și ajutor a ofițerilor (1900) și instituirea Creditului județean și comunal (1900). Reformele financiare, întreprinse de ministerul P. Carp spre a preîntîmpina criza provocată prin calamitatea agrară din 1900, n'au izbutit: proiectul impozitului pe venit, care impunea păturilor mai avute sarcini mai mari, n'a întrunit majoritatea în Cameră, și guvernul a demisionat. Ministerul următor D. A. Sturdza a căutat să

preîntîmpine criza financiară prin reduceri bugetare foarte simţitoare, cu economii forţate, şi a reuşit să restabilească echilibrul în finanţele statului şi mai ales creditul său în streinătate. Regele însuşi a renunţat la 20° 0 din lista sa civilă, potrivit cu reducerile făcute la salariile funcţionarilor. În legătură cu această politică financiară, s'a făcut noua lege a pensiunilor (1902), s'au înfiinţat Casa de economie credit şi ajutor a corpului didactic şi Băncile populare săteşti (1903). Alte lucrări mai însemnate ale acestui minister sunt: înfiinţarea Casei Bisericei (1902), legea pentru organizarea meseriilor (1902), legea pentru organizarea poliţiei generale a statului (1903), introducând stabilitatea funcţionarilor acestui serviciu, şi legea pentru organizarea comunelor rurale (1904). Neînţelegeri în sinul partidului au grăbit retragerea lui dela putere, în mijlocul unei activităţi spornice a unui guvern din cele mai bine alcătuite ce au dat liberalii.

În 1896 Regele a primit vizita împăratului şi regelui Austro-Ungariei, Francisc-Iosif, prin care amicia între cei doi Suverani şi între statele lor a devenit cu atât mai strinsă. În 1898 Regele, însoţit de Principele moştenitor, a făcut o călătorie de două săptămâni în Rusia, vizitând pe împăratul Nicolae II. Cu prilejul aniversării de 25 de ani a războiului pentru neatârnamare, serbată în 1902, Regele a vizitat câmpul de bătaie la Plevna. „Cu o emoţiune adâncă” — zicea învingătorul, emoţionat şi emoţionând, în cuvântarea rostită în Academia Română (şedinţa dela 21 martie 1904) —

„am călcat pe acest pământ, stropit și sfințit de sângele vitejilor noștri. Pe pragul paraclisului ridicat în a lor pomenire, mitropolitul de Vrața ne-a întâmpinat cu o mișcătoare cuvântare: *Sculați-vă din morminte*, zicea el, arătând câmpul de luptă unde zăceau cei căzuți. *Sculați-vă voinicilor, iată că a venit Regele vostru să vă mulțumească pentru jertfele voastre*. — Ca la un adevărat pelerinaj am mers la Grivița spre a mă închină, cu dragoste și venerațiune, înaintea mormântului acestor vrednici fii ai țerei, cari și-au dat viața pentru neatârnarea României“.

Trecerea puterii delă partidul liberal la cel conservator (22 decembrie 1904), ca și precedenta schimbare de regim, la venirea guvernului liberal, s'au făcut fără turburările și vrajba de altă dată, ceea ce este o dovadă îmbucurătoare de îndreptarea moravurilor politice. Sub ministerul conservator, prezidat de d. G. Gr. Cantacuzino, s'au trecut, în sesiunile legislative din 1905—1906, câteva proiecte de legi importante: înființarea Casei de economie credit și ajutor a funcționarilor ministerului de finance și administrațiilor dependente, înființarea secțiunei III pentru jurisdicția administrativă la Curtea de casație și justiție, legea pentru darea în concesiune a terenurilor petrolifere ale statului, introducerea stabilității funcționarilor în administrația finanelor statului prin noua lege pentru organizarea acestui serviciu, înființarea Casei artelor.

Dar cea mai remarcabilă lucrare este negreșit organizarea expozițiunei din est-an (1906), la îm-

plinirea celor 40 de ani de glorioasă domnie a Regelui și a celor 25 de ani dela întemeierea regatului, coincidând cu împlinirea a 18 secole dela întemeierea poporului român în Dacia cucerită de Traian Impăratul. Această primă expoziție generală română, pentru a cărei reușită comisarul general d. Dr. C. Istrati, inițiatorul ei, și-a câștigat deosebite merite, este menită să înfățișeze progresele mari ce România contemporană a realizat în dezvoltarea sa economică și culturală, ca statul cel mai înaintat din sud-estul Europei. Participarea Românilor din Austro-Ungaria, alături de marea monarhie vecină, face ca această expoziție să fie o serbare a civilizațiunii întregului neam românesc pentru întreita aniversară a celor trei mai mari date ale istoriei sale.

*
* * *

Cultura intelectuală în domnia Regelui Carol a luat avânt în proporție egală cu progresele făcute pe terenul politic și economic. Domnia întemeietorului dinastiei și al regatului a fost inaugurată cu întemeierea celui mai înalt institut de cultură a toată românia, „Academia Română“. După instituirea plebiscitului pentru alegerea Principelui Carol de Hohenzollern, Locotenența domnească a dat decretul pentru înființarea „Societății literare române“ (1 aprilie 1866), care s'a constituit, sub președinția de onoare a Suveranului, ca „Societate academică română“ (1867), transformată apoi (1879) în „Academia Română“ de astăzi. Înaintarea culturii naționale a devenit una din preo-

cupărilor principale ale Domnului și Regelui Carol. „Puterea unui stat modern se măsoară mai ales după gradul culturei sale intelectuale,” — zicea Domnitorul la inaugurarea universității din București, completată cu facultatea de medicină (14 decembrie 1869), și puneă drept țel al culturei românești ca România să devină „un centru de lumină în Orient”. La proclamarea regatului, Regele putea să vadă cu mândrie „focarul civilizațiunei și al instrucțiunei în Orient” în România sa.

Chiar din primul an de domnie, Suveranul avea o deosebită solitudine pentru învățământ, „hrana sufletească a poporului”, cum spuneă mai târziu. „Dau cea mai mare importanță instrucțiunei publice” — zicea tânărul Domn, răspunzând rectorului universității la urările de anul nou 1867 — „și sper că profesorii vor pune toate stăruințele lor pentru desvoltarea spiritului și formarea moravurilor tinerimei noastre pe calea urmată în toate țerile civilizate”. Văzând „temelia învățăturai în școalele normale”, Domnitorul a fundat, în primul an de domnie, Școala normală Carol I (mutată apoi dela București la Câmpulung), pentru a cărei înființare a dăruit suma de 150.000 lei. Vizitând școalele și luând adeseori parte la distribuirea premiilor, Suveranul avea grije să arate, în cuvântările ce ținea la aceste ocaziuni ca un adevărat învățător și educator al poporului său, calea de urmat în învățământ, prin care școala trebuie să fie „sanctuar al științei, al moralei și al patriotismului”. Cu multă căldură, augustul în-

vățător recomandă direcția națională în învățământ. „Faceți dintr'însele“ — zicea Domnitorul în 1876 institutoarelor cărora era încredințată creșterea fiicelor țerei — „mai ales Românce cari să nu uite că în ele trebuie să se păstreze vie, ca în niște nestinse candelă, flacăra religiunii și a patriotismului. Faceți ca ele să meargă pe urmele acelor lăudate femei ale neamului românesc al căror nume istoria și poezia ni l-au transmis cu iubire și cu respect“. De asemenea o deosebită grijă avea Suveranul pentru răspândirea învățământului primar. „În ziua aceea voiu fi pe deplin mulțumit, când fiecare Român va ști să scrie și să citească,“ zicea, asistând la distribuirea premiilor la elevii școalelor primare (1876), Domnitorul grijnic de cultura poporului.

Sub asemenea îndemn, învățământul a luat o desvoltare însemnată. În 40 de ani, numărul școalelor primare s'a îndoit (4273 față cu 2153), iar numărul elevilor s'a încincit aproape; cu toate acestea, abia jumătate din copiii în vârstă de școală urmează învățământul obligatoriu, și numărul analfabeților este încă foarte mare. Școalele secundare și speciale de grad secundar s'au înmulțit mai bine decât încincit (148 față cu 26), iar numărul elevilor e aproape de șapte ori mai mare*). Învățământul superior a progresat în măsură proporționată: cele două universități s'au completat prin înființarea facultăților de medi-

*) După datele oficiale ale M. C. ș. I. (D. Hurmuzescu *Învățământul în România după 40 de ani*, București, 1906).

cină (la București în 1869, la Iași în 1879) și a facultății de teologie (la București în 1884), s'au creat catedre nouă (la București sunt 85 față cu 22, la Iași 64 față cu 17), laboratoare, institute și seminare universitare, și s'au înființat școale speciale superioare (Școala națională de poduri și șosele, 1875, Școala superioară de agricultură și Școala specială de silvicultură, 1883). Institutul de bacteriologie, înființat pe lângă facultatea de medicină din București (1887), a câștigat, sub direcția d-lui Dr. V. Babeș, un renume european. Muzeul de istorie naturală (înființat în 1836) s'a dezvoltat, în timpul din urmă, în mod considerabil; muzeul de antichități (înființat în 1864), însemnat prin colecțiunile sale, lasă încă de dorit în privința organizării și instalațiunii. Arhivele Statului, înființate în 1862 prin unirea arhivei Țerei-Românești (1831) și arhivei Moldovei (1832), au fost instalate (în maiu 1866, după dese strămutări din local în local) în mănăstirea Mihai-Vodă, al cărei local, destinat atunci pentru această instituție, s'a adaptat în parte (abia dela 1900 încoace) pentru trebuințele serviciului, așteptând încă completarea necesară. Odată cu adaptarea localului, s'au luat și măsurile cuvenite pentru buna întocmire a depozitelor și pentru a înlesni cercetarea tezaurului istoric ce ele păstrează. Budgetul ministerului cultelor și instrucțiunii a sporit dela 7½ milioane (din aproape 60 milioane budget general) la 27.771.108 lei (din aproape 237 milioane budget general).

Legea instrucțiunii publice din 1864 a fost mo-

dificată în parte în 1879 și în 1883; proiectul unei modificări generale, prezentat de d. T. Maiorescu în 1876, ca și proiectul d-lui D. A. Sturdza din 1886 n'au isbutit, dar ele au format baza pentru reformele ulterioare. În 1893 d. Take Ionescu a început reforma învățământului, prin noua lege asupra învățământului primar și normal-primar (modificată în 1896, 1901 și 1904). Au urmat apoi noua lege asupra învățământului secundar și superior din 1898 (modificată în 1901 și 1904) și noua lege asupra învățământului profesional din 1899 (modificată în 1901) ale d-lui Sp. Haret, care a pus cele mai mari silințe pentru reorganizarea învățământului.

În raport cu dezvoltarea instrucțiunii au progresat și științele. Mai ales studiul istoriei și limbei naționale, cum și studiile științifice și medicale cu privire la pământul și populația țerei au luat, în timpul mai nou, un avânt îmbucurător.

În literatura frumoasă, scrierile cele mai însemnate s'au produs dela 1866 încoace. Locul de frunte îl ocupă Vasile Alecsandri († 1890), a cărui activitate literară a început pe la 1840 și ajunse la apogeu după 1866. El era unul dintre membrii cei dintâi ai societății „Junimea” din Iași, care a inaugurat un nou curent literar prin revista *Convorbiri Literare* (începută în 1867 și continuată fără întrerumpere până azi), unde din primul an el a publicat cele mai multe din scrierile sale. Răsboiul pentru neatârnare i-a inspirat poeziile patriotice „Ostașii noștri”. Când domnul și viitorul Rege al României se întoarse învingător din răs-

boiu, regele poeziei române și bardul latinității repurtă la Montpellier (1878) victoria prin „Cântecul gintei latine“, care a obținut premiul ca imn al popoarelor romanice. Mihail Eminescu († 1889), de asemenea membru al „Junimei“, este reprezentantul cel mai însemnat al noiei generațiuni în mișcarea literară. Noutatea fondului și a formei, vigoarea și plasticitatea limbei, sonoritatea versului dau poeziilor sale un farmec deosebit, așa încât mai ales sub înriurirea lui a urmat a se desvoltă poezia română mai nouă. În cercul *Convorbirilor Literare*, a căror „direcție nouă“ în literatură fu îndrumată, sub îndelungata conducere a d-lui Iacob Negruzzi ca redactor, prin criticele literare ale d-lui Titu Maiorescu, înriurind puternic întreaga mișcare literară, se găsesc și ceilalți scriitori (prozatori și poeți) mai însemnați: Ion Ghica († 1897), Ion Creangă, neîntrecutul povestitor popular († 1889), Nicolae Gane, Anton Naum, Dimitrie Ollănescu-Ascanio, *) Ion Slavici, Ion Caragiale, Alexandru C. Cuza, Duiliu Zamfirescu, ș. a., pe lângă unii mai tineri, cum și poetele Veronica Micle († 1889) și Matilda Cugler-Poni. Și poeții Alexandru Vlăhuța și George Coșbuc și-au făcut în acest cerc prima lor reputație literară. Afară de aceștia, sunt mai însemnați ca prozatori: Alexandru Odobescu († 1895), Bogdan Petriceicu-Hășdeu **) și Barbu Delavrancea. Dintre

*) [† 1908]. **) [† 1907].

nouele reviste literare sunt mai remarcabile: *Semănătorul*, la București, și *Viața Românească*, la Iași, în cari se afirmă unii scriitori mai tineri.

Ca fruntași ai tribunei române dela 1866 încoace sunt mai renumiți: Mihail Kogălniceanu († 1891), Alexandru Lahovari († 1897), Petre Carp, Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman, Take Ionescu și Barbu Delavrancea. Presa, cu libertatea absolută ce-i acordă constituția, s'a desvoltat mai mult în număr decât în calitate, și lasă încă destul de dorit pentru formarea opiniunii publice și mai ales pentru educarea politică.

Artele, cari în principate au fost cultivate aproape exclusiv ca arte religioase (arhitectură și pictură bisericească, sculptură în piatră și în lemn, lucrări în metal și în filigram, cusuturi cu fir și cu mătase) s'au desvoltat ca arte profane abia în secolul al XIX-lea. După modeste începuturi înainte de 1866, pictura a luat de atunci încoace un avânt mai mare, prin Teodor Aman († 1891), Nicolae Grigorescu,*) ale cărui peizaje și tipuri din țară sunt cele mai de frunte opere ale artei naționale, George Mirea, și alți pictori mai tineri, cari dau frumoase speranțe. Și sculptura are unii reprezentanți de merit, între cari mai ales Carol Storck († 1887), Ion Georgescu († 1898), George Vasilescu († 1898), ș. a. în viață. Dela dâșii sunt câteva monumente, busturi și alte lucrări de valoare. Prin artiști streini

*) [† 1907]

s'au facut statuele ecuestre ale lui Mihai Viteazul, la Bucureşti (1874), şi Stefan cel Mare, la Iaşi (1883), cum şi unele din monumentele marilor bărbaţi ai ţerei.

În arhitectură s'au făcut mai multe lucrări foarte însemnate. După îndemnul Suveranului, s'au restaurat vechile monumente religioase: biserica episcopală dela Curtea-de-Argeş, biserica Trei-Ierarhi şi biserica Sf.-Nicolae din Iaşi, catedrala dela Târgovişte şi biserica Sf.-Dumitru din Craiova, pentru cari lucrări s'a chemat în ţară arhitectul specialist *Lecomte du Noüy* (1875). Vechea biserică domnească dela Argeş, cel mai vechiu monument al ţerei, şi biserica Mihai-Vodă, cea mai veche construcţie păstrată în capitală, ar merită aceiaş solicitudine. Nu mai puţin rămâne de dorit construirea unei catedrale în capitală, lipsită de o biserică monumentală, cu toate bisericile sale multe. Dintre celelalte construcţiuni mai mari ce s'au executat, cea mai însemnată este, pe lângă unele clădiri publice în capitală, mărşul pod peste Dunăre „Regele Carol I“ (cel mai lung pe continent), construit sub direcţia d-lui *Anghel Saligny*, inginer român. Cu laudă este de menţionat renaşterea stilului naţional în arhitectură, prin aplicarea vechilor principii de construcţie şi de ornamentaţie românească. D. Ion Mincu are meritul de a fi introdus acest curent în arhitectura noastră mai nouă, curent ce tinde tot mai mult spre desvoltarea unui stil propriu românesc, care la clădirile expoziţiunei din est-an a găsit cea mai reuşită aplicare.

În Sinaia, unde Suveranii și-au așezat frumoasa reședință de vară, s'a înălțat falnicul castel Peleş (construit în 1875 — 1883), pe lângă care s'a format un oraș cu vile elegante, astăzi una din cele mai frumoase stațiuni de vară ale Europei. Interiorul castelului, ca și al palatului regal din București, se distinge prin gustul artistic al aranjamentului și prin prețioasele opere de artă ce ele păstrează.

Cultura artelor și literelor s'a bucurat și se bucură, nu numai de protecția, dar și de încurajare prin exemplul propriu al Suveranilor. Regele sprijinește dezvoltarea artelor, dând ajutoare pentru cultivarea tinerilor artiști. După îndemnul și cu cheltuiala sa, s'a întreprins, sub auspiciile Academiei Române, lucrarea marelui dicționar etimologic al limbei române (1884), limbă pentru care Suveranul are o deosebită dragoste și cel mai viu interes. Tot după îndemnul său s'a înființat «Societatea geografică română» (1875), al cărei Președinte de onoare este. Cuvântările Regelui, distinse prin vigoarea și măiestria stilului lor, din ce în ce tot mai apropiat de limba veche, sunt podoabe ale retoricei românești*). Între cuvântările rostite în Academia Română, unele conțin și comunicări academice cu subiecte istorice. Momoriile Regelui, din cari s'au

*) Cele până la sfârșitul anului 1896 sunt adunate în *Treizeci de ani de domnie ai Regelui Carol I. Cuvântări și acte*. Ediția Academiei Române. 2 volume, București, 1897.

publicat extracte în 4 volume *), sunt cea mai prețioasă scriere asupra istoriei noastre contemporane.

Scrierile Reginei, ale sublimei *Carmen Sylva*, cu subiecte alese din legende și basmele noastre sau din istoria și natura țerei, au atras interesul cercurilor literare din streinătate asupra României și poporului român. Muzica se bucură de deosebita sa protecție. De asemenea industria casnică națională, cu prețioasele ei elemente vechi de ornamentație românească, e sprijinită și încurajată prin îndemnul și exemplul său grațios, după care și Principesa României urmează cu aceeași iubire și favoare. Pictura este arta pe care Principesa o cultivă însăși cu măiestrie, participând chiar la expozițiunile societății „*Tinerimea Artistică*“, înființată sub înaltul său patronaj. O evanghelie, artistic scrisă și ilustrată cu miniaturi de mâna Reginei, alta asemenea, lucrată de Regina împreună cu Principesa, se află între odoarele închinat bisericei episcopale dela Curtea-de-Argeș și mănăstirei dela Sinaia.

Solicitudinea ce Casa domnitoare dă artelor și literelor, și strălucitoarea sa pildă, cu avântul ce ele au luat în acești 40 de ani, deșteaptă cele mai bune speranțe pentru viitorul culturii românești. Progresele făcute în mișcarea intelectuală și economică a țerei, ca și în dezvoltarea politică a statului, prin organizarea și întărirea sa înlă-

*) *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*. Stuttgart, 1894—1900.

untru, prin vaza și însemnătatea câștigată în afară, au făcut din România, ca element de ordine, de progres și de civilizație, cel mai important factor politic în sud-estul Europei. Iar oastea română, biruitoare și gata de luptă, pentru care supremul ei Căpitan și Principele moștenitor, ca comandant de corp și inspector general al cavaleriei, au cea mai mare dragoste și grije, cheazășuește puterea și vaza României.

Cu mândră înălțare sufletească și cu adâncă recunoștință și venerațiune pentru Suveranul său mult iubit, țara toată a serbătorit împlinirea celor 40 de ani de binecuvântată și glorioasă domnie a Regelui Carol și împlinirea celor 25 de ani dela întemeierea regatului.

„Binecuvântată și rodnică“ — zicea Regele, răspunzând la urările Corpurilor legiuitoare — „a fost această epocă de renaștere a României, în care, prin patrioticul avânt al tuturor inimilor și prin înțelepciunea cumpănită a marilor noștri bărbați de stat, am putut înscrie în istorie pagini glorioase pentru neamul românesc“.

Cu mulțumire putem privi trecutul; cu încredere, viitorul țerei. „Căci acest viitor“ — zice Regele — „se întemeiază pe virtutea acestui neam românesc care a înfruntat neștirbit restriștile a 18 veacuri, pe o țărâtime vânjoasă în rășboiu și muncitoare în timp de pace, și se razimă pe reciproca și neclintita credință între Națiune și Dinastie, ai cărei tineri vlăstari, născuți pe pământul românesc și crescuți în legea strămoșească,

vor ști, cu ajutorul lui Dumnezeu, să stringă tot mai mult aceste legături sufletești“.

Cu această credință, România intră în al 41-lea an al domniei Regelui Carol, năzuind mereu tot înainte spre viitorul ce menirea ei i-l păstrează, și având drept călăuză, după cuvântul Regelui, „falnică deviză a Coroanei de oțel: «Prin noi înșine»“.

LISTA DOMNILOR

Țerei Românești și Țerei Moldovei

a) Dinastile Basarabilor și Bogdan-Mușatinilor

~~1310 - 1352.~~

Basarab I, c. ~~1301-1330.~~

Alexandru I, ~~1333~~ 1338—1364.

Vladislav I, 1364—1371.

Radul I, între 1374 și 1385.

Dan I, 1385--1386.

Mircea cel Bătrân, 1386
—1418.

Mihail I, 1418—1420.

Dan II, 1420—1424.

Radul II, 1421—1427.

Dan II, a doua oară, 1427
—1431.

Alexandru II (Aldea), 1431
—1433.

Vlad I Dracul, 1431—1446.

Dan III (Danciul), 1446—1448.

Bogdan I, 1359—1365.

Latsco, 1355—1373.

Iurg Koriatovici, 1373—1375.

Petru I Mușat, 1375--1391.

Roman I, 1391—1394.

Stefan I, 1394—1400.

Iuga, 1400.

Alexandru I cel Bun, 1400
—1433.

Ilie (Iliaș) I, 1433.

Stefan II, 1433—1435.

Ilie I și Stefan II împreună,
1435—1443.

Stefan II, singur, 1443 —
1447.

Roman II, 1447—1448.

Petru II, 1448—1449.

Alexandru II (Alexandrel),
1449.

- Basarab II, între 1418 și 1451.
- Vladislav II, 1451—1456.
- Vlad II Țepeș, 1456—1462.
- Radul III cel Frumos, 1462—1474.
- Basarab III Laiotă, 1474—1476.
- Vlad II Țepeș, a doua oară, 1476.
- Basarab III Laiotă, a doua oară, 1476—1477.
- Basarab IV cel Tânăr (Țepeluș), 1477—1482.
- Vlad III Călugărul, 1482—1496.
- Radul IV (zis „cel Mare“), 1496—1508.
- Mihnea I cel Rău, 1508—1510.
- Vlad IV cel Tânăr (Vladuț), 1510—1512.
- Basarab V Neagoe, 1512—1521.
- Teodosie, 1521—1522.
- Radul V dela Afumați, 1522—1529.
- Vladislav III, 1523—1525.
- Moise, 1529—1530.
- Vlad V (Innecatul), 1530—1532.
- Vlad VI Vintilă 1532—1535.
- Bogdan II, 1449—1451.
- Petru III Aron, 1451—1452.
- Alexandru II, a doua oară, 1452—1455.
- Petru III Aron, a doua oară, 1454—1457.
- Stefan III cel Mare, 1457—1504.
- Bogdan III cel Orb, 1504—1517.
- Stefan IV cel Tânăr (Stefanița), 1517—1527.
- Petru IV Rareș, 1527—1538.

- Radul VI Paisie, 1535—1545. Stefan V Lăcustă, 1538—1540.
 Alexandru III Cornea, 1540—1541.
 Petru IV Rareș, a doua oară, 1541—1546.
- Mircea II Ciobanul, 1545—1553. Ilie (Iliăș) II, 1546—1551.
 Stefan VI Rareș, 1551—1552.
 Petru I (Petrașcu) cel Bun, 1553—1557. Alexandru IV Lăpușneanu, 1552—1561.
- Mircea II, Ciobanul, a doua oară, 1557—1559.
- Petru II Șchiopul, 1559—1568. Ioan Despot, 1561—1563.
 Stefan Tomșa I, 1563—1564.
 Alexandru IV Lăpușneanu, a doua oară, 1564—1568.
- Alexandru III, 1568—1577. Bogdan IV, 1568—1572.
 Ion I cel Cumplit, 1572—1574.
 Petru V Șchiopul, 1574—1579.
- Mihnea II Turcitul, 1577—1583. Ion II (Iancu) Sasul, 1579—1582.
- Petru III Cercel, 1583—1585. Petru V Șchiopul, a doua oară, 1582—1591.
- Mihnea II Turcitul, a doua oară, 1585—1591.
- Stefan I Surdul (Mușatin), 1591—1592. Aron Tiranul, 1591—1592.
 Petru Cazacul, 1592.
- Alexandru IV cel Rău (Mușatin), 1592—1593. Aron Tiranul, a doua oară, 1592—1595.
- Mihail II (Mihai) Viteazul, 1593—1601. Stefan VII Răsvan, 1595.
 Ieremie Moghila, 1595—1600.

Mihai Viteazul,
 Domn al Țerilor unite, 1600.

b) Domni din diferite familii *)

- Simion Moghila, 1600—1602. Ieremie Moghila, a doua oară, 1600—1606.
- Radul VII Șerban (Basarab, în linie femeiască), 1602—1611. Simion Moghila, 1606—1607. Mihail Moghila, 1607. Constantin Moghila, 1607—1611.
- Radul VIII Mihnea, 1611—1616. Stefan Tomșa II (fiul lui Stefan Tomșa I), 1611—1615. Alexandru Moghila, 1615—1616.
- Alexandru V Iliș (Mușatin), 1616—1618. Radul (VIII) Mihnea, 1616—1619.
- Gavril Moghila, 1618—1620. Gaspar Grațiani, 1619—1620.
- Radul VIII Mihnea, a doua oară, 1620—1623. Alexandru V Iliș, 1620—1621.
- Alexandru VI Radul (Cocorul), 1623—1627. Stefan Tomșa II, a doua oară, 1621—1623.
- Alexandru V Iliș, a doua oară, 1627—1629. Radul (VIII) Mihnea, a doua oară, 1623—1626.
- Leon Tomșa, 1629—1632. Miron Barnovschi, 1626—1629.
- Alexandru VI Radul (Cocorul), 1629—1630. Moise Moghila, 1630—1631.
- Matei Basarab (în linie femeiască), 1632—1654. Alexandru V Iliș, a doua oară, 1631—1633.
- Miron Barnovschi, a doua oară, 1633. Moise Moghila, a doua oară, 1633—1634.
- Constantin I Șerban (Basarab, în linie femeiască), 1654—1658. Vasile Lupul, 1634—1653. Gheorghe Stefan, 1653—1658.

*) Numele domnilor descendenți din Basarabi sau din Mușatini (și în linie femeiască, până la Fanarioți) au număr de ordine.

- Mihnea III Radul, 1658—1659.
- Gheorghe Ghica, 1658—1659.
Constantin (I) Șerban, 1659 și 1661.
- Gheorghe Ghica, 1659—1660.
- Grigore Gheorghe Ghica, 1660—1664.
- Stefan Lupul, 1659—1661.
- Radul Leon, 1664—1669.
- Gheorghe Duca, 1665—1666.
- Iliăș III Alexandru, 1666—1668.
- Antonie din Popești, 1659—1672.
- Gheorghe Duca, a doua oară, 1668—1672.
- Grigore Gheorghe Ghica, a doua oară, 1672—1674.
- Stefan Petriceicu, 1672—1674.
- Gheorghe Duca, 1674—1678.
- Dimitrie (Dumitrașcu) Cantacuzino, 1674—1675.
- Antonie Ruset, 1675—1678.
- Șerban Cantacuzino (Basarab, în linie femeiască), 1678—1688.
- Gheorghe Duca, a treia oară, 1678—1683.
- Stefan Petriceicu, a doua oară, 1683—1684.
- Dimitrie Cantacuzino, a doua oară, 1684—1685.
- Constantin II Brâncoveanu (Basarab, în linie femeiască), 1688—1714.
- Constantin Cantemir, 1685—1693.
- Dimitrie Cantemir, 1693.
- Constantin Duca, 1693—1695.
- Antioh Cantemir, 1695—1700.
- Constantin Duca, a doua oară, 1700—1703.
- Mihail Racoviță, 1703—1705.
- Antioh Cantemir, a doua oară, 1705—1707.
- Mihail Racoviță, a doua oară, 1707—1709.
- Nicolae Mavrocordat (descendent din Mușatini în linie femeiască), 1709—1710.
- Dimitrie Cantemir, a doua oară, 1710—1711.

- Stefan II Cantacuzino (Basarab, în linie femeiască), 1714 — 1716.
- Nicolae Mavrocordat, 1716.
- Ioan Mavrocordat, 1716 — 1719.
- Nicolae Mavrocordat, a doua oară, 1719 — 1730.
- Constantin Mavrocordat, 1730.
- Mihail Racoviță, 1730—1731.
- Constantin Mavrocordat, a doua oară, 1731 — 1733.
- Grigore Matei Ghica, 1733 — 1735.
- Constantin Mavrocordat, a treia oară, 1735 — 1741.
- Mihail Racoviță, a doua oară, 1741 — 1744.
- Constantin Mavrocordat, a patra oară, 1744 — 1748.
- Grigore Matei Ghica, a doua oară, 1748 — 1752.
- Matei Ghica, 1752 — 1753.
- Constantin Racoviță, 1753—1756.
- Constantin Mavrocordat, a cincia oară, 1756 — 1758.
- Scarlat Ghica, 1758 — 1761.
- Constantin Mavrocordat, a șasea oară, 1761 — 1763.
- Constantin Racoviță, a doua oară, 1763 — 1764.
- Nicolae Mavrocordat, a doua oară, 1711 — 1715.
- Mihail Racoviță, a treia oară, 1715 — 1726.
- Grigore Matei Ghica, 1726 — 1733.
- Constantin Mavrocordat, 1733 — 1735.
- Grigore Matei Ghica, a doua oară, 1735 — 1741. (Ocupațiune rusească, 1739).
- Constantin Mavrocordat, a doua oară, 1741 — 1743.
- Ioan Mavrocordat, 1743 — 1747.
- Grigore Matei Ghica, a treia oară, 1747—1748.
- Constantin Mavrocordat, a treia oară, 1748—1749.
- Constantin Racoviță, 1749 — 1753.
- Matei Ghica, 1753 — 1756.
- Constantin Racoviță, a doua oară, 1756—1757.
- Scarlat Ghica, 1757 — 1758.
- Ioan Calimah, 1758—1761.
- Grigore Calimah, 1761—1764.

- Stefan Racoviță, 1764—1765.
 Scarlat Ghica, a doua oară,
 1765—1766.
 Alexandru Scarlat Ghica,
 1766—1768.
 Grigore Alexandru Ghica,
 1768—1769.
- Grigore Alexandru Ghica,
 1764—1767.
 Grigore Calimah, a doua
 oară 1767—1769.
 Constantin Mavrocordat a
 patra oară, 1769.

Ocupațiune rusească,
 1769—1774.

- Manoil Ruset, 1770—1771.
 Alexandru Ipsilanti, 1774—
 1782.
- Nicolae Caragea, 1782—1783.
- Mihail Constantin Suțu, 1783
 —1786.
- Nicolae Mavrogheni, 1786—
 1790.
- Ocupațiune austriacă, 1789
 —1791.
- Mihail Constantin Suțu, a
 doua oară, 1791—1793.
- Alexandru Moruzi, 1793—
 1796.
- Alexandru Ipsilanti, a doua
 oară, 1796—1797.
- Constantin Hangerliu, 1797—
 1799.
- Alexandru Moruzi, a doua
 oară, 1799—1801.
- Mihail Constantin Suțu, a
 treia oară, 1801—1802.
- Alexandru Suțu, 1802 (în
 acelaș timp în Moldova).
- Grigore Alexandru Ghica,
 a doua oară 1774—1777.
 Constantin Moruzi, 1777—
 1782.
- Alexandru Constantin Ma-
 vrocordat, 1782—1785.
- Alexandru Ioan Mavrocor-
 dat, 1785—1786.
- Alexandru Ipsilanti, 1786—
 1788.
- Manoil Ruset, 1788.
- Ocupațiune rusească, 1788
 —1792.
- Alexandru Moruzi, 1792—
 1793.
- Mihail Constantin Suțu, 1793
 —1795.
- Alexandru Calimah, 1795—
 1799.
- Constantin Ipsilanti, 1799—
 1801.
- Alexandru Suțu, 1801—1802.

- Constantin Ipsilanti, 1802—1806. Alexandru Moruzi, a doua oară, 1802—1806.
 Alexandru Suțu, a doua oară, 1806. Scarlat Calimah, 1806.

Ocupațiune rusească,
 1806—1812.

- Constantin Ipsilanti, a doua oară, 1806—1807. Alexandru Hangerliu, 1807. Scarlat Calimah, a doua oară, 1807—1810.
 Ioan Caragea, 1812—1818. Scarlat Calimah, a treia oară, 1812—1819.
 Alexandru Suțu, a treia oară, 1818—1821. Mihail Grigore Suțu, 1819—1821.
 Cărmuirea lui Tudor Vladimirescu, 1821. Căimăcămia prezidată de mitropolitul Veniamin Costachi, 1821.

Ocupațiune turcească,
 1821—1822.

- Grigore Dimitrie Ghica, 1822 — 1828. Ioan Alexandru Sturza, 1822 — 1828.

Ocupațiune rusească,
 1828—1834.

- Alexandru Dimitrie Ghica, 1834 — 1842. Mihail Sturza, 1834 — 1849.
 Gheorghe Bibescu, 1842 — 1848.
 Căimăcămia lui Constantin Cantacuzino, 1848 — 1849.
 Barbu Stirbei, 1849 — 1856. Grigore Ghica, 1849—1856.
 (Ocupațiune rusească, 1853 — 1854). (Ocupațiune rusească, 1853 — 1854).
 Căimăcămia lui Alexandru Dimitrie Ghica, 1856—1858. Căimăcămia lui Teodor Balș, 1856 — 1857, și a lui Nicolae Vogoride, 1857 — 1858.
 Căimăcămia de trei: Ioan Manu, Emanuil Băleanu, Ioan Filipescu, 1858—1859. Căimăcămia de trei: Stefan Catargiu, Vasile Sturza, Anastase Panu, 1858 — 1859.

Alexandru Ioan Cuza,
Domn al Principatelor-Unite, 1859—1866.

Locotenența domnească :
Nicolae Golescu, Lascar Catargiu, Nicolae Haralambie,
11 februarie — 10 maiu 1866.

Dinastia Hohenzollern a României

CAROL I

Domn (1866—1881) și Rege (dela 14 martie 1881)
al României.

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
I. Românii în Dacia Traiană până la întemeierea principatelor române	3
II. Țara-Românească și Moldova dela întemeierea principatelor până la 1866.	
1. Sub dinastiile Basarabilor și Bogdan-Mușatinilor .	24
2. Sub domni din diferite familii	78
III. România sub domnia Regelui Carol I.	
1. Întemeierea Dinastiei și consolidarea Statului unit .	117
2. Neatârănarea și Regatul. Cultura în domnia Regelui Carol I	144
Lista Domnilor	187

ATELIERELE

SOCEC & Co

BUCURSALE

SOCIETATE ANONIMĂ

CRAIOVA : : :

IAȘI : : : :

FLOREȘTI : : :

===== BUCUREȘTI

TIPOGRAFIE ≡
LITOGRAFIE
LEGATORIE ≡
ZINCOGRAFIE

□ □ □

IMPRIMATUL TEZELOR =====

===== PROMPT ȘI CONVENABIL

□ □ □

CĂRȚI DE VIZITĂ { TIPAR LEI 1.50
LITOGRAFIE . . . 5. -

CLIȘEURI ÎN ZINC { CM. □ LINIAR. . . 3 BANI
CM. □ AUTOTIPIE □ „

===== EXECUTATE CU ÎNGRIJIRE ȘI ACURATEȚE =====

□ □ □

LEGATORIE DE CĂRȚI

===== SOLID ȘI EFTIN =====

□ □ □

COMENZILE SE PRIMESC LA LIBRĂRIA SOCEC

----- SAU -----

— DIRECT LA BIUROUL ATELIERELOR, CALEA VICTORIEI, 21 —

□ □ □

BIBLIOTECA SOCEC

— Scriitori Români —

„Biblioteca Socec“ își propune a publica, într'o ediție elegantă și eficientă în acelaș timp, scrierile autorilor români, vechi și contemporani. Poezia, proza literară, proza științifică, studiile istorice și beletristice, pedagogia și critica, vor fi cultivate în volumele acestei biblioteci; mai departe: cronicarii, literatura populară, scrierile autorilor decedați ca și ale celor în viață, etc., etc. Nu vom face vreo clasificare exclusivă de școală, și vom prefera numai talentul, orideunde ar veni.

Au apărut până acum din această bibliotecă:

No. 1. **Carmen Sylva**, *Poveștile Peleşului*.

No. 2. **Mircea C. A. Rosetti**, *Nuvele*.

No. 3. **Poezii populare ale Românilor** (colecția Alecsandri), partea I-a *Cântece bătrânești*.

No. 4. Idem, partea II-a *Doine și Hore*.

No. 5. **Const. Negruzzi**, *Păcatele Tinerețelor*, *Amintiri din Junete și Fragmente istorice*.

No. 6. **Vasile Alecsandri**, *Poezii alese*.

Prețul fiecărui număr 95 de bani
